

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Bidrag

til

Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand

i

oekonomisk Henseende.

Foranstaltet, efter Kongelig Befaling, ved Landhuusholdningsseksfaber.

Femte Stykke,

Ribe Amt.

Ved

C. Dalgas.

1850.

Kjöbenhavn.

Trykt hos Peter Ehr. Brännich.

Ribe Amt.

Bestrevet,

efter Opfordring fra det Kongelige Landhuusholdningssekskab,

af

C. Dalgas,

Landvæsen's Commissair.

Kjøbenhavn.

1850.

**REPROGRAFISK GENUDGIVET AF
SAMMENSLUTNINGEN AF LOKALHISTORISKE FORENINGER
1972**

ISBN 87 87435 00 4

1 3 4 2

Indhold.

	Side
1. Jordernes Bestaffenhed	1.
Oversigt, S. 1. Agerkorpen, Madjorden, 2. Underlaget, 3. Jordlag i Dybden, Gruus, Leer, Mergel, Dvægsand, Blandaarer, 4. Heber, Maar, Lyng, 5. Enge, Seestenge, Marsfenge, Høebjerging, 6. Klitter, Sandflugt, 7. Høide: og Ujevnheds Forskiel, 8. Stabeligt Vand, Over: svømmelser, Vandfoder, Tilslutninger, Landtungen's Over: skjæring ved Blaavad, 9. Locale Forhold: Andst Herred, 10. Malt Herred, 11. Slaugs Herred, 12. Øster: og Vester Herred, 13. Stads: og Gjording Herreder, 14. Fanøe, 15. Manøe, 16. Strøget fra Gredstedbroe til Nibe og Mø: geltønder, 17. Møgeltønderfog, 18.	
2. Vandbeholdninger	48.
Kilder, Indsøer, S. 48. Vandmassens Aftagelse, Marsfa: gerne dertil, 51. Udgravning af Søer, 53.	
3. Klimatet	56.
Klimatiske Forhold, S. 56. Nattefrost, 57. Høvsugen, 58. Veiriagtagelser fra 1753 og 1758, 60.	
4. Udfiikning, Selveiendom, Fæste, Parcellering . .	63.
Udfiikningen, S. 63. Selveiendom, Fæste, 69. Parceller: ringen, 76.	

5. Dykningsmaaderne . . . . . 84.
De almindelige, S. 84. Afvigelserne fra de gjængse
Dykningsmaader, 92. Brak, 93. Vexeldrift, 94. Varigt
Græsland, 97.
6. Sommerstaldfodringen . . . . . 98.
7. Kunstige Gjødningsmidler . . . . . 100.
Compost: Møddinger, S. 100. Nedyloiningen af grønne
Afgrøder, 102. Giskelevninger, 103. Mergel, 103. Grøn-
svarens Brænding, 108. Afregjødning, 110.
8. Arbeidsdyr . . . . . 111.
9. Ugerdykningsredskaberne . . . . . 112.
Hjulploven, S. 112. Trilleploven, 114. Svingploven, Hr.
Lindbergs Svingplov, 115. Smeden Wendix Andersens
Plov og Kraftmaaler, 116. Andre Redskaber, 117.
10. Raae Jorder, deres Opdyrking, Fremgangsmaaden
derved . . . . . 118.
11. Omsorgen for god Saaesæd . . . . . 122.
12. Mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handels-
Planter . . . . . 125.
13. Enghomme hos Kornet . . . . . 126.
14. Regler hvorefter Sæden høstes . . . . . 128.
15. Kornvarenes Bessaffenhed, deres Rensning, Lørring,
Forædling . . . . . 129.
16. Producternes Uffætning . . . . . 131.
Lorve og Udfibningssteder, S. 131. Vanskeligheder ved
Ud- og Indfibningen, 132. Landtransport, 134. Vandtrans-
port, 136. Nibe, Varde, Fanøe, Hjerting, 137. Forbrug
i Landet selv, 142. Handel, Optjeb af Prangere, Visse-

kræmmere, Høtere i det Slesvigke, Waarbasfe-Marked,
Priser, 143.

17. Markfred, Hegn . . . . . 149.
18. Dvægavl . . . . . 155.
Dværgracer, S. 153. Dvægets Behandling, 155. Meierier,
Tillæg, Foderstude, Staldning, 157. Mislykket Forsøg
med at bringe Studehandelen paa Holland i Gang igien,
162. Antal af Creaturer i Forhold til Arealen, 163.
19. Hesteavl . . . . . 165.
20. Faareavl . . . . . 168.
21. Havevæsenet . . . . . 174.
22. Skove, Sluttede Plantninger, Tørvemoser . . . 178.
Skove, S. 178. Sluttede Plantninger, 182. Tørvemoser, 184.
23. Huusfliden, Fabrikindustrien i Ribe, Knipleriet i Eg-
nen af Tøndern . . . . . 189.
Huusfliden, 189. Fabrikindustrien i Ribe, 190. Kniplere-
riet, 192.
24. Agerdyrkernes Fremgang i Kyndighed og Driftighed . 195.
25. Savnet af et oeconomisk Selskab . . . . . 195.
26. Eiendommens Priis. Lyendet. Vinærringsveie . . 196.
Landeieendommens Priis før og nu, S. 196. Udvandring
til fremmede Egne for at søge Arbeide; Folteløn, 201. Fiske-
rie og Skibsfart, 202. Saltkogning i Vester Herred, 208.
Kalk- og Teglblanderier, 209. Fabricationen af sorte Gry-
der (de saakaldte Jydepotter) i Eggen af Warde, 211.
Tilvirkningen af Tørvkul og Fabricationen af Høelcer, 214.
Andre Industriegrene, 215.
27. Hvilke Dele af Landbruget, der efter Local- og
Tidsomstændighederne især fortjene anbefaling . . 216.

28. Særegenheder, som for andre Egne kunde tjene til Eftersfølgelse eller Advarsel . . . . . 219.
29. Forslag til almængavnlige Foranstaltninger . . . 222.
 Med Hensyn til Jorddyrkningen, S. 223. Med Hensyn til Fremgangsmaaden ved raae Jorders Opdyrkning, 223. Med Hensyn til Hedernes fremtidige Opdyrkning, 224. Med Hensyn til Nibes Opløst, 225. Med Hensyn til Erhvervelsen af Kjøbstadrettigheden for Den Fanøe og Landsbyen Hjerting, 225. Ophævelsen af Forskjellen imellem Kjøbstad- og Landboenæring, 226. Møtte om et forandret Skattesystem, 228. Sønder- og Nørre- Jyslands Forening til een Provinds, 229.
-

1. *)

Jordernes Bestaffenhed.

Overfigt. Agerkorpen, Madjorden. Underlaget, Al, Jordlag i Dybden, Mergel, Vandaarer. Heder, Maar, Lyng. Enge, Geestenge, Marstenge, Høebjerging. Klitter, Sandflugt, Hvide- og Ujevnheds Forfjæl. Etadeligt Vand, Oversvømmelser, Vandfloder, Tilslifninger, Landtungen's Overskjæring ved Blaa-vad. Locale Forhold: Andst: Malt: Slaugs: Øster: Vester: Skads- og Gjording: Herreder, Fanoe, Manoe, Stroget fra Gredstedbroe til Ribe og Møgeltonder, Møgeltonderfog.

Overfigt.

Den Beskrivelse af Ribe Amt, her leveres, indbefatter: Andst: Malt: Slaugs. Øster: Vester: Gjording: og Skads: Herreder, Eilandene Fanoe og Manoe, samt Stroget langs med Landeveien fra Gredstedbroe til Ribe og Møgeltonder. Hele dette Amt maa henregnes til den saakaldte Vesteregn. Jorderne ere næsten overalt meget sandede, og betydelige Hebestrækninger, især i den mid-

*) Taknemlighed opfordrer Forfatteren her at nævne de Mand, som især have leveret Materialer til nærværende Beskrivelse. De ere: Pastor Stockholm i Mal: Pstgd., Proprietair Teilmann (nu død), Consistorialraad Junghans i Gamst: Pstgd., Stiftamtmand Rosenørn (forhen Herredsfoged i Øster: og Vesterherred), Sognefoged Peder Jacobsen i Billum ved Varde, Pastor Winther i Synnerhoe paa Fanoe, Soldinspecteur Bogh i Ribe, de Herrer Norrup og Tranberg ved Ribe, Cancelliraad Feddersen i Møgeltonder, Alseshor Ehrum (forhen Herredsfoged i Malt: og Gjording Herred), Forvalter, Landvæsenscommissair Botker ved Varde, Hr. Rosenorn paa Nørholm, Skolelærer Houbøll i Thistrup, Pastor Sommer i Grindsted, Proprietair Hansen paa Høselmed, Hr. Lindberg, Eier af Dyemos ved Ribe, eligeret Borger Blinkenberg i Varde, Major Ingversen i Biuf ved Solbing, Pastor Krarup

terste og nordøstlige Deel, afgive just ikke det frydefuldeste Syn. Dog haves ogsaa nogle gode, muldbrige Leerjorder, fornemmeligen paa Grevskabet Schackenborg ved Tøndern; og hist og her findes enkelte smaae Strøg med mager Leer, f. Ex. ved Estrup i Malt-Herred, Gredsted Bye i Jerne Sogn o. s. v. Men i det hele vilde Ribe Amt dog være en saare tør og ufrugtbar Egn, dersom det ikke blev gennemskåret af saa mange Aar og Bække, hvoraf de fleste igjen ved deres Bredder ere forsynede med gode Enge, der især ved Mundingen af Aerne ere af Betydning. Ogsaa de vidtstrakte Marskenge ved Vesterhavet maae betragtes som en usfatteelig Gave for de tilskødende Sandjorder. Ved Hjælp af disse Enge ere Agerdyrkerne paa flere Steder istand til at holde en betydelig Mængde Creaturer, og at afvinge Jorden taalelige Afgroder. Forskjellen heri er saa betydelig, at de Egne, som have Engbund i nogenlunde Mængde, strax udmærke sig ved større Befolkning, bedre Opdyrkning, Heber af mindre Omfang, Skjonnere og bedre Bygninger m. m. Dette gjelder saaledes om en stor Deel af Vester-Herred, ligesom den sydvestlige Deel af Amtet, fremfor de nordlige Partier af Skads, Gjording- Malt- og Andst-Herreder, samt det meste af Slaugs-Herred.

Agerforpen, Madjorden.

Paa de dyrkede Sandmarker bestaaer Agerforpen eller Madjorden *) altid af et temmelig grovt, hvidt Sand, meer eller min-

---

i Weise, Pastor Hansen i Vallum, Pastor Fuglede i Maltbæk, Pastor Eiler i Leierskov, Pastor Jørgensen i Hjarup, Pastor Bang i Vester-Bedsted, Proprietair Mumsen i Synderkov, Skolelærer Christensen i Vaarbaase, Eieren af Noygaard Peder Weirup, Eieren af Wirlshyst Secretair Spredler, Pastor Nijsen i Allerup-Pfugd, Skolelærer Christensen i Darum. Alle disse Mænd have bevareret det Kongl. Landhuusholdnings-Selskabs og Forfatterens Spørgsmaal med en Beredvillighed, og de fleste tidlige med en Udførlighed, der gjør deres Patriotisme al Værd. Desuden have Hr. Pastor Krarup, Consistorialraad Junghans, Propr. Laurup, Pastor Stockholm og Cancelliraad Feddersen have den Uleilighed at gennemsee Manuscriptet forinden Trykningen begyndtes.

*) Disse to Benævnelser kunne i agronomisk Henseende betragtes som synonyme.

dre blandet med Muld, hvorved Jorden faaer et graaligt Udseende, som især er kjendeligt hvor man gjøder svagt, eller der, hvor Hedejordernes Natur endnu kun lidet er forandret. Muldens Mængde beroer for en stor Deel paa den Gjøbningsstand, hvori Markerne ere holdte, og denne igjen paa den Mængde Høe, der avles. Her gjælder derfor den Regel: at god Æng gjør god Agermark i sin fulde Udstrækning; og naar man benævner de, langs med Kysten af Landet beliggende Sogne som skarpe, i Sammenligning med dem, der støde til Naemundingerne og Marstengene, da er dette kun for saavidt rigtigt, som hine have færre Ænge, og altsaa gjøde svagere, eller ere mindre opdyrkede. Lovrigt varierer Mængden af Muld, saavidt Forfatteren har kunnet skjønne, imellem 1 og 5 Procent af Jordsmøntens Bestanddele; og Mulden befinder sig i en mildere eller raare Tilstand, efter som den Gjødske, der bruges, er falden efter en god Fodring med Høe, eller meget blandet med fremmede Materialer, som Hedetorv og Lyng. Jordens Hang til at frembringe Lyng er saa stor, at dersom Agerjorderne laae udyrkede i 20 Aar eller mindre, vilde upaatvivleliggen hele Æggen blive forvandlet til en stor, ode Hede.

Underlaget, Al, Jordlag i Dybden, Gruus, Leer, Mergel, Qvargjand, Vandaarer.

Underlagets Beseffenhed har en stor Indsydelse paa Sandjordernes Frugtbarhed. Hvor der findes Leer i en Dybde af 1 Alen eller meer, uden mellemliggende Al, hvilket sidste desværre ofte er Tilfældet, og hvor Affald for det overflødige Vand ikke mangler, der kan Jorden ved en rigtig Dykning give gode Afgrøder af Rug og Byg, men ei Hvede eller god Havre, og langt mindre Urter. Men et saa heldigt Sammentræf er temmelig sjældent. Langt oftere støder man paa Gruus eller Sand under Madjorden, hvilket Sand snart er hvidt, snart rodt, snart sort; og da kan man kun i saadanne Somre, hvor Regn ikke mangler, vente taalelige Afgrøder af Rug og Byg, eller Boghvede; ja Jorderne lide altid af mindste Torke, især da Al gjerne pleier at være i Folgeskab med Sandet. Græsset, som her voxer, er i ethvert

Tilfælde knapt og kortsvier ved en 14 Dages tørt Veir. *) Smid-
 lertid har Græsset dog meget Fjnd, eller er meget nærende, hvilket
 de velholdte Besætninger, man flere Steder støder paa, bevise.

Høist mærkeligt er det Conglomerat, kaldet *Al*, som i meer
 eller mindre tykke Lag næsten overalt ligger udbredt under Ager-
 floppen. Man inddeler *Alen* i 3 Klasser eller Arter, *Sands*
 eller *Gruusal*, *Steenal* og *Jernal*. *Sands* eller *Gruusalen*
 bestaaer af tæt sammenpakked Sand eller Gruus, forbunden med
 Jernoxyd, der tjener dem som Bindingsmiddel. **) Dens Farve er
 guul, rød eller sort, vel ogsaa graa, sandsynligviis eftersom Jern-
 net befinder sig i en høiere eller lavere Grad af Oxidation. *Sands*
 og *Gruusalen* ere undertiden saa haarde, at man ikke kan grave
 i dem, men maa bruge Jernstænger eller Hakker; dog lade de sig
 i Almindelighed behandle med Spade. Naar *Sands* eller *Gruus-*
Alen kommer for Dagen, henvitrer den meer eller mindre hastigt,
 eftersom den er haard eller indeholder Jerndele, ofte ikke førend
 et Par Aar.

Steenalen bestaaer af sammenhobede smaae Steen, sjelden
 større end almindelige Broesteen, saaledes at Mellemrummene ere
 opfyldte med jernholdigt Gruus eller Sand, der undertiden endog
 er leerblandet. *Steenalens* Haardhed eller Fasthed er ligesom ved
 det foregaaende Slags meget forskjellig; dog lader den sig ial-
 mindelighed gjennembrude med Jerngreb.

Jernalen har fuldkommen Udseende af Jernerts, og kaldes der-
 for ogsaa *Myrejern*, i Almuesproget: *Silder* eller *Sildersteen*.
 Den lader sig opbrude uden stor Besværighed og ved Hjælp af
 Jernstænger eller Muurbrækkere, er ikke saa almindelig som de an-
 dre Arter, og findes kun paa fide Steder, f. Ex. i Eng- eller Mo-
 sébund. Den kan ligge mange Aar udsat for Luften uden at hens-

---

*) I den tørre Sommer 1826 maatte, naar Køerne om Aftenen
 bleve trukne hjem, sættes Mærker med Steen, for at vide hvor
 man næste Dag kunde begynde igjen at tvire. I almindelighed
 hører der 2 til 3 Eder Land for at græsse en Koe, og Tvirene
 maae være 6 til 7 Favne lange.

**) Efter Vrededorff bestaaer Sandalen af hydratiseret Jernoxyd, for-
 bundet med Manganoxyd, og maaskee undertiden med Kul, der
 sammenslæbe Sandet.

vitre, og rufter stærkt. I Nørre Farstrup ved Ribe findes den i saa store Stykker, at man opfører Diger deraf omkring Gaardene, men den findes ogsaa ofte i Stikkelse af smaae runde Korn, ikke større end Røvhagel.

Disse forskjellige Slags Al ligge i $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ Fod tykke Lag under Agerkorpen, dog i meget forskjellig Dybde, da man undertiden først kommer til Alen efter at have gravet 2 til 3 Fod, men ofte ogsaa ikke kan tage en ordentlig Fure, uden at støbe paa den. Steenalen ligger sædvanlig dybest, og høie Marker have gjerne nærmest til Alen. Med Undtagelse af Tørvemoserne, nogle Enge og Agermarker, udgjør Alen overalt en Bestanddeel af Underlaget.

Alle ere enige i at ansee Alen for en meget skadelig Substant. Ligger den Overfladen meget nær, hvilket som sagt gjerne er Tilfældet paa høie Marker, lide disse saa meget mere af Tørre, da den tynde Agerkorpe, liig Jord, der hviler paa en Steenbroe, snart udtørres, uden paa ny at kunne trække Fugtighed fra neden af. I Stormveir bortblæses derfor ofte Jorden fra de spæde Planter, saa at Rødderne blottes. I al Fald bortsvier Græsset og Sæden forbrænder, eller bliver soelkoldet. Hvor Alen er saa nær, kan i Almindelighed kun avles en god Kjærv efter Hvilen, og den er endda mange Gange underkastet. Nattefrost synes paa saadanne Steder at virke stærkest. Intet Træ trives længere, men gaaer ud saasnart det med sine Rødder støder paa Alen, ja selv Lyngen holder sig kort naar Alen er for nær. Er Alen meget haard, møder den Vandet, og dette har da til Følge, at flade Marker længe om Foraaret holde sig fugtige og blive sure. Usædelig kan den kun antages at være, naar den ligger meget dybt, eller er løs nok til at lade Vandet sie igjennem.

Om Oprindelsen til Alen har man endnu kun Hypoteser. Nogle have formeent at det jernholdige Vand, som undertiden findes i Bældene, kunde være Ursagen til Alen. Men om denne Forklaring godt lader sig anvende paa den Al, som findes i Lavningerne og altsaa især Jernalen, saa lader det sig dog ikke begribe, hvorledes det jernholdige Vand fra Bældene kunde komme op paa de høie Marker. Spørgsmaalet er desuden endnu kun halv besvaret; thi der bliver tilbage at vise hvorfra Jerndelene hidrør.

Andre holde for at Alen, i det mindste Steens- og Sandalen, ere Precipitater fra Opfyllingsperioden, og understøtte deres Mening med den Erfaring, at alle 3 Slags Al undertiden findes ved Siden af hinanden. Men Jernoxydet, som sammenbinder Sandet eller Stenene, ligesom Jernalen i Almindelighed, kunde dog gjerne være komne senere til.

Bredsdorff, i sine Begyndelses-Grunde af Geognosien, fremsætter følgende Forklaring over denne Sag: "Det hydrotiserede Jernoxyd, forbundet med Manganoxyd, og maaskee undertiden med Kul, som i Hedeegnene sammenklæber Sandet og danner den saakaldte Al, kan mueligen have sin Oprindelse af vegetabiliske Dele, som affætte Jern til Vandet, hvilket derpaa trækker sig ned i Sandet indtil en vis Dybde, og der precipiterer Jernet. At Planterne have nogen Deel i dette Products Dannelselse, bliver sandsynligt derved, at disse Lag gjerne holde sig ganske parallelle med Lyngdækket, og mangle hvor dette fattes." — Forfatteren maa i det hele istemme denne, Professor Bredsdorffs Mening. Vel paastaar selv de ældste Beboere, at Alen hverken tager til eller af, og ikke heller mærker man at Al mangler hvor Lyngdækket er borte, eller at Hederne i det hele have et større Overflod af Al end de dyrkede Agermarker, ligesom der vel ogsaa kan findes Pletter uden Al under Lyngen. Men det kunde dog være, at Tilvæksten foregik saa langsom og umærkelig, at den ei lettelig opdagedes i en Menneskealder; thi noiagtige Undersøgelser ere ingensteds anstillede. Dysaa lod der sig nok tænke, at andre Vegetabilier saa godt som Lyngen kunde affætte Jerndele, og at Vandet, ved at gaa igjennem Jordkorpene, fordeelte disse i et saa ulige Forhold, at enkelte Pletter aldeles bleve forbigaaede, medens andre des stærkere forsynedes dermed. At Alens Mæsse forøges, er desuden ikke ganske blottet for Autoritet. Hr. Hansen paa Hæsselmed, Pastor Sommer og Sognefoged Peder Jacobsen ere af den Mening, at Alen aarlig tager til. De slutte sig dertil af den Omstændighed, at Overgangen fra Al til Sand undertiden er saa umærkelig at den neppe kan skjælnes; at saavel i Hederne som paa Agermarkerne Alen beholder sin vante Dybde, uagtet Mødjorden aarlig maa antages at blive forøget. Dysaa fra de forrige Tidens Historie drage de en saadan Formodning, i det de slutte fra

Fortællingerne om de skjøne Skove og Grønninger, der beklædte Sjællands Vestkyst, at Al den Gang ikke maa have været saa udbredt som nu. Vi antage derfor at Jerndelene i Alen, ligesom isærdeleshed Jernalen og det jernholdige Vand i Bældene, have deres Oprindelse af Vegetabilierne, men ingenlunde af Lyngen alene, Skjøndt Lyngen maaskee afsætter de fleste Jerndele. Alen indskrænker sig ikke til Sandegnene. Jernal findes ofte paa gode Leerjorder, og man støder vel ogsaa der undertiden paa et Underlag af smaae Steen, vanskeligt nok at gjennebrude. Forfatteren har ofte fundet smaae runde Korn af rustet Jern paa gode Leermarker, især naar de pløies lidt dybere end sædvanlig; og et Sted i sin Skov har han, ved at lade grave Vandrender, fundet store Stykker Jernal, Skjøndt Grunden er leret og intet Spor til Lyng i Nærheden er at opdage. Ogsaa har han i de senere Aar ofte bemærket, hvorlunde der under Plovsuren, i mindre end et Aar, kan samle sig et tyndt Jernlag, især paa saadanne Steder, som have Falb og hvor Sandet altsaa trækker hen. Men det synes ikke at Jernet indgaaer Forbindelse med Leret, og deraf kommer det nok, at man paa Leerjorder ikke finder de hårdebe Masser under Agerkorpen, som characterisere Sandegnene.

Naar Alen er gjennebrudt kommer sædvanligviis et Hav af Sand. Sandet danner Lag af forskjellig Fasthed, Fiinhed og Farve: hvid, gul, rød, og sænker sig i betydelig Dybde. I Hulvig, Høbbe Sogn, har man saaledes gravet 18 til 20 Alen dybe Brønde, og efter at være trængt igjennem Alen ikke fundet andet end Sand. Dog støder man ogsaa paa Gruus, som kan vedblive i en Dybde af flere Alen, hvorpaa igjen kommer Sand og undertiden Mergel. Leer findes hyppig, og er pletviis udbredt i tykkere eller tyndere Lag efter Stedets Beliggenhed, da Lagene ere tykkere og altid meget dybe paa høie, men tyndere paa sibe Steder. I Gredsted Bye, Jerne Sogn, gaae Brøndene 18 til 20 Alen igjennem et fast Leerlag*). Byen dominerer Omegnen.

Mergel findes i de fleste Sogne, men ofte først i en Dybde af 3 til 4 Alen, med Leer eller Sand ovenpaa. Ved Gravningen

---

*) Der fortælles hvorlunde disse Brønde, uagtet deres betydelige Dybde, staae faste uden Beklædning af Bjel eller Steen.

af en Brønd i Bækboiling traf man Mergel i en Dybde af 8 til 10 Alen. Mergelen ligger i Almindelighed i tynde Lag af ringe Udstrækning, saa at man, naar Mergelen er gennemgravet, støder enten paa Leer, aldeles blottet for Kalk, eller paa Sand. Dog er det langt fra at være overalt saaledes. I Brorup-, Malt- og Veien-Sogne finder man ikke alene Mergel i Lag af stor Udstrækning, men har almindeligviis ikke heller over 1 eller 2 Alen dertil. Ei heller kommer man altid til Bunds i Mergelgravene, og fleer end dette, er Laget ofte meget betydeligt. Paa Sønderskov saae Forfatteren 2 Mergelgrave, 10 til 12 Alen dybe; i den ene var man kommen til Sandet, i den anden ikke. Forresten findes Mergelen saavel paa hoit som sidt og fladt Land, men i de Partier af Amtet, som ere fattigst paa Mergel, dog for det meste kun paa side Steder eller paa Højdningen af Bakker ned mod Aær og Bække. Som et Exempel paa, at Mergelen findes i meget høie Situationer, kan her ansøres en Mergelgrav, beliggende nogle Hundrede Skridt østen for Læborg Kirke, et af de høieste Puncter i hele Amtet. Mergelen selv er gjerne blandet med Sand og derfor temmelig sprød. Dog er dette ikke saaledes overalt. I Brorup Sogn og paa Hovedgaarden Estrup finder man mere leerblandet Mergel, og paa Præstegaardsmarken i Dse saae Forfatteren en feeb, blaa-graa Mergel, der ingen Sand syntes at indeholde. Kalkmergel er vist meget sjelden. Degnen Houbøll troer at der i Højselhoved, Thistrup Sogn, findes et Slags Mergel, som kan henregnes hertil. Paa de fleste Steder bliver Mergelen, naar man trænger i Jorden, blaa-graa. Kalkklippe er intet Steds bemærket, men man har dog paa enkelte Puncter fundet Kalkjord eller Kalktus, saaledes i Dollerup, Skanderup Sogn, og ved Gaarden Dymos i Fernved Sogn. Paa sidste Sted ligger Kalken i et tyndt Lag af et Kvarteers Tykkelse imellem Mergelen, løbende i en horizontal Stilling fra Vest til Øst. I Dollerup var Forraadet af Kalkjord ligeledes høist ubetydeligt, og er for længe siden opbrugt. Smaa Kalksteen eller Kridestykker findes iøvrigt her, som i Østereggen, meget ofte imellem Mergelen. Ved Gaarden Dymos er der funden Muslingskaller, og paa Sønderskov Kal en Arbejder have fundet et Stykke Rav i Mergelen. Petrefactøer ere sjeldne og høist ubetydelige.

Det sidste bekjendte Jordlag, som ligger under alle de foregaaende, er *Qvægsandet*, et Slags stridt, graat Sand, som for mestest sin Lighed med Sandet ved *Strandbredden* ogsaa kaldes graat *Havsand*. Her fremvælber Vandet, og naar man vil kaffe sig en paalidelig Brønd, maa man derfor altid arbejde sig igjennem Sandet, Gruset, Leret eller Mergelen, til man naaer *Qvægsandet*. Gode Brønde ere derfor paa høie Steder meget dybe, ikke sjelden 18 til 20 *Alen*. Det almindeligste er dog 8 til 10 *Alen*. I *Lønne*, *Drbye* og *Hoe Sogne*, samt paa *Fanse*, kun 3 til 4 *Alen*. Vandet er i Almindelighed godt og reent af Smag. Kun faa Steder finder det modsatte Sted, f. Ex. i den nordre Deel af *Lihstrup Sogn*, men Brøndene ere her gravede i et faldet med Leer svængret Sand. Paa *Fanse* er Vandet brak, en Følge af den side Beliggenhed ved Havet. Fernholdigt Vand er temmelig sjældent, og findes sædvanligviis kun i enkelte Bøld.

Hvor tykt et Lag *Qvægsandet* banner, eller hvad nedenunder kommer, er ubekjendt.

Heder, Maar, Lyng.

De samme Jordlag, som forhen ere omtalte, findes ogsaa i *Heberne*. Den eneste Forskjel, man her bliver vaer, er det *Maarlag*, som danner sig under *Lyngbækket* og hvori *Lyngen* vegeterer. Dette *Maarlag* er af meget forskjellig Tykkelse, fra 1 til 4 *Tommer*, og er altid meer eller mindre blandet med Sand. *Maaret* selv bestaaer af udgaaede *Vegetabilier*, især *Lyng*, som ved den garveagtige Stof, den sidste besidder, forhindres fra fuldkommen at opløse sig. *Maaret* kan betragtes som en *Mellemting* imellem *Muld* og *Torb*, og nærmer sig vist ofte sidste, især hvor *Grunden* er noget fugtig. *Maar* *Hederne* opdyrkes eller ploies, forvandler *Maaret* sig lidt efter lidt til *Muld*, og *Overskorpen* faaer da ganske det samme Udseende som gamle *Ugermarker*. Men naar *Maarlaget* er noget tykt, eller *Maaret* befinder sig i en meget raa Tilstand, opløser det sig kun langsomt, med mindre *Mergel*, *Gjødsle* eller *Aske* paaføres.

Maaret tjener som et vigtigt og almindelig afbenyttet *Brændematerial*, i det man affræller *Oversladden* af *Heberne* i 2 til 3

Tommer tykke Løv, 4 Alen i Kvadrat, og som kaldes: Soier, Skuer, Flager, Fladtov eller fløt hen Løv. Ogsaa til at blande med Gjøbsten og forsøge samme, tjene disse Løv som et fortrinligt og meget afbenyttet Material. Hvorlænge det varer inden Maarlaget paa ny fremavles, beroer ganske paa Grundens Beskaffenhed. Staaer Lyngen paa det bare Sand, uden Iblanding af Maar, kan vel medgaae 50 til 100 Aar. Er der derimod bleven et Lag Maar tilbage, kan det stee i 20 til 25 Aar.

Lyngen voxer frodigst i dybt Maar, og hvor Maarlaget er borttaget holder den sig kort; Bunden vil ogsaa gjerne tilvoxe med Rensdyrmos [Lichen Rangiferinus]. Herpaa kunne de saakaldte Sande (Strækninger af Flyvesand) og andre magre Pletter, hvor intet uden Gruus eller smaae Steen findes, tjene til Beviis. Snidlertid finder man ogsaa kort Lyng paa saadanne Steder, hvor Maarlaget er betydeligt, hvilket da kommer af den Fugtighed, Jorden lider af, og som Lyngen ikke taaler. For god kan Jorden ikke let være for Lyngen, men paa et muldbrigt eller velgjødsket Jordsmøn har Græsset mere Kraft, og holder derfor Lyngen længere borte. Hvor man gjøder godt, viser Lyngen sig først i 8de eller 10de Aar efter Hvilen, men almindeligviis springe Baarene (Agre, som hvile) allerede med Lyng i 5te eller 6te Aar, ja ofte længe før. Lyngens Længde tjener som et temmelig sikkert Kjendemerke paa Jordsmønets Beskaffenhed. Hr. Pastor Kraup i Weile, som har opholdt sig 27 Aar i en Lyngegn af Ribe Amt, giver følgende Forklaring herom:

Hvor Lyngen er lang og høi, blandet med guult Mos eller Græs, er Grunden sædvanlig en Blanding af Muld og Sand, tjenlig til Pløieland.

Hvor Grunden er bedækket med et tykt Lag Maar eller Løvvejrd, kan Lyngen vel ogsaa være stærk af Væxt, men her findes intet Græs eller guult Mos.

Hvor Alen er i Nærheden og Muld ikke findes, men kun et tyndt Lag Maar eller gruusagtigt Steenal, er Lyngen altid kort og sædvanligviis blandet med hvidt Mos.

Hvor Jordsmønets Bestanddele ere Muld af det bedre Slags, tillige med Leer, er Lyngen vel ogsaa kun kort, men Grundens Beskaffenhed giver sig sædvanlig tilkiende ved bedre og mere Græs

imellem Lyngen, ligesom ved enkelte for Lynng blottede Pletter, som ikke sjelden fremvise Hvidklover.

Lynngen skyder saavel af Roden som af Frøe. Blandt Bønderne i Skabs-, Gjørding- og Malt-Herred er det en almindelig Mening, at Lynngen bliver ved at vore eller tage til i Væxt i 7 Aar; dog mene andre at dette Tidrum er for kort angivet, og regne 10 Aar. Men hvorlænge den vegeterer eller holder sig i Live, vides ikke bestemt. Nogle mene til det 14de, andre til det 30de og atter andre til det 40de Aar. At i al Fald den udgangne Lynng erstattes ved nye Skud eller Planter, bevise vore bekjendte Heder, som endnu blomstre ligesom de i Mandøminde og længere have blomstret. For 25 Aar siden skal Lynngen, fortæller Hr. Houbøll, have været næsten henvidnet overalt, men i de sidste 20 Aar igjen viist en frodigere Vegetation, hvilket ogsaa af andre bekræftes. At Lynngen, som nogle have meent, engang har fortrængt andre Planter og igjen vil fortrænges af saadanne, er derfor ikke sandsynligt. Vist er det imidlertid, at Lynngen undertiden gaaer ud i hele Strækninger, eller som det kaldes afbider sig selv, og da fremkomme vel ogsaa store grønne Pletter, især dersom Lynngen har været meget lang eller Grunden i Fortiden pløiet. Disse Grønninger have ganske Udseende af Agre, der længe have hvilet, og afgive en ret god Græsning for Faar. Dog varer denne Herlighed ikke længe; thi efter faa Aar vinder Lynngen sit gamle Herredømme. Men om denne Forsvinden af Lynngen bør tilskrives Alder, Jordbønde, Veirig, eller tilfældige Omstændigheder, er uafgjort, sandsynligviis alle disse Aarsager tilsammen, især de to første. Den erfarne Landmand Hr. Hansen paa Hesselmed paastaar: at en saadan Afbiden af Lynngen kun finder Sted, hvor Underlaget er godt eller uden Al. Eieren af Røisgaard i Andst Herred Peder Weirup, en meget stedkyndig Mand, siger, at naar Lynngen frebes, og kommer til at lukke sig, gaaer Roden efter nogle Aars Forløb i Forraadnelse og Lynngen falder af. At haard Frost om Foraaret eller meget tørre Somre bringe Lynngen til at visne, menes vel ogsaa, men synes dog noget usandsynligt, i det mindste maa der vist mere til at bevirke det Phenomen, thi man seer ofte at Lynngen kan være i fuld Grøde ved Siden af de Pletter, hvor den er gaaet ud.

Hvor Lyngen idelig afhugges, bortruffes, afbrændes og mange Flager skjæres, eller Heberne afbenyttes til Græsning, der seer man næsten aldrig at Lyngen gaar ud, formodentlig fordi den derved idelig fornyes. Disse Midler ere derfor aldeles utilstrækkelige til at udrydde Lyngen. Derimod er saavel staaende som rindende Vand Lyngens Død, og den tørreste Hebe lader sig ved Vanding forvandle til en frugtbar Eng. Degnen Houbøll i Thistrup har ved to til tre Aars Vanding fuldkommen forbedret en med Lyngspring overtrukken Eng. Denne Vandets Virkning er Grunden til de Grønninger, man hist og her træffer i Heberne, og som alene hidrøre af Vandstader eller Vandløb om Vinteren, men derfor ikke heller maae forveksles med hine periodiske Grønninger. Udørres saadanne Pletter, tilgroe de med Lyng.

Hedebrynde indtræffer i Ribe Amt som andre Steder, dog naturligviis mindre hyppig hvor Byerne ikke ligge langt fra hinanden, da der her er flere Hænder ved Haanden til at dæmpe Ilden. Bryndene affødkommes ved Uforsigtighed med Pibe- og Madild, som de Folk, der grave Torv, have med sig, eller ved Brænding af Affetorv, ogsaa ved at affvie Lyng paa Land, der skal opbrækkes. Naar Branden heelt igjennem Maaret, da kan der undertiden fremkomme Flyvesand, og i dette Tilfælde varer det meget længe inden Lyngen kommer igjen. Men i Almindelighed have Hedebryndene ikke meget at betyde. Efter et Par Aars Forløb viser Lyngen eller Græsset sig igjen, og Hedens Beskaffenhed er uforandret, græslandet hvor der før var Græs, og reen Lyng hvor Bunden fører dette med sig.

Saa mørkt og ufrugtbart et Udseende store Lyngheber end have, ere de dog langt fra at være uden Nytte. I mange Egne afgive de, som forhen bemærket, et aldeles uundværligt Brændematerial, hvortil ikke alene Fladtørvene, men ogsaa Lyngen afbenyttes, sidste især til at bage ved. Næsten hele Tillægget af Ungqvæg og en Mængde Faar finde deres Ophold om Sommeren i Heberne, ja Lyngen maa ofte komme til Hjælp ved Winterrogtingen, naar Fodertrang indtræffer. Til at forøge Gjødslen tjene baade Fladtørvene og Lyngen. Ogsaa til at tække med er Lyngen meget anvendelig, og afgiver ved et Underlag af Langhalm et fuldkom-

men tørt Tag, som kan ligge i 40 Aar, hvorpaa for ikke længe siden habdes et Exempel hos Sognesfoged Morten Nielsen i Holsted.

Enge, Geestenge, Marstenge, Søbjerging.

Vesterboerne gjøre Forskiel imellem Geests og Marstenge. Til første henføres Mose- eller Kjærengene, kunstige Enghaver, Aae- eller Bækenge; til sidste de Engstrækninger langs Kysten, som Havet oversvømmer.

Store Kjærstrækninger som i Randers, Aalborg, eller andre Sjællands Amter, findes ikke i Ribe Amt*), men næsten overalt større eller mindre Moseenge eller smaae Kjær, hvilket er censbestynde. Største Parten af de saakaldte Grønninger i Hederne ere egentlig ikke andet. Grunden i dette Slags Enge er Torvejord eller tilfjyllet Maar, ofte ikke over 6 Tommer dyb, hvorunder for det meste ligger Sand, undertiden dog ogsaa Leer. I deres naturlige, raa Tilstand ere de Græsarter, disse Enge frembringe, af et tørt og lidet nærende Slags, og deres Frugtbarhed beroer aldeles paa Veirliget. Skjøndt Udgroftning paa mangfoldige Steder er udført, har dette dog, hvor Vanding ikke dermed har ladet sig iværksætte, snarere skadet end gavnet, da Græsflorpen af Mangel paa et frugtbargjørende Middel, selv efter flere Aars Forløb, er forbleven uforandret, ja vel endog Grunden, naar den blev for tør, er tilgroet med Lyng. Men hvor Leilighed fandtes til at afbenytte en forbitøende lille Bæk eller et Væld fra nærliggende Brinker, der have Moseengene faaet et ganske andet Udseende. Seeværdige Exempler af dette Slags frembyde Præstegaarden i Bækboiling, Feuling Sogn, Gammelgaard og Lindberggaard i Slagelse Sogn, m. fl.

Enghaverne ere for det meste ved Kunst frembragte Engpletter paa Hældningen af Bakker, og som vandes ved ovenfor udspringende Væld, eller fra nærliggende Bække. Da de gjerne ligge i Nærheden af Gaardene eller Byerne, nyde de desuden godt af det tillobende Møgvand. I Katte- og Bobol-Byer, Feus-

*) Det betydeligste Kjær er Gjestentjær i Audst Herred af $\frac{1}{2}$ Miils Længde og Fjerdingvis Brede.

ling Sogn, hos Kromanden H. J. Lund i Faldingbroe, i Drostруп, Læborg Sogn, hos Sognefoged Jes Jøppesen i Hobde, med flere Steder, findes saadanne Enghaver.

Af større Omfang og Vigtighed ere Aae- og Bækengene. Betydeligt er det Arbeide, som i de senere Aar er udført til disse Enges Forbedring. Næsten overalt ere Aerne og Bækkene oprensede, og mangfoldige Grofter trukne i selve Engene. Ja man vil endog paastaae at Aernes Drensning paa sine Steder er derved for vidt, og at de tilstødende Enge derved ere blevne for tørre; hvilket, da Aae-Engene i Almindelighed have en fast Sandgrund, er Skyld i, at man nu seer Ploven skride hvor før Leen alene kom. Imidlertid et det dog vist, at ere end enkelte Strækninger, som f. Ex. ved Nørholm, blevne for tørre, have andre ulige større eller bedre vundet betydeligt derved, og ere forvandlede fra Sumpe og Moradser til gode, frugtbare Enge. Dette gjelder især om Bækengene, som neppe vilde været blevne hvad de nu ere, uden den bevirkede Drensning af Aerne. Men dette viser ogsaa, at en billig Erstatning ikke kan nægtes den, som derved maa see sine Enges Frugtbarhed formindskes. De vaade Somre 1828 og 1829 maae imidlertid have bragt mange paa andre Tanker med Hensyn til en for stærk Udtørring.

Overalt hvor det er gjørligt, søger man at lade Engene nyde godt af Vandpaaledning. Man gaaer derved tilværks paa to Maader:

Om Foraaret opstemmes Aerne eller Bækkene ved Stigborde eller Jorddæmninger, og Vandet tvinges til at gaae over sine Bredder. Er det fornødent, ledes Vandet ved Sidegrofter til fraliggende Steder. Engene blive derved aldeles overskyllede, men Vandet er derfor i Almindelighed dog ikke stillestaaende, da Strømmen holder det i en stedsevarende Bevægelse. Efter nogle Dages Forløb ledes Vandet af, men paasættes snart igjen. Ret ofte gjentages dette dog ikke, da Græsset ellers overtrækkes med Dynd og Bunden bliver sumpig, Sivbuske ogsaa gjerne vise sig.*)

---

*) Den erfarne Eier af Højselsmed Hr. Hansen er af den Mening, at Vandet i Almindelighed ikke bør tilbageholdes meer end 8 til 10 Dage, og Engene jevnlig lægges tørre. Er Græsset kummet i

Naar Høet er indbjerget, sætter man Engene atter under Vand i nogle Dage, deels for at forbedre Eftergræsset, deels for at flaffe sig en Høstgrøde, dersom Engene ere frugtbare nok til at taale dette uden Afsmattelse. Om Efteraaret eller Vinteren er det ikke Brug at vande, og behøves for det meste ikke heller, da Engene gjerne en Tidlang af sig selv staae under Vand.

Mere yndet og mere afbenyttet er den anden Fremgangsmaade, nemlig at lade Vandet risle eller flyde over Engene. Dette bevirker ikke allene en større Frugtbarhed, men giver ogsaa bedre Høe. Vandet ledes fra Aaer og Bække, eller fra Bældene i de nærmeste Banker til Engene. Det er utroeligt hvor omhyggelige Beboerne ere for at opfange det mindste Væld, selv om Vandet maa ledes en lang Wei for at komme til Nyttè. Stor Forsæt gjøres ikke paa Vandet, og overhoved er man jo bunden til at tage hvad Naturen byder, hvorfor Mose- eller Torvegravvand ikke heller forsmaaes; dog skal dette Slags Vand, naar det ikke udspringer af Væld, give Mos. Vældvand, især naar det kommer fra en mergelagtig Grund, fordriver derimod Mose. Saa snart Frosten om Foraaret er af Jorden, begynder man at overrisle sine Enge. Dog ere flere af den Mening, at man bør bie til der kommer Varme i Luften; thi paafølger Kulde, give Engene for meget Ukrud. Saaledes kan f. Ex. det saakaldte Engras, eller som det ogsaa benævnes Skillingssurt [*Rhinanthus Christa galli*] i den Grad overtrække Engene, at der bliver næsten intet Græs. Naar Vand ikke mangler, tages det sjældent af forend henimod Høerbjergingen, med mindre Græsset gaar i Leie, eller Sommeren er meget regnfuld. Sjældent har imidlertid nogen fri Hænder i saa Henseende, da Vandet maa overlades de oven- eller nedenfor liggende Grundeiere, og Møllerne ikke gjøre lidet Afbræk heri *).

Grøde, bør Vandet ikke stemmes længere end 2 til 3 Dage, og aldrig saa høit at Græsset skjules.

*) Usikkert var det upaarbejdeligen at der bestemtes hvorlangt Møllernes Net til Vandet strækker sig, og overhoved at det tillædes Landvæsenecommissionerne at affige Kjendelser i de Tilfælde, hvor Aaernes Opstemning eller Vandets Vortledning kunde ske uden Afbræk for Møllerne.

Hvor erkjendt Nyttten af Engvanding er, kan sees deraf, at nogle Bønder endog havde anskaffet sig Weirmøller med Snælle, til at hæve Vandet op af Aærne. Saaledes havde endnu for faa Aar siden 2 saadanne Møller i Terpager, Sneum Sogn, og Toftnæs, Alsløv Sogn. Men de ere begge gaaede til Grunde da de ikke vare stærkt nok byggede, og ingen nye ere siden anskaffede, skjøndt alle vare enige i at erkjende den Nyttte, de stiftede, eller kunde have stiftet. En saadan Tilbagegang kan alene tilskrives den ringe Løn, Landmanden i vore Tider har for sine Anstrængelser.

En anden Indretning af dette Slags havde en Smed i Laurup, Gjording Sogn. I en Brønd var anbragt en Vinde, omkring hvilken et Reeb med smaae Spande bevægede sig, og ved hvilke Vandet bragtes i Veiret. Det hele blev dreven af en lille Weirmølle oven for Brønden. Men Maskineriet gik for ofte i Staae, hvorfor i dets Sted anbragtes et Pompeværk efter Sprøites Theorien. Imidlertid har denne Indretning ingen videre Følger havt, da Ibet snart viste sig at Vandbeholdningen i en Brønd er for utilstrækkelig til at begunstige saadanne Foretagender.

At gjøde Engene er endnu meget sjældent; imidlertid skeer dette dog af enkelte Bønder og ansees at betale sig godt. En egen Maade at gjøde sure Moseenge, som især anvendes i Egnen af Endrupholm, er at nedstikke Been af Creaturer i en Afstand af 1 til $1\frac{1}{2}$ Fod. Disse Been opløse sig vel meget langsomt, men begynde dog allerede at virke i andet Aar, hvilket kan vare ved i en Snees Aar. Det samme opnaaes ved at lægge Benene i Vandrender, som føre Vand til Engene. Denne Anvendelse af Been, som Gjødningsmiddel, er maaskee den fortrinligste under vore Forhold. Skulle Benene knuses, komme de i Almindelighed for dyrt at staae. Degnen Houbøll fortæller hvorledes han paa sin Fodegaard har forbedret mosbegroede bløde Enge, ved om Vinteren at paakjøre Sand fra nærliggende Bakker, og derpaa anvendt Vanding. Sandet paakjørtes omtrent 1 Tomme tykt og gav snart et tæt, seit Grønsvær, som ved Hjælp af Vanding bar oversløbigt.

Om der noget Sted med Fordeel kunne anlægges nye Enge af Betydning, ved at lede Vandet fra een eller anden Aae i Ka-

naler til saadanne Strøg som dertil kunde ansees passende, maa Forfatteren overlade Localmyndige at bedomme.

Marstkengene hæve sig kun lidet over Havets Niveau, og oversvømmes, da de ikke ere indbigebe, regelmæssigen om Efteraaret af Søevandet. Dette er endog af nogle anseet som en Betingelse, uden hvilken Marsten vilde tabe sin Kraft; og udeblive Floderne i 3 Aar, skal dette strax kunne kjendes paa Engene. Hvor, siger man, det salte Vand ikke kommer til, eller ferst Vand flyder, forvandles Marstkengene til Gæstenge; og hvor Havvandet blander sig med Aævand, havees kun halv Marst. Denne Havvands Indslydelse udstrækker sig dog nok kun til Græsarternes Natur, som maa være forskjellig eftersom Engene udsættes for det ferste eller salte Vands Indslydelse *). Paa Jordbunden maa Virkningen være ubetydelig, som vi i det følgende ville faae at see. At Marsten kan bestaae ved sig selv, vise desuden de indbigebe Koge sønden for Høier.

For at give et Begreb om Marstkengenes Beskaffenhed, ville vi her fremsætte en Udsigt over Grundlagene i Farstrup Marst, beliggende imellem Konge- og Skibsaen. Øverst ligger Klæget, det vil sige et Leerlag meer eller mindre blandet med Muld, men her, for det meste ogsaa med Sand, og paa sine Steder endog med et Slags tørveagtigt Maar. Klæglagets Tykkelse er saa forskjellig, at den undertiden kan udgjøre 3 Alen, medens den mange andre Steder neppe er 4 Tommer. Under Klæget findes for det meste et tyndt, undertiden dog 1 Fod tykt Lag af Mose, eller Torvejord, hvorefter endelig kommer Sand. Mangler hiint Torvelag, ligger Klæget umiddelbar paa Sandet.

Marstbundens Bonitet beroer paa Klæglagets Tykkelse og Klægets Reenhed. Hvor Klæglaget er saa tykt at det kan reoles, som f. Ex. i det Eiderstædtste, der har naturligtvis Grunden stor

---

*) 3 Ballum Enge, som ere Marst, løber en lille Bøl, der ofte oversvømmer de tilgrændsende Engkanter. Græsset bliver vel ikke høiere deraf, men overmaade tæt, og saa nærende at det altid hjerpes for sig selv og ansees lige saa godt som Havre. Man kalder det Andel, et Navn, som ligeledes bruges paa Fanø og andre Steder paa denne Kyst, og synes at skulle betegne tæt eller stærktvoksende Græs.

Wærdie. Fremmede Bestanddele som Sand og Løvemaar berisimod, nedsætte dens Wærd. Marfkbunden kan endog være af en saa ringe Beskaffenhed, at dens Wærd staaer langt under Geesklansdets. Dette er især Tilfældet med det saakaldte bøde Klæg, der aldeles ikke buer enten til Græs eller til Sæd. Hvor Marfken er af en saa ringe Beskaffenhed, er Grunden ikke engang de derpaa hæftende Skatter værd, og tilfalder da almindeligviis Staten, som bortleier samme igjen for en Ubetydelighed til Beboerne. I Gudsfog skulle saaledes 11 Demater være blevne solgte for 1 siger een Speciesdaler, hvorimod godt Marfkland ofte betales med 2 til 300 Species Dematen.

Veirliget har altid megen Indflydelse paa Marfkens Frugtbarhed, og i tørre Somre er Misværet her lige saa hyppig som paa Geesten. I Efteraaret 1826, saae man overalt i Marfken affvedne Græsmarker eller Enge, og paa nogle Steder i Møgelstønderkog havde man endog seet sig nødt at ruffe Sæden, da den havde været for kort til at fattes af Leen. I Brøns gav det samme Stykke Eng, hvorpaa i frugtbare Aar var avlet 36 Læs Høe, og i almindelige 25 til 26, kun 10 i den tørre Sommer 1826.

De Græsarter, som vore i Marfkene, ere det saakaldte Harrild og Søkaalen, tvende meget saftige Planter. Klever findes ogsaa hyppig, men hvor dette er Tilfældet, ansees Marfken for mindre god. Saavel Græsset, som Høet fra Marfkene virke ikke stærkere paa Melkeaffondringen, end godt Ugergræs paa Sandmarkerne, eller Geesthøe af det bedre Slags, berisimod fede de stærkere.

I Almindelighed faaer man Vand i Marfken naar man graver 3 til 4 Alen eller kommer til Sandet. Men Vandet er brak, det vil sige, har en saltagtig ubehagelig Smag og et blakket Udseende. Hornqvæget drikker det ikke med Lyst, Hesten berimod bedre. Om Foraaret skal det være bedst. Ved Ubløbet af Aerne, i et vist Omfang, er Vandet i Ebbetiden altid ferskt, saa at Creaturerne, som græse i Nærheden, uden Betænkning søge Havet for at slukke deres Tørst.

Videre fortjener endnu at bemærkes, at Marfkene almindeligviis langs med Strandbredden ere omgivne af en lav Sand-

vold, kaldet Uren, der sandsynligviis er opkastet af Havet. Dog mangler denne Vold paa nogle Steder, eller er i det mindste ukjendelig. Uren tjener uidentviul til at beskytte Marstengene mod Havets Indbrud, men kan i det hele kun betragtes som et meget svagt Værn. Udenfor Uren findes for det meste overalt nyt tilsat Land, som ligeledes afbenyttes til at slaae eller græsse paa.

Saa opmærksom som Vesterboeren er for at forbedre sine Enge, saa omhyggelig er han ogsaa for at faae Høet vel bjerget. Fremgangsmaaden er denne. Strax efter at Græsset er slaaet bliver det holmet eller spredt; næste Dag, dersom Veiret søjer, vendt og bragt i smaae Stakke, saa store at to Karle med Bærestænger kunne bringe dem sammen for at læsses paa Vognene. Tre- fire Dag kjøres Høet hjem, eller spredes ud paa ny om behøves, for om Aftenen igjen at samles i Stakke eller bringes i Huus. Paa nogle Steder har man ved Gaardene en Strøplet, som tjener til at give Høet den sidste Behandling, især i Tilfælde at Grunden i Engene er for vaad. Dette gjaldt Geesthøet; Marsthøet vil have en ganske anden Behandling.

Det slaaede Græs bliver liggende 6 til 8 Dage paa Slaar ligesom det er falden for Leen. Naar det ansees at være veiret eller visnet nok, vendes det, enten Dagen før Sammenrivningen skal gaae for sig, eller i Tilfælde at Luften tørrer stærk, samme Morgen. Fire til sex efter hinanden gaaende Rivere bringe nu Høet sammen i en ophøiet Stræng eller Kam, som sammenkjøres ved Hjælp af en Stang i Stakke af et Læs's Størrelse. Stakkene gives en kogleformig Skikkelse, og Høet bliver her staaende 6 til 8 Dage for at afdampe eller som det kaldes at bræmme. At holme eller sprede Græsset bruges lidet, næsten aldrig førend den Dag Høet skal sammenrives, og ikkun da, naar ugunstig Vejrtilig, eller en stærk Grøde maatte fordre det, hvilket dog sjelden er Tilfældet.

Blitter, Sandflugt.

De Sande, eller Strækninger af Flyvesand, som i det indre af Amtet, eller rigtigere mod dets nordøstlige Grændse findes, ere i det hele ubetydelige, og for længe siden saaledes dæmpede, at

videre Opsyn med dem maaffee er ufornødent. Af betydeligere Omfang og ulige større Interesse ere Klitterne, som ved den nordvestlige Kyst af Amtet slutte den Rjæde af Sandbjerger, der som bekjendt strækker sig langs med Jyllands Vestkyst. Allerede det første Syn af disse Bjerger, naar man paa 2 til 3 Meil nærmer sig Vesterhavet, overrasker, og med spændt Forventning ere Vandrerens Blik hæftede paa et fremragende Punct, det saakaldte Blaabjerg i Henne Sogn, Ribe Amts Bloksbjerg, i det han haaber, derfra nøiere at gjøre sig bekjendt med Gjenstanden for hans Beundring. Høist imponerende er Betragtningen af de raae Masser, man fra hiint Standpunct overskuer. Mod Nord og Syd, saavidt Diet formaaer at trænge, nøgne, vilde Bjerger, bærende Præget af den frygteligste Eensomhed, til Vester det oprørte Hav, som synes at forkynde Verdens Undergang. Frygteligkjønt er et Uveir paa disse Bjerger, og ikke uden hemmelig Gysen fortsætter man Reisen sydpaa igjennem de vilde og øde Egne. Indtrykket, den efterlader sig, udslettes aldrig.

I Almindelighed antager man at Klitterne skylde Havbundens Sand deres Tilværelse, og grunder denne Hypothese paa et Phænomen, der daglig giver sig tilkjende. Ved hver Flod, altsaa to Gange daglig *), opruller nemlig den opstigende Sø en Mængde Sand, og paa enkelte Steder endog smaae Steen. Den flade Strand bliver strax efter Floden tør, og under hele Ebbetiden er det øiensynligt, hvorledes det opskyllede Sand ved vestlige Vinde feies op imod de nærmeste Bjerger, og med Storm igjen ud over disse til dem, der ligge længere inde. Men tvivlsomt bliver det dog, om Sandet virkelig kommer fra Havets Bund. Kysten selv kunde mueligen have afgivet dette Sand, og saaledes være den nærmeste Aarsag til Klitbjergene. Flere Grunde tale herfor: 1) At Sandet, hvoraf Klitterne bestaae, aldeles ligner almindeligt Sand inde i Landet. 2) At høie Floder jevnlig nedskjære Klitbjergene og jevne dem med Strandfladen, hvilket ligeledes finder Sted hvor Kysten danner en Brink eller Klint. 3) At

---

*) Ved Vesterhavet stiger og falder Vandet hver 6te Time, altsaa to Gange i et Døgn. Man kalder det Flod naar Vandet stiger, Ebbe naar det falder.

det nedskullede Sand aldrig føres længere ud, end til de Steenrevler, som findes langs med Strandbredden i en ringe Afstand fra Kysten. 4) At Havet ingen Klitte affætter hvor Kysten er flad, altsaa hvor der intet findes at nedskjære, uagtet Havbunden ogsaa her bestaaer af Sand. 5) At, saavidt man kan skjønne, Maasfen af Sandbjergene i det hele er den samme, som for flere Aarhundreder siden, og altsaa ingen ny Næring har faaet. 6) At ingen Udhulning af Havbunden er kjendelig, men tvertimod at Sandrevene stedse vedblive at gjøre de Søfarende stor Uleilighed. 7) At Sandrevene, saafremt de Efterretninger, Forfatteren har modtaget, ere rigtige, ere saa haarde og faste, at intet Skib kan ankre paa dem.

Maaskee at Klitternes Fremkomst laader sig forklare paa følgende Maade. Efter at Fastlandet havde antaget en nogenlunde bestemt Form, har Havet strax begyndt at bryde ind, og hvor det fandt Modstand, altsaa overalt hvor Kysten bannede en Brink eller Klint, begyndt at nedskjære Grunden. Sandet, hvoraf Kysten for det meste bestaaer, er af Havet blevet jevnet ud langs med Strandbredden, og siden ved Storm i Ebbetiden ført tilbage i Land. Gjentagne Angreb af dette Slags have meer og meer løst Grunden ved Kysten, indtil omsider de oplastede Sandbjerger have været mægtige nok til at forebygge Kystens videre Nedskjæring.

Klitterne bestaae heelt igjennem af Flyvesand, og hvile paa den samme Grund, hvoraf Eggen bagved bestaaer, eller paa selve Dvøgsandet. Man finder nemlig intet Steds i Klitterne Kilder eller Væld, et Tegns paa deres Porøsitet; og i Fordybningerne imellem Sandbjergene opdager man ofte Mosejord, Lyng, Spor af gamle Ugre, og kan grave til Færskvand ligesom bagved i Heberne. Noget betydelig Forskjel imellem Sandet i Klitterne og andet Sand inde i Landet, bemærker man, som allerede anført, ikke. At det holder bedre ved Fugtigheden, beroer nok alene derpaa at det idelig opfriskes af tilblæst nyt Sand, der er besvangret med saltagtige Dele fra Havet. Dette er sandsynligviis Grunden hvorfor Beplantningen af Klitterne altid lykkes bedre, end Sandflugternes paa Ryggen af Landet.

De qvægede Steder, som hist og her findes ved Strandkanten, foranlediges ikke af Kilder eller Bælb, men ere for det meste Virkning af Floberne. De vise sig sædvanlig i Nærheden af Fjordenes eller Strommenes Udløb, naar nemlig disse have forandret sig, og de gamle Nabninger opfyldes med Sand. Her vil i nogen Tid blive usikkert at komme frem, da det nye Sand vel kan see tørt ud for oven, men nedenunder staaer som en Velling. Det samme finder Sted, naar Storm og Hsivande gjøre Forbybninger i den flade Strand, og disse atter udfyldes, eller naar Moser og Søehuller ved Udkanterne af Klitterne fyldes med Sand, især dersom Hullerne ere dybe. Ogsaa smaae Strækninger af Klæg, som hist og her antræffes, kunne gjøre Strandbredden usikker. Man sees heraf at det er umueligt, selv for den, der boer ved, og daglig kommer til Stranden, altid at vide forud hvor flige qvægede Steder findes. Efter en hoi Flob maa man derfor altid være forsigtig med at kjøre og ride ved Strandbredden, og passe paa at komme hurtig frem, saasnart man mærker at Sandet begynder at synke.

Klitterne eies af de tilstødende Byer, og Skjelliniere paa Korterne gaae igjennem Klitterne saa godt som igjennem den øvrige Mark. Men ingen tør afbenytte Klitterne, da de betragtes som indfredede. Imidlertid falder det uanstændigt ganske at forebygge Ufred, hvor der findes Moser eller Græsgange i Nærheden.

Hvor store Strækninger der ved Sandflugten ere undergaaede, vides ikke bestemt. Dog kan man nok for det første hertil henregne den Grund, hvorpaa Klitterne selv hvile. Meget sandsynligt er det ogsaa, at de lette, dybe Sandjorder uden Underlag af Al, ligesom de mange smaae Sandbjerger uden for den egentlige Klit, man i de tilstødende Sogne finder, skylde Dversanding fra ældre Tider deres Tilværelse. Endnu kan undertiden, ved stærk Storm og Flob, en Deel af Markerne blive bedækket med et tyndt Lag Sand, uagtet de værste Sandflugter ere dæmpede. Imellem Dybbye og Weiersbye er der imellem Klitterne en betydelig Hede-strækning af en meget mager Beseffenhed, som endnu kaldes Kollesmarst, hvorfor man har troet at den var en med Sand bedækket Marsteng. Men der findes ikke mindste Spor dertil, saa at dette Navn maa see alene er givet den i en spottende Betjødning.

Ved Nymindegab, der, hvor Udløbet affjærer Landkanten, sees endnu Spor af gamle Agre, og man siger, at her engang skal have staaet en By. I Lønne Sogn have Markerne, eller egentlig Engene, lidt meget af Dversanding, hvorfor Gaardenes Hartkorn betydeligt blev nedfat. Men senere forbedredes Engene, da Sandet blæste bort igjen, eller Græsset groede igjennem, saa at Beboerne have haft stor Fordeel af denne Hartkornets Nedsættelse.

Saavidt Forfatteren har kunnet erfare, have ingen betydelige Dversandinger fundet Sted i de sidste 100 Aar, og naar man tager Hensyn til, at de til Sandflugtens Dæmpning trufne Foranstaltninger ere af et meget yngre Aarstal, synes Nogle Mening, at man har anseet Tingen vigtigere end den i Virkelighed er, ikke at være ganske uden Grund. Der ere derfor dem, der troe, at Distrikterne, der forrette Arbeide i Klitterne, meget vel kunde indskrænkes. Denne Indskrænkning vilde være saa meget mere at billige, som man, støttet paa de forrige Tidens Erfaring, nok kan antage, at Sandflugten, overladt til sig selv, høist kunde ødelægge de Byer, som ligge Kysten paa 1 til 2 Miil nær, og de uden for denne Linie liggende Beboere altsaa aldeles ingen Nytte have, eller nogensinde kunde have af det Arbeide, de forrette. Ubilligt er det uden tvivl at paalægge den ene Borger en Forpligtelse for at sikke den andens Existens. Den Byrde at møde et Par Gange om Aaret 3 til 4 Miil fra Hjemmet, for flere Dage i Råd at arbejde med Heste og Folk, er ikke saa ubetydelig so. i man har villet lade den gjælde for. I al Fald menes at Sandflugts-Commissairerne meget vel kunde undværes, og Opsynet med Klitterne besørages af Herredsfogderne, ligesom at Arbeidet kunde bortaccorderes til øvede Folk, og Staten saaledes 1) faae nogle tærende Lemmer mindre at underholde; 2) betydelig Tidspilde for de Langtfraliggende undgaaes, og 3) de hyppige Klager over maadelig forrettet Arbeide hæves. Herimod indvende andre, at skjøndt der ingen Fare er for betydelige Dversandinger, saalænge som Plantningerne holdes vedlige paa den nærværende Fod, ville enkelte Strækninger dog altid lide deraf, og stedse ville de Sandbjerge, hvor Byer ligge imellem eller ved dem, udfordre Plantning, for at lukke de Huller, Stormene rive i dem. At Plantningen kan drives forbudt, ved f. Ex. at ville oversætte de Havet nærmest

liggende Klitter, nægtes ikke, men herpaa tænker vist ingen, som noget, der er aldeles ugjortligt. Smidertid ville Klitterne vel om nogle Aar kunne hjælpe sig med meget mindre Arbeide, og da var det vel mueligt, at de længstbortliggende Beboere efterhaanden kunde blive befrieede fra den dem paalagte Byrde, men dette beroer for en stor Deel paa tilfældige Omstændigheder, som: svære Storme, tørre Somre o. s. v. At bortaccorderre Arbeidet holdes ikke for at være gjortligt; thi skal der udrettes noget godt, og Sandet fra de nærmest liggende Bjerge ikke ødelægge Plantningen, som den skrider frem, maae store Strækninger tages for i nogle faa Dage (?), hvilket naturligviis udfordrer mange hjælpende Hænder paa een Gang. Siden er der intet at gjøre, uden at holde Fred over de unge Planter, indtil de have fæstet Rødder. Skulde Arbeidet bortaccorderes, er det at befrygte at de tyndboende Sogne i Nærheden af Klitterne for meget vilde have i deres Magt at opskrue Betalingen (?). Mange af de længstbortliggende Beboere leie desuden allerede ofte de nærmere boende til at forrette Arbeidet for dem, hvilket formenes bedre at lade sig gjøre end ved offentlig Licitation. Læreren fælde Dommen.

Søides og Ujevnheds Forskjel.

Ribe Amt kan ansees at udgjøre et stort Plateau, der har Falb mod Vest. Alle Aar og Bække flyde i denne Retning, eller søge i det mindste Vesterhavet; kun et Par af de østlige Sogne udgyde deres Overflod af Vand i Eolbing-Aae og Fjord, og ikkun een Aae af nogen Betydning, Weiens-Aae, flyder i en sydlig Retning, men udgyder sig dog i Kongeaaen. Et bemeldte Fald er temmelig betydeligt, viser ikke alene det hurtige Løb, mange af Aerne have, ligesom den Hurtighed, hvormed de vore, naar svære Jordenskyt falde nogle Miil derfra, men ogsaa de vidtstrakte Udfigter, man paa flere Puncter i den østlige Deel af Amtet har, saavel til Øster som til Vester. Ifølge heraf kan man altsaa antage, at Ryggen af Landet maa søges ved Amtets østlige Grændse, eller, tydeligere talt, i Andst Herred.

Men er end saaledes denne Ryg temmelig øphsiet over Havsladen, er Amtets sydvestlige Grændse det saa meget mindre. Kun

hævende sig lidt over Havets Niveau, er dette Strøg, i 1 Mills Brede og derover, idelig udsat for Oversvømmelser af Havet. Selv den nordvestlige Kyst af Amtet synes at sænke sig meget. Udløbet af Fiil-Søe ved Henne-Mølle skal nemlig kun være 9 Alen høiere end Strandbredden.

Ophøiede Puncter har Ribe-Amt vel nogle af, men fornemmeligen dog i den østlige Deel, og for det meste med saa langsom en Dvergang, at de lidt efter lidt forsvinde, naar man nærmer sig dem. Det er Grunden hvorfor Eggen forekommer saa flad, ja der findes Strøg, som ved deres overvætted Fladhed synes at være fuldkommen vandrette. Kun saa Byer have en bakket Dverflade.

Skadeligt Vand, Oversvømmelser, Vandfloder, Tilslutninger, Landtungen Overskjæring ved Blaaavad.

Den porøse Grund og de mange vel oprensede Aaer, som bortlede det overflødige Vand, lade ikke Jorderne lide af Fugtighed. Det er derfor i Almindelighed kun Kjærene og andre lave Steder i Heberne, som endnu fremvise staaende Vand. — Derimod lide Aa-Engene og det flade Kystland ved Ribe af et andet Dnde, Oversvømmelser i Utide. Efter stærke Regnskyl opsvulme nemlig Aaerne og oversvømme Engene. Finder dette Sted midt om Sommeren, falder det naturligviis meget ubeleiligt, og forarsager stort Tab paa Høe. I de tørre Somre, som have udmærket det sidste Decennium, har dette Tilfælde dog været temmelig sjældent, og er desuden meget aftaget ved Aaernes saa vel drevne Drensning.

Uf langt bedrøveligere Folger ere Vandflodernes Oversvømmelser for det nævnte Kystland. Ikke nok at Havet lægger sig over Marskengene, ogsaa de dyrkede og tilsaaede lave Sandmarker, som ligge ovenfor, ere udsatte for at oversvømmes, ja Vandet kan endog gaae ind i Byerne, hvor det kan staae 1 til 2 Alen høit i Husene. Betydelig er den Skade, som da anrettes paa de tilsaaede Rugmarker, eller paa Indboet, og Forraadene af Høe og Sæd. Efteraaret og Vinteren ere de egentlige Aarstider for Vandfloderne. Indtræffe Oversvømmelserne tidligt, f. Ex. i September, naae de vel ikke nogen betydelig Høide, men fordærve dog Eftergræsningen i Engene og fylde Grofsterne med Saltvand, saa

at Creaturerne maae tye til Sandmarkerne Foraarsfloder indtræffe ikke ofte, men ere des skadeligere, som vi i det efterfølgende ville faae at høre. Om Sommeren ere Vandfloder vel høist sjældne, men forarsage megen Ulempe, naar de f. Ex. indtræffe i Høsten og føre den høstede Havre op til Byerne. Almindeligviis falder Vandet efter 6 Timers Forløb med Ebbe, men vedvarer Stormen, hvormed Floden er opkommen, kan Vandet ikke trække sig tilbage, og afstedkommer saa megen mere Udelæggelse. Vandfloderne ere ikke hvert Aar af lige Betydning, ja udeblive vel endog ganske i enkelte Aar. Det skal ikke have været sjældent, at ingen betydelig Vandflod er indtruffen i 15 til 20 Aar. Hvert 30de Aar, eller saa, komme gjerne de store Floder. I de senere Aar have gjentagne store Floder udbredt megen Mismod og Forsagthed iblandt Beboerne. *)

Lidt noiere Underretning om den Maade, paa hvilken Floderne vise deres udelæggende Virkning, vil maaskee ikke være Læseren ufjærkommen.

Naar Floderne naae en løs gjennemløst Agermark, bortskjeller Vandet de opløselige Dele af Madjorden, og fører samme med sig naar det trækker sig tilbage, saa at Jorden taber sine næ-

*) Følgende skadelige Vandfloder have fundet Sted i de sidste 12 Aar:

1) den 19de Jan. 1818. 2) den 1ste Dec. 1821. 3) den 11te Mars 1822. 4) den 4de Dec. 1823. 5) den 3^{die} Nov. 1824. 6) den 15de Nov. 1824. 7) den 20de Dec. 1824. 8) den 26de Dec. 1824. 9) den 3^{die} og 4de Febr. 1825. 10) den 27de Nov. 1825.

Al disse Floder var den af 3^{die} og 4de Febr. 1825 den høieste og rædsomste. Den lige kan ingen erindre. Havet gif over Søediget ved Høier, og var ikke langt fra at gjøre Brud i samme. I Høier bortskjelledes nogle Waaningshuse og Pakhuse. Møgelstønderkog fyldtes med Vand, saa at Beboerne i Høienviron vare i stor Fare og alle deres Gaar druknede. En Deel Lømmen fra Høier drev over Diget og strandede ved Møgelstønder. Nord paa gif Havet hoit op i alle Landebyer ved Kysten, ja i selve Ribe. I Mølden dreve Møblerne ud af Husene. En gammel Kone fortes bort i hendes Seng og druknede. Det salte Vand stod i Møgelstønderkog flere Uger forend det kunde lodses igjennem Eluserne, og Engene duede ikke i 3 Aar.

rende Stoffe og udmagres. Har der været saaet Rug paa en saadan Mark, vil Jordens Bortskylning forarsage, at de spæde Rugplanter blottes, og Følgen deraf blive deres Undergang. Det er derfor, at man i hine Egne er saa frygtsom for at give Jorden en for stærk Bearbejdning, eller at man ikke vover at føre Gjødsle paa de dyrkede Dele af Markene, ligesom hvorfor man søger at befæste Jordpartiklerne ved lang Hvile. Forsøg med at tromle Rugæden om Efteraaret have været paatænkte, i det Haab derved at give Vandet en glattere Flade at rulle over, og saaledes forebygge Muldens Bortskylning; Forfatteren har ikke erfaret hvordan Udfaldet har været.

En anden skadelig Virkning af Floberne kommer af de saltagtige Dele, Vandet efterlader sig. Flober, som opkomme med nordvestlige Storme, føre det meste Salt med sig, og vise sig derfor især forbærrlige. Indtræffe Floberne om Foraaret, og stærk gjennemblødende Regn, som kan affylle Saltflikken, ikke strax følger ovenpaa, vil man snart see Bærterne fliste Farve, og for en Deel vel ogsaa henvisne. Kornæden vil aldeles mislykkes og selv Træer ikke kunne modstaae Saltvandets Indvirkning. For Geestene og Agerlandet ere saadanne Flober især skadelige, saa at flere Aar kunne hengaa inden Græskorpen paa ny lukker sig, eller Jorden vil bære Sæd. At Efteraarsfloberne ikke have saa bedrøvelige Følger, men endog gavne Markene (S. 17), maa komme deraf, at deres Indvirkning modificeres af den megen Vædske, vi sædvanligviis have om Vinteren. Hvor betydelig den Mængde Salt, Vandet affætter, kan være, saaes i Darum efter den store Flod af 4de Febr. 1825. Sylten, eller de saltagtige Dele, Vandet havde affat, trængte paa sine Steder vel 1 Dvarteer i den faste Engbund. Ved senere foretaget Oppløining, bragtes for Dagen et Lag fuldkommen reent Salt, og endnu har ingen Sæd villet vore paa disse Steder. I Kirkegaarden i Ribe udgik, efter forartnævnte Flod, næsten alle Ulm og Elm, og de saa tilbageblevne ere endnu i en meget slet Forfatning. Et andet Sted udgik alle Hæffel og Røn. Af Frugttræer i Havenne udgik Kirsebær, Ribis, Stikkeløbær og Nøddetræer. I Allerup Præstegaard visnede Lindene og Frugttræerne i Toppen, men forbleve dog i Live. I Plantagen ved Ribe taalte Linden, Elletræet Kastanien, Sølvpopplen, Piel, Eg, Fyr, Gran, Lærketræet,

Birk, Hylb, Hvid, og Bukketorn det salte Vand, uaget Floden gik over Toppen af Træerne. Smidlertid er denne Plantage, i det mindste den lavere Deel deraf, i en høist maadelig Forfatning. I det hele have Kastanierne, Egene, Birken og Tornbuskene bedst udstaaet det salte Vands Indvirkning, ja paa sine Steder endog slet ikke lidt deraf. Hvorledes Saltet kan trænge ind i Træerne, saaes Naaret efter, paa Frugten af tilbageblevne Ribbsstammer. Bærrerne smagte nemlig stærk af Salt. Disse Erfaringer tale meget imod den Anvendelse af Salt, som Gjødningsmiddel, man nyligen har villet anprise; i det mindste vise de, at Saltet, for at gavne, ikke maa anvendes i for stor Mængde.

Et tredie Dnde, som Floderne affstedkomme, bestaaer deri, at det oprørte Hav ofte fører Klæg, Sand, Muslingfalter, ja endog Steen med sig, som det, ved en roligere Stand af Vandet, naar Stormen har lagt sig, lader ligge paa Engene eller Ugermarkerne, og derved forværver. Dog kan det Klæg, Vandet saaledes affætter, kun betragtes som et temporairt Dnde, der i Tiden maa vise sig velgjørende. Floder med sydvestlige Storme føre især Klæg med sig, og ansees derfor at gavne mere end flade, kun maa man beklage, at den Nytte, de stifte, i det hele er ubetydelig. Floder med nordvestlige Storme bringe derimod kun Sand eller Steen med sig, og drive Vandet høiest op, ere altsaa de fladeligste.

En Fremmed, som for første Gang kommer i den omhandlede Egn, og hører fortælle hvorledes Vandet har staaet og anrettet Udelæggelser paa den Grund, han tryk har troet at kunne betræde, vil neppe tilbageholde det Spørgsmaal: om en Indbigning af den lave Kyst ikke var muelig? Muelig er den udentvivl, men om den vilde svare Regning eller kunne overkommes af Beboerne, er et andet Spørgsmaal. De fleste mene nei. Den Mark, her have, siger man, er for mager til at lønne Anlægget af kostbare Sædiger, Localiteten desuden saare ugunstig, formedelst de mange og betydelige Naer, for hvis Skuld meget bekostelige Sluser maatte anskaffes. Til hvilke Bekostninger Indbigningen af den paagjældende Egn vilde føre, kan man slutte sig til af den Sum, som for et Par Aar siden blev betalt for et lidet Stykke Havdige af $\frac{1}{2}$ Fjerdingveis Længde, opført østen for Høier, nemlig 10,000 Rb. Ert., en Pris, som dog ansaaes for meget moderat. Smidlertid

har Forfatteren dog hørt andre være af en modsat Mening, og lade Egnens Opkomst alene beroe paa en Indbigning, uden hvilken Jordens Afbenyttelse stedse maa blive meget ufuldkommen, og al Lyft til Forbedringer, hvortil Egnen saa meget er stikket, væltes i Fodfelen, ikke at tale om de betydelige Tab, herved allerede vilde afværge. Diger paa 5 Alens Høide, saakaldte Sommerdiger, formenes allerede at ville være til stor Nytte.

Endnu tvende Virkninger af Floderne maae vi her berøre: Tilføetningen af nyt Land, hvor Havet fører Klæg med sig, og Bortskylningen af den gamle Grund, hvor Havet kan komme til at skjære ned.

At Floderne med sydvestlige Storme fore Klæg med sig, have vi allerede bemærket. Dette Klæg sætter Havet af ved Kysten, hvilket kaldes at den tilslikker. Klæget selv fører Navn af Slik. Lidt efter lidt samle sig flere Lag af denne Slik, og Grunden tilgroer med Værter, saa at omsider et nyt Stykke Land fremstaaer. For at fremme Tilføetningen af Slik, anlægges man smaae Dæmninger ud i Havet, saakaldte Raidiger, som tækkes, eller, rigtigere sagt, bespækkes med Halm, for desbedre at fange Slikken. Dog beroer Virkningen deraf meget paa, om den tilsatte Slik ikke igjen bortføres ved Iisgang; og dette er nok Grunden, hvorfor saa faa Anlæg af dette Slags finde Sted, uagtet Havet næsten oversalt affætter Slik. De Steder, hvor Havet for Tiden fornemmeligen lægger til, ere: Høier, Emmerlev, Ballum, Farstrup, Udlobet af Varde-Aae, Indlobet til Ringkjøbing-Fjord (de saakaldte Tipper), o. s. v. Saavidt vides, er det Ingen formeent at gjøre Anlæg til nye Tilføetninger langs med sine Eiendomme; men hvor ingen tilføedende Grundeier findes, tilhører det tilsatte Land Kongen. Dette er f. Ex. Tilfældet med de ommeldte Tipper og en Deel af den Eng, som vindes ved Mundingen af Varde-Aae.

De Steder, som ere udsatte for at bortskylles af Havet, ere saadanne, som ikke beskyttes af Klitterne, eller hvor Strandbredden ophører at være sladt udløbende, saa at Søen ikke kan rulle op. Faaer Kysten Skikkelse af en Klint, tórner Havet imod og maa skjære ned. For Tiden udøver Havet fornemmeligen sin Magt paa Ddben ved Blaavad, hvor Klitten ophører. For 10

Nar siden var Havet allerede kommet en Gaard, kaldet Hvidbjerg, saa nær, at den senere har maattet flyttes længere ind i Landet. Mueligen at en stærk Flob engang gjennemskjærer Landtungen, som danner Indløbet til Hjertingsfjord, og at Fjorden gjør sig et Udløb forbi Høe og Drøbe. Hvad dette vil have for en Indflydelse paa det nærværende Udløb, Graadøb, er ikke let at forudsige. Maaskee at det aldeles kan lukke sig, maaskee alene miste en Deel af dets Vand. Men slige Phænomenener, siger Stiftamtmænd Rosenørn, høre til det Slags Naturbegivenheder, der, ligesom den nyligen fulbragte Forening af Liimfjorden med Vesterhavet, ikke lade sig beregne, og hvorimod, i al Fald, intet er at gjøre.

Locale Forhold.

Vi slutte dette Capitel med en Oversigt af de forskjellige Localiteter.

Andst Herred har ved sine Skove, sin opdyrkede Overflade, sin Bygningsmaade m. m., meget tilfældeds med Østeregnet. Men denne Lighed udstrækker sig kun til det ydre Præg; thi naar nogle faa Byer i de østlige Sogne undtages, bestaae Jorderne næsten overalt af et sandet Jordsmøn.

Seest Sogn, det østligste Punct i hele Amtet, og stødende til Goldberg Mark, har i Nærheden af den Bye, der bærer dets Navn, løse, lette, muldblandede Sandjorder, fulde af smaae Steen og med en tynd Ugerskorpe, da man paa de fleste Steder, i 4 til 5 Tommers Dybde, støder paa det hårde Sand eller paa Kl. Dog har dette Sogn ogsaa stærke, men noget kolde Leerjorder i de opryddede Skovlodder. Mergel er der nok af, baade Sand- og Leermergel. Paa Præstegaards-Lodden findes et Slags Mergel, som seer ud som Afke, med blaae Karer, og lader sig udgrave med Skovle. I det hele ligger Sognet høit, med et temmelig stærkt Fald til Nord, saa at det overflødige Vand let finder Udløb. Langs med Kongeaen haveS lidet Eng, men af fortrinlig Beskaffenhed.

Skanderup Sogn har, hvad Byerne Nagbøl og Dollerup angaar, for det meste meget skarpe eller tørre Jorder. Skande-

rup Byemark liber af Fugtighed, en Følge af det alebe Underlag. Mergelen ligger temmeligt dybt. Gjelbølle og Lunderkov have en mere leerblandet Agermark. Alle disse Byer have meget flade Marker, undtagen de Løbder, som støde til Kongeaen, og som have et meget betydeligt Fald. Enge af nogen Omfang, ved Kongeaen eller andet Steds, have disse Byer ikke. Den bedste Eng har Lunderup. Skanderup for det meste ikke andet end smaae Kjør og Markrunder.

Sjarup Sogn ligger for største Delen sibt, og mangler Afløb for det overflødige Vand, da Søegaardsøe ikke har tilbørlig Aftræk. Jorderne ere derfor kolde, og hist og her moseagtige, saa at de især i fugtige Foraar lide meget af skadeligt Vand. Den sandige Jordbund er noget leerblandet, og Underlaget bestaaer deels af rødt Leer, deels af Al, deels af Gruus. Blaa og graa Mergel findes overalt.

I Vandrup Sogn ere Jorderne for det meste skarpe og høitliggende, men dog jevne. Disse to Sogne have lidet Engbund ved Siden af den saakaldte Molleaae, som flyder igjennem dem.

Norden for Toldlinien ligger strax til øster Leierkov Sogn, et med Hensyn til sine Gravhøie, sin yndige Beliggenhed, og sine gode Jorder, lige mærkeligt Punct. Leierkov Sogn er unægteligen det bedste i hele Herredet. Landsbyerne Feerup, Braae, og tildeels Leierkov selv, have frugtbare, muldblandede Leerjorder, skikkede til ethvert Slags Sæd. Resten af Sognet udmærker sig ved fortrinlige Rugjorder, der, skjøndt sandede, ere temmelig muldrige. Sandet er noget grovt eller gruusagtigt. Agerkorpen i dette Sogn kan have en Dybde af 6 til 10 Tommer. Underlaget er som oftest Gruus, blandet med mange smaae Steen; dog have Feerup og Braae Leer til Underlag, og man støder her hyppig paa Mergel, selv paa de høieste Steder. Forresten har hele Sognet en høi Beliggenhed, og dominerer Omegnen, saa at fra flere Puncter havees en vidtstrakt Udsigt. Braae og Høirup Byer ere meget bakke, og frembyde ved deres Skovgrupper, Udfløttergaarde, Dale og Bække, de meest afvejlende Situationer. Skadelige Vandstader findes ikke, og Eng havees kun lidet af i Dalklosterne.

I Andst Sogn, vesten for Leierkov, har Store-Andst temmelig muldrige Sandjorder, med en 6 til 8 Tommer dyb Mad-

jord, omtrent af samme Bestaaffenhed som ved Leierstov. Det Øvrige af Sognet er deels af en koldere og raaere Bestaaffenhed, saasom ved den østlige Grændse, deels temmelig magert, saasom i den nordvestlige Deel. Terrainet er forresten fladt. Enge har dette Sogn en Deel af ved den Bæk, der falder i Veien-Aae, men Afløbet er ikke godt. Desuden have nogle Moseenge.

Jordrup Sogn udmærker sig ved et leret, gruusblandet Underlag. Ugerfforpen, skjøndt ogsaa sandet, lider derfor af Fugtighed. Især er dette Tilfældet med Byen Knudsbøl. At Terrainet er saa fladt og Madjorden saa tynd, forsøger vist ikke lidet hiint Unde.

I Gjæsten Sogn er den østlige Deel omtrent af samme Bestaaffenhed som i Jordrup Sogn; den vestlige derimod mere tør, det hele meget fladt. Mærkeligt at Vestergjæsten Bye, skjøndt støvende Mark om Mark til Østergjæsten, og med en lige hoi Veligheden, ingen Mergel har, da Østergjæsten derimod har Dverflødighed deraf. Men dette Afsavn er den erstattet, ved den betydelige Andeel, den, fremfor andre Byer, har i det temmelig vidtløftige Kjør, som støder til dette Sogn, og som giver Leilighed til en betydelig Høeavl. Kjøret selv bestaaer af en tørvagtig Mosebund, og befinder sig endnu i en meget raa Tilstand, paa flere Steder bevoxet med Vidiebuste og Tuer. Udkanterne ere mere sandige og danne lidet ophøiede Holme, hvor der undertiden pløies. Skjøndt Drensningen af den Aebæk, her løber, ikke forsømmes, er Afløbet dog maadeligt, af Mangel paa Fald. De Byer, som have Part i dette Kjør, ere Øster- og Vestergjæsten, Ravnholt, Bekke og Kragelund, ja Kjøret har endog Medieiere i Vaarbasse Sogn.

Længst mod Nord ligge Veerst- og Bekke Sogne. Med det første slipper Skovegnen i denne Kant af Amtet. Omkring Veerst Bye er Grunden noget bakket, og som en Følge heraf findes her mange sibe, sure og kolde Steder. I den nordlige Deel af Sognet ere Jorderne mere flade. Bekke Sogn hæver sig vel noget, men er derfor dog ikke bakket. Jorderne i disse to Sogne ere meget sandige, og paa flere Steder, saasom ved Torsted, Kragelund m. fl. yderst magre. I Veerst- og Bekke-Heide have endog været Sande, men som nu ikke længere foraarsage nogen Ulem-

pe. Agerfloppen er tynd, ofte ikke over 3 Tommer dyb, og Underlaget bestaaer for det meste af Kl og Sand, med Undtagelse af de Steder, hvor der kan findes rød Leer. Her begynde de store Længheder, som udstrække sig i en nordlig og vestlig Retning, thi have de alt anførte Sogne end ogsaa uopdyrkede Hebestrækninger, lade disse sig dog, med Hensyn til Omfanget, ikke sammenligne med hine. Store Moser, der som oftest ere fulde af Vand, begrænse den nordøstlige Deel af Beerst Sogn. Ogsaa Belle Sogn har sin gode Part heraf. Høbjergingen bestaaer for det meste i Mose- eller Kjørhøe.

Malt Herred.

Skjøndt for største Parten bedækket med Heber, kommer man dog ogsaa her endnu Østeregnen ihu, naar man passerer Skoven ved Estrup, med dens ærværdige Ege og Bøge, eller kommer forbi det ventlige Sønderflod, med dets flodbekrandsede Høie. Men hermed ender da ogsaa Skovegnen i Vester. — Weien, Malte og Brørup Sogne have de bedste Jorder; Eskelund i Brørup Sogn og Hovedgaardens Estrup i Malte Sogn endog lerede Marker, men som ere noget sibe og kolde, bedst eegede til Waarsæd. Aflod, og tildeels Maltbæk i Malte Sogn, samt noget af Weien i Weien Sogn, have temmelig muldrige, noget leerblandede Jorder at fremvise, ligesom Luusbøl og Hulvadgaardene gode Græsmarker. For det meste har Madsjorden en Dybde af 8 til 12 Tommer, og Underlaget er snart Leer, snart Sand. Mergel er meget almindelig, og afljøres med Lethed fra de Banker, som findes norden for Landeveien imellem Goldberg og Ribe. Forresten er Jordbunden i de anførte Sogne af en meget forskjellig Beskaffenhed. Paa een Kant kan der findes kolde, lave Jorder, tjenlige til Waarsæd, paa en anden Marker af en tør og mager Natur, ja endog saadanne, hvor Aften ligger temmelig nær. Disse Sogne ere forresten godt opdyrkede, og der findes ingen store Heber i dem.

De øvrige 5 Sogne: Folding, Feuling, Solsted, Lindes Knud og Læborg, beliggende Vester og Norden for de 3 bestrevne, have kun magre Jorder, med en tynd Agerflopp, af neppe en Plovsures Dykkelse. Folding Sogn er især meget skarpt.

Underlaget er Sand, Gruus eller Al, de faa Steber, hvor Leer findes, undtagne. Mergel er mere sjelden, og maa søges i en Dybde af 3 til 4 Alen, eller mere. Markerne til Bækboiling og Tislund i Feuling Sogn, samt Gammelbye i Læborg Sogn, have sædvanligviis et tykkere eller tyndere Lag Steen under Agerstørrpen, som ligeledes er fuld af Steen. Al findes især hyppig paa Gjernstrup Mark i Brørup Sogn, samt Nybye, Gammelbye og Drostrup Mark i Læborg Sogn. Lindknud Sogn har de største Heber, som her indtage et betydeligt Areal.

Læborg Sogn ligger meget høit og behersker Omegnen. Ved det tvinges Veienaae til at løbe i en sydlig Retning, førend den udgyder sig i Kongeaaen. Bakket er det imidlertid ikke, undtagen maaskee $\frac{1}{2}$ Meil norden for Kirken, hvor nogle fremragende Puncter vides. Derimod har Egnen imellem Brørup og Holsted en mere bølgeformig Overflade, og den Aae her flyder, har sit Leie i en temmelig dyb Dal. Imidlertid lægge disse Ujevnheder, som have mere Udstrækning i Længde end Høide, ingen Hindringer i Veien for en fri Gang af Ploven. Ogsaa den søndre Deel af Folding- og Malte Sogne har nogle Bakker, der ved Foldingbroe især ikke ere ubetydelige. Lave, fugtige Strøg af noget Omfang har Forfatteren kun bemærket ved den vestlige Grændse af Feuling Sogn, nemlig imellem Stenderup og Lange, hvor tillige findes megen Mergel.

De bedste Enge ere beliggende langs med Kongeaaen, men ere ikke af Betydning, dog saameget fortrinligere, især hvad der ligger saa lavt, at Aaen gaaer over om Vinteren. Nogle af disse Enge staaes to Gange, og kaldes Dmme eller Dmmemader, da Mads i Almuesproget betyder det samme som Eng. Matrikel-Commissionen skal have erklæret, at den ingen Lart havde for dette Slags Enge, og derved altsaa tilkjendegivet deres Fortrinlighed. Afskov, Maltbæk, Hovedgaarden Sønderskov, en Deel af Folding, Katte, Bobøl, Nielsbygaard, Taabøl o. s. v., alle beliggende langs med Kongeaaen, have mere eller mindre Deel i bemeldte Enge. Desuden har Katte gode Vandingsenge i de sønden for samme beliggende Engtofter, ligesom Bobøl ogsaa er bekjendt for sine Vandingsanlæg. Til Gjernstrup i Brørup Sogn og Nykirke i Læborg Sogn, samt Hovedgaarden Estrup,

haves Engstrækninger af stort Omfang, men af en mager, moseagtig Natur. Lusbøl i Brørup Sogn har de ringeste Enge, hvilende paa et fugtigt, leerblandet Underlag, og af en mager Beskaffenhed.

Slaugs Herred.

Vende vi os til Nord, faae vi Slaugs Herred for os. Skjøndt kun bestaaende af 4 Sogne, mangler det dog ikke Udstrækning, da Heberne indtage et stort Rum. Dette Herred maa henregnes til det magreste Partie af hele Amtet.

Vaarbasse Sogn er omtrent 3 Mile langt, og har for største Delen sandige Jorder, der, især vesten for Vaarbasse Bye, ere saa opfyldte med smaae Kampesteen, at man kunde troe sig henvendt til Rhonens Munding, dersom de øvrige Omgivelser ikke for tydeligen tilkjendegave en af Jyllands værste Hebeegne. Dette stenede Strøg synes at staae i Forbindelse med de allerede anførte i Malt Herred, og udstrækker sig altsaa i en Retning fra Nordost til Sydvest. I den østlige Grændse af Sognet ligger Byen Fittinge, der har leerblandede Jorder, og hvor, ligesom overhoved i den sydsøstlige Deel af Sognet, Mergel ikke er sjelden, hvorfor ogsaa en Deel Jord her opdyrkes af Hebe. Iøvrigt er Alen overalt at finde, og ligger Overfladen ganske nær hvor Jorden er gruset, stenet eller skarpsandig. De største Hebestrækninger ligge i den nordøstlige og sydvestlige Deel af Sognet. Naar undtages Lyngballerne i Sydvest, som staae i Forbindelse med det ophoiede Bekke- og Læborg Sogn, er Terrainet temmelig fladt. Den sydsøstlige Deel ligger lavest og har den bedste Hebe. Imellem Vaarbasse og Kirkehusene er Grunden i en saa raa og ujevn Tilstand, (sandsynligviis en Virkning af Sandflugten), at dette Strøg aldrig vil kunne komme under Dykning. Sande har dette Sogn ikke lænsgere, da de ere tilgroede med Lyng, og Engbund findes kun lidet af, nemlig i den vestlige Deel.

Heinsvig Sogn hæver sig noget over Omegnen, men er forresten ikke balltet. Dets Grundlag er Sand, som i alle tilgrændsende Sogne, men Leer findes dog paa mangfoldige Steder, ligesom Mergel, især ved Heinsvig Bye. Høebjerging findes derimod kun i Moser.

Grinsted, og Grene Sogne have en sjelden jevn Overflade. De ligge noget lavere end Omegnen, men Jorderne ere ikke desmindre tørre og skarpsandige, især i Grene Sogn, saa at man i stærk Storm seer Sandet spæe langs med Agrene, og maa, fortæller Pastor Sommer, for at forhindre Flyvesand, kjøre Fladtørv paa Markerne. Desuden har Grene Sogn nogle temmelig betydelige Sande, men som ikke længere ere farlige. Underlaget er som oftest den sorte, haarde Al, som ligger saa nær at Ploven støder derpaa. Jorderne ere derfor meget udsatte for at lide af Tørke, og i April kan der ofte være mere Græs paa Marken end længere hen ad Sommeren, ja af Mangel paa fugtige Jorder kan ingen synderlig Havre eller Byg dyrkes. Heraf kan man gjøre sig et Begreb, siger den værdige Hr. Pastor Sommer, om den Frugtbarhed, hvorpaa vi bygge vort Haab og vor Længsel. Imidlertid have disse to Sogne dog en Deel god Engbund langs med den store Aae, der løber her forbi, og høist roesværdig er den Flid, med hvilken man søger at forsøge Høproductionen. Hiin Aae, med dertil stødende Enge, der ere omgivne af velbyggede Gaarde og af opdyrkede Marker, frembyde et ret behageligt Syn, som ikke lidet formilder det Indtryk, de store Hejder, man har passeret, have efterladt sig. Men Engene ere desværre ikke af saadan Betydning, at de synderlig kunne ophjælpe den magre Jordbund, der omgiver dem; thi Engstrimmelen er smal. Til de opdyrkede Marker langs med Aaen eller Engene slutte sig de store Hejder, hvorpaa disse og tilgrændsende Sogne ere saa rige. En Mærkværdighed, kjendt af andre Forfattere allerede omtalt, bør ikke her lades uberørt. Grinsted og Grene Sogne skulle nemlig være aldeles steentøse, og ingen Leer eller Mergel der være at finde, hvilket er saa meget mere paafaldende, som Naboesognene Baarbaase og Heinsvig, der ligge meget høiere og have en ujevner Overflade, ere saa godt forsynede dermed. Imidlertid gjelber det omtalte nok kun for de Strøg, som ligge nærmest ved Aaen. Ved Udkanterne af Sognene findes vist ogsaa Leer og Mergel.

Øster- og Vester Herred.

Disse to Herreder udgjøre det nordvestlige Partie af Amtet, og betragtes, Vester Herred især, som de fortrinligste i Omegnen.

I Øster Herred har Elgod Sogn en siid Beliggenhed, som tillader Dyrrkingen af Waarsæd. Gode Rugjorder mangle desuden ikke. Gammelgaard, Lindberggaard og Ugersnap ere bekjendte for deres gode Græsgange. Desforuden har dette Sogn langs med smaae Bække megen Engbund, hvor Vandingsanlæg findes, og hvor, paa Grund af den siide Beliggenhed, i de senere tørre Somre især er avlet meget Høe. Men da Vandet ikke altid kan staffles Aflob, er Høet paa nogle Steder ikke det bedste.

I Thistrup Sogn have Galthoved og Hæselhoved, og i Horne Sogn Bonum, Bjalderup og Hornelund den bedste Jord. Fortrintlige Vandingsenge haves til disse Byer, især til Thistrup Sogn, hvor der i Brinkerne langs med Bækkene ere betydelige Kildevæld. Dog mangler den sydvestlige Deel af Horne Sogn, ligesom noget af Thistrup Sogn, aldeles Engbund, nogle smaae Moser fraregnede, saa at Eng maa leies eller Høe kjøbes, for at samle Gjødse til Ugerlandet.

Hodde Sogn, ligesom en Deel af Tostrup Sogn, f. Er. Siig og Tostrup, have for det meste skarpsandige Jorder. *) I Undsager Sogn findes ved Lundbye nogen leerblandet Jord, men forresten er dette Sogn, især i den sydlige Deel, temmelig skarpt. I her findes endog en stor, mager Slette, med en gruset Overflade, hvor end ikke Lyngen vil groe sammen, de saakaldte Undsager-Sande. Disse 3 Sogne have de fleste af deres Engge langs med den store Varde-Aae; Undsager Sogn desuden ved et Par mindre Aacr, som falde i hiin. Men da Engene ved den store Aae ligge meget høit, og Kildevæld i Brinkerne ere temmelig sjeldne, kan Vanding ikke drives synderligen, og disse Engge, der have Sand til Grundlag, have derfor i de sidste tørre Somre ikke ydet saa god Afgrøde som ellers. De udstrække sig desuden ikke synderlig i Brede. Smidlertid ere de dog altid af stor Vigtighed, hvilket Beboerne i den sydlige Deel af Tostrup Sogn udentvivl bedst erkjende, da de maae dele Fordelen af disse Engge med Hovedgaardens Nørholm, som besidder største Parten deraf, saa at hine kun beholde lidet for dem selv.

---

*) I Hoddekov skal findes af den fine hvide Sand, som agtes saa høit ved Porcelainfabriken i Sevres.

I Vester Herred ansees Billum og Tandrup Sogne, vesten for Varde, for de bedste. Vel er Ugermarken noget høi og tør, men i en bedre Gjødningstilstand, paa Grund af de store Strækninger Engbund, disse Sogne ere i Besiddelse af langs med Vardes Aae, og der betragtes som halv Marsk. Arealen er saa betydeligt, at meget Høe hvert Aar sælges. I Billum Sogn forøger endnu daglig sine Enge ved nye Tilslukninger. I Naemundingen var nemlig ved Ebbe og Floed opstaaet en lille De, som deelte Strømmen i to Arme. For 40 Aar siden opkastede Havet en stor Mængde Tang. For at blive den ledig, fjørte Beboerne samme i den nærmest ved Landet opkomne Arm, som derved blev stoppet. Strækningen lagde Slikken til. Senere er i Forening med Havneværnen i Varde truffen videre Foranstaltning til nye Tilslukninger.

Næst Billum og Tandrup har Nebel Sogn, i den nordvestlige Deel af Herredet, det meste Engbund, for en stor Deel heel Marsk, og sælger derfor ligeledes meget Høe, eller leier Enge ud. *) Flere Lodsriere i de tilstødende Sogne have desuden tilkjøbt sig Englodder her. Ugermarken ligger noget sid, og Dyrlæningen af Baarsæd er derfor betydeligere end i de andre Sogne. Ogsaa det tilstødende Lydum Sogn har fortræffelig Engbund langs med Lydum Aae, hvilken Aae ved Stigborde opstemmes med saadant Held, at en Dags Slæt giver 5 til 6 Læs Høe.

Øvonge, Lunde, Outrups og Varde Landsogn have en noget høiere Beliggenhed, og derfor mere tørre Marker. De ere i Besiddelse af en Deel Bælge, og eie desuden tilkjøbte Englodder i Nebelmarsk, men især i den tilstødende Borkmarsk i Ringkjøbing Amt.

Varde har et betydeligt Areal, maaskee 3000 Tdr. Land, hvoraf dog Heberne ubentviol udgjøre de to Tredieparter. Ugermarken er for det meste høi og tør, men i en god Gjødningstilstand, og indeslutter Byen i en Kreds, med Heberne uden om. Den største Udstrækning har Ugermarken til Nordvest, ligesom Heiden til Sydvest. De saakaldte Kjærjorder udgjøre en, oprindelig meget raa, ujevn, kold og suur Strækning langs med Engene

*) Et Bوندelæs Marskhøe koster $1\frac{1}{2}$ Rd. Ert., og af 1 Td. Land Engbund gives 5 Rd. Ert. i Leie.

ved Aaen vesten for Byen, men som ved Opfyldning og Udgrøftning er bragt i den Stand, at Vaarsæd og Klexer her med Held nu dyrkes, saa at de betydelige Bekostninger, Opdyrkningen af disse Jorder har foraarsaget, dog ansees at have betalt sig godt. Jorden er af forskjellig Bessaffenhed, dog i det hele ret god til Brændsel, og afbenyttes ogsaa dertil, ligesom til Græsning, hvor den dertil er fikket. Enge har Varde kun faa af, og næsten Halvparten deraf er endog benificeret Eiendom*); Byen maa derfor kjøbe meget Høe. Men salig Justitsraad Fogtmand, Steenbets Byfoged, opmuntret ved det af Billum givne Exempel, har søgt at raade Bod herpaa. Han erholdt nemlig allerhøieste Tilladelse for Byens Havnevæsen, at vinde en Strækning Marsk, indtil et vist Omfang, ved Mundingen af Aaen, og i flere Aar har der nu allerede til dette Viemed været anlagt Dæmninger for Havnevæsenets og det tilstødende Billum Sogns Regning. Hidtil har Anlægget, nogle smaae Uheld fraregnet, haft ganske god Fremgang, og synes at love en betydelig Tilvæxt af Marskenge. Men dette vedkommer naturligviis Byen kun middelbar, da Udbyttet bliver Havnevæsenets, ligesom Bekostningerne tilfalde det.

Blandt Klit-Sognene, det vil sige de Sogne, som støde umiddelbar til Klitterne, regnes Lønne ved Nyemindegab for det bedste, da det har en heel Deel Mose- og Bækenge, og ikke langt til Nebelmarsk, hvor flere eie Englobder. Senne Sogn derimod har lidet og maadelig Eng, dog eie nogle Englobder i Nebelmarsk, men Veien dertil er lang. I Hal Sogn have vel nogle Byer kun lidet og daarlig Eng, men andre gode Bækenge, endog Marsk.**)

---

*) Man fortæller, hvorledes Byen i ældre Tider af den indtrængende Fjende blev brandkastet, og maatte gjøre et Laan hos Eieren af Lunderup, imod Pant i en Deel af dens Enge, som den siden ikke har formaaet at indløse.

**) For en Deel Aar siden bleve flere Forsøg gjorte for at vinde nye Marskenge. Forhøininger, eller Dæmninger, opførtes fra Landet ud i Fjorden, og Fjordbrinken gaves en passende Straahed, men forgjæves, Iisgangen ødelagte alting.

Ørbye har baade Marfl., Søes og Bælunge*), og Høe Sogn fortrinlige Marflenge.

Lønnes, Høe og Ørbye Sogne have en siid Beliggenhed, og lide meget af Fugtighed, hvilket kommer især deraf, at Flyvesandet, som her udgjør Dverfladen, ligger umiddelbar paa Dvægsandet, og dertil ikke er over 3 til 4 Alen. Man bruger derfor her høiryggede Ager. Ørbye og Høe have meget lidet Agerbrug, da de for det meste ere omgivne af Klitter; derimod ganske god Dvægsavl, især sidste, paa Grund af de gode Enge. Henne Sogn er skarpt og tørt. Hal Sogn har en, ved Sandflugt frembragt, meget raa, ujevn, lynchegroet Dverflade, hvoraf store Strækninger lidet qualificere sig til Dyrkning.

Nogle Byer, som: Mosevraae, Høe og Ørbye, ere idelig udsatte for at oversandes af de dem omgivende Sandbjerge, hvorfor Digers Opsætning for Ager- og Engstykker, eller Beplantning af de Huller, Stormen river i Sandbjergene, ofte her behøves. I Høe og Ørbye Sogne findes, saavidt bekjendt, hverken Leer eller Steen, men disse to Sogne bestaae ikke heller af andet end Flyvesand, som ligger umiddelbart paa Dvægsandet. Det samme skal være Tilfældet flere Steder i de øvrige Klit-Sogne, som have smaae Strækninger af en lignende Bessaffenhed; men at gjøre det til en Regel for denne Kant af Landet, er vist at gaae for vidt. Det er ikke længe siden at man paastod, at der ved Kjærgaard, midt imellem Klitterne, intet Leer fandtes, og dog brændes man nu her Teglsteen. Leer findes desuden i mange Byer af Hal Sogn, men rigtignok af en sandblandet Bessaffenhed. Hvor vidt det er rigtigt, at Al aldeles ikke findes hvor Grunden bestaaer af Flyvesand, som nogle paastaae, maa Forfatteren, af Mangel paa Jagttagelser, lade uafgjort, men usandsynligt forekommer det ham dog, at Al ikke skalde fremavles hvor Lyng vover.

Af Dvenstaaende udgaaer, at Klit-Sognene ikke ere saa ringe, som man kunde forestille sig. Ligesom i andre Dele af Landet, er det Mængden af Enge, som gjør Udslaget, saa at

---

*) Ved Søenge forstaaes de Enge, som findes ved Udkanterne af Landsøer.

mange af de Sogne og Byer, som grændse til Havet, ere bedre end de længere inde liggende, f. Ex. Lønne Sogn.

Saa vel Vester- som Øster-Herred ere meget flade, og Bakker findes, Klitterne fraregnebe, næsten ikke, med mindre man dertil vil regne Eng-Brinkerne ved Aerne. Kun enkelte Puncter, saasom: Thistrup, Horne, Dvong og Lunde hæve sig lidet over den øvrige Egn. Nordvest for Warde, omtrent $\frac{1}{2}$ Miil fra Byen, sees et rundt, lymbegroet Bjerg, som rager ganske alene frem og kaldes Lisbjerg.

Begge disse Herreder have ogsaa meget betydelige Heber, især i Andsager-, Aals-, Lunde-, Dutrup- og Warde Landsogn, men i den nordvestlige Deel af Vester Herred ere Heberne næsten uden Værd, da Steenalen ligger saa nær, at Lyngen kun tarvelig trives, og der næsten ikke voxer andet end Lav. Disse Heber afgive derfor meget lidt Brændsel og maadelige Græsgange, som ikke heller synderlig afbenyttes. Det er maaskee hvad der har givet Anledning til at fortælle, at ingen Heber findes i denne Kant af Landet, hvilket dog er langt fra at være sandt.

Skads- og Gjording Herreder.

Den nordøstlige Deel af disse to Herreder bestaaer, ligesom de tilgrændsende Partier af Malt-, Slaugs- og Øster Herred, for største Parten af store Hebestrækninger, med lidet opdyrket Jord, og et ringe Tillæg af Enge. Dog have Starup-, og især Øse Sogn en Deel gode Enge ved den saakaldte Holmeaae. Aasstrup-, Saaborg- og Aare Sogne derimod for det meste kun Mose-Enge, i hvilke nogle Bække og Aar, blandt andre Sneum- Aa, udspringe. Ogsaa i den nordvestlige Deel af Skads Herred, navnlig i Alslev- og Sostrup Sogne, findes store Heber med meget sandige Marker, men Tillægget af Enge ved Wardes Aa er betydeligt. Gode Aaer-Enge findes i Nykirke-, Bramminge- og Gjording Sogne. Ved Konge-Aaen har Jernved Sogn meget Engbund, og hvad deraf overstyldes af Aaen er, som i Beskrivelsen over Malt Herred allerede anført, saare frugtbar; men hvad der ligger høiere er tildeels Haardbunds-Enge, hvis Frugtbarhed beroer paa Veirigtet før St. Hansdag. Sun-

derup, og Grimstrup Sogne have for det meste Mose-Eng. Sparsommeligt aflagt ere Guldager, og Jerne Sogne, hvori mod Tjæreborg, Sneum, Darum og Vilslev Sogne ere vidtstrakte Marskenge. Timmerbye i Sneum Sogn har især et betydeligt Areal, ikke alene af Marskenge, men ogsaa af fortrinlige Heestenge, som endog engang imellem overlægges med et Lag Stik. I Vilslev Sogn lide Engene af Dønvand fra Konge-Åaen, hvilket dog formenes at kunne afhjælpes ved Udlastning og Dyrkning af Åaen, indtil Dybet, en Strækning af $\frac{1}{2}$ Mill. Men dette Arbejde ansees for uoverkommeligt uden fremmed Hjælp, som der dog neppe er Grund at tilstaae. Ved Tjæreborg begynder egentlig den lave Marsklyst, som strækker sig op til Elben.

Jordbunden i benævnte to Herreder er vel i det hele, som i de øvrige Dele af Amtet, nemlig et meer eller mindre muldblandt Sand, men der forekomme dog temmelig hyppig lerede, smaae Strøg, saasom ved Døse, Røstbye, Jerne, Brøndum, Gredsted o. s. v., og mærkeligt, altid paa høie Steder. Slæds Herred ligger desuden temmelig høit, i det mindste Slæds, Jerne- og Guldager Sogne. I Nesberg Sogn er der en temmelig betydelig, fristaende Høi, kaldet Møgelbjerg, som synes i et Par Miles Omkreds. Side Strækninger findes i Åre- og Grimstrup Sogne, og de Byer, der ere begavede med Marskenge, have for det meste flade Marker, der kun høve sig lidet over Engene, saa at de ligesom disse ere udsatte for at overstyldes af Havet. I en Mose, sønden for Fernved, skal findes meget Myrjern, og vil man paastaae, at Sognet deraf har sit Navn.

Mellem Raaborg og Esbjerg Klint skal der ved Strandkanten være en saadan Mængde Gruus, at den maaskee med Forbeel kunde udføres til Antwerpen, eller andre Steder i Holland, hvor denne Artikel tilføres i en endnu længere Afstand.

Fanøe, Manøe.

Disse to Der bestaae fornemmeligen af Sandbyner eller Klitter, med nogle af Havet tilfattede Marskenge. Agerbruget er derfor af lidet Betydning, og Beboerne ernære sig for største Delen ved Skibsfaar og Fiskefærd.

Fansø er et $\frac{1}{2}$ Mile lang og $\frac{1}{2}$ til $\frac{3}{4}$ Miil bred. Heraf indtage Klitterne den største Part, og kun i Nærheden af de to Havnebyer eller Fiskerleier, som ved hver Ende af Den paa den østlige Side ere anlagte, findes nogle flade Strækninger, skikkede til Dyrkning. Hvor ubetydeligt det benyttelige Land er, kan man slutte deraf, at hele Den ikke skatter af mere end 60 Td. Høstørn. Fansø eller Nordbye Sogn har det meste Ugerland. Dette er fordeelt imellem en 40 adspredte Bøndergaard, som fra Havnebyerne af strække sig $\frac{1}{2}$ Miil sønderpaa, langs med den østlige Kyst. Men dette Ugerland er ikke andet end Flyvesand, som ligger umiddelbar paa Dvægsandet; dog er det i en temmelig god Gjødningsstand, og græsfer godt; thi naar Jorden hviler, bliver den strax overtrukken med Hvidlever, eller de saakaldte Snerrer. Synderhoe Sogn har kun 10 agerbrugdrivende Gaarde, som desuden ikke ere meer end halv saa store som de ovenanførte, det vil sige, holde en 5 til 6 Røer, 2 Heste og nogle Faar. I Nordbye Sogn har en Gaard derimod 10 til 12 Røer, 3 Heste og 30 til 40 Faar. Hvad disse Gaarde kunne undvære til Salg er imidlertid ubetydeligt, i Synderhoe Sogn næsten intet, lidet Korn og om Vinteren noget Smør. Eierne vilde derfor neppe kunne bestaae, dersom de ikke søgte en Biindtægt i Fiskeriet og Kjørsler for Ddboerne*). Kjørslerne for Skipperne i Synderhoe, fordeelte paa 10 til 12 Par Heste, afgive et godt Bidrag til Næring. Ubertiden kan ogsaa en Søn af Huset lade sig høre for at fare til Søes. Havnebyerne selv eie meget lidt Jord, og dyrke desaaarsag mange af Lavningerne i de nærmeste Klitter, ofte selv om de ikke ere større end en god Bondestue. Marskengene ligge langs med de dyrkede Strækninger ved Østkysten, men række langt fra ikke til at forsyne Den med det nødvendige Forbrug af Hø; thi i Havnebyerne holder hver Mand i det mindste 1 Røe, de fleste 2 og nogle endog 3. Meget Hø maa derfor hentes fra Fastlandet, hvor mange ogsaa have tilkjøbt sig Englobder, ligesom paa Mansøehølsø saakaldet, en god Marsk ved Udløbet af Ribesø, og som forðum tilhørte Mansøerne, men nu for det meste er kom-

---

*) Som boe i Odden eller Havnebyerne, i Modsætning af de egentlige Bønder fra bemeldte Gaarde.

men i Synderhoernes Hænder. Ved den nordre Dde ligger en Strækning mager Marff, som tjener til at græsse paa, men som er meget tilsandet af Floberne. Strandingrettigheden tilhører Beboerne og er bortforpagtet. Indtægten skal, vil man sige, dække Hartkornskatterne.

Manø strækker sig, ligesom Fanø, i Nord til Syd. Den nordlige Deel udgjør det saakaldte gamle Manø, og skal i ældre Tider have været beboet, men bestaaer nu ikke af andet end mager Marffenge, som af Floberne meget ere forværvede ved tilspyllet Sand. Den sydlige Deel er omgivet mod Nord og Vest af høie Sandbjerge eller Klitter, under hvilke Husene ligge, beskyttede imod Havets Indbrud. Næst ved Klitterne findes de dyrkede Toster og længere til Vest Græsgangene.

Strøget fra Gredstedbroe til Ribe og Møgeltonder.

Vi lade denne Landstrimmel være 1 til $1\frac{1}{2}$ Mill bred. Fra Konge-Aaen af *) til Ballum, Trøsborg og Brede udgjør hele Kysten en sjelden flad og jevn Slette, som kun ved Skjærbæk er afbrudt af nogle Bakker østen for Byen. Sletten selv, især den Deel deraf, som ligger sønden for Skjærbæk, har en saa lav Beliggenhed, at Havet ved store Flober gaaer $\frac{1}{2}$, ja paa sine Steder over 1 Mill op i Landet. Til Vster hæver den tilstødende Egn sig kun langsomt, og er i det hele flad. Længs med Havet, i en Brede af $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Mill, ligge de betydelige Strækninger af Marff, hvormed dette Strøg er begavet, og som i et større eller mindre Forhold ere fordeelte imellem de tilstødende Sogne. Vilslø, Fardrup og Ribe ere især i Besiddelse af meget Marffland, men hvad de to første angaaer, da er deres Marff for en Deel af en temmelig maadelig Bestaaffenhed, og langt fra ikke saa god som hvad der tilhører Ribe, nemlig de saakaldte Ribeholme ved Mundingen af Aaen. Byen har desuden andre gode Enge tæt udenfor samme. De sydlige Sogne Brøns, Skjærbæk og Ballum, tilligemed Landsbyen Forballum i Meolden Sogn, besidde den

---

*) Egentlig fra Tjæreborg eller Darum paa den anden Side af Aaen.

bedste og fedeste Marsk, især de to sidste. I Ballum sætter Havet endog betydeligt til hvert Aar, og det forsømmes ikke heller at understøtte Naturen ved passende Foranstaltninger. Det mindste Tillæg af Marsk har nok Vestervedsted. Brede har Mængde af gode Aae-Enger, som i det tilstødende Randrup Sogn slutte sig til Marsken. Forfatteren saae her, i den tørre Sommer 1826, flere store Høehæsse, et i hiin Sommer usædvanligt Syn, og som viser, at gode Geestenge kunne have Fortrinet for selv den bedste Marsk. Imidlertid klages dog meget over disse Enges formindskede Frugtbarhed, som tilskrives Brede-Aaens for stærke Oprensning.

Ved Siden af Marskengene, og kun saare lidt ophsiede over samme, ligge Agermarkerne og Heberne. Paa nogle Steder, som f. Ex. ved Reisbye og Brønd, er Skjellinien skarpt betegnet; paa andre, som i Farstrup, Wilslev, og især i den sydlige Deel af Skjærbæk Sogn, findes i Dvergangslinien store Strækninger af klægblandet Sand, der ere meget fugtige, og paa sidstnævnte Sted for en Deel endnu i en meget raa Tilstand, bevoxne med Rør; dog er meget bragt til at bære Sæd. — Saa vel Agermarkerne som Heberne ere af en meget sandig Beskaffenhed, selv om man trænger betydeligt i Jorden. Al er temmelig almindelig, og ligger ofte tæt under Plovsuren. Paa Hjørbøls og Kirkebyes Grund, i Farstrup Sogn, findes en Strækning af omtrent $\frac{1}{2}$ Meils Længde fra Øster til Vester, og nogle 100^e Alen i Brede, med et jernholdigt Underlag. Denne Ertz, af Beboerne kaldet jernholdigt Gruus, er fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Alen tyk. Ovenpaa er Agerkorpen ofte kun nogle Tommer dyb, og dyrkes vel ogsaa; men ved indtræffende Tørke bortsvier Afgrøden ofte i nogle faa Dage. — De tørreste og magreste Jorder, eller, som de her kaldes, Landerier, have nok Vestervedsted og Gvidding, især første, hvilket dog for en Deel kommer deraf, at Tillægget af Marskenge ikke er saa betydeligt som andre Steder. Ogsaa Ribe Byes Agermark skal være meget tør, Heben derimod af en bedre Bonitet. Skjærbæk har en høi og tør Mark, Reisbye meget suurt og lidt Agerland, med fugtige Heber. Fugtige, meget siede, mosagtige, dog altid sandige Jorder, indtage det meste af Døstrup Sogn. Siv fremkommer saasnart Jorden hviler

over 3 Aar. Fra *Sarits* i Brede Sogn til *Kandrup* sees meget fugtigt Uger- og Hebeland. — Overalt hvor Jorden lider af Fugtighed ere mange Grøfter, som her kaldes Vandløsninger, anbragte. Ogsaa *Marstengene* ere i Umindelighed gjennemskaarne af Grøfter. De smaae Lodder, som derved fremkomme, kaldes *Færner*.

Fortsætter man *Louren* sydpaa, antager Egnen en ganske anden Character. Allerede i Brede Sogn, især i *Borrig Bye*, hæver Grunden sig noget. Det samme er Tilfældet ved *Trøiborg*, *Skabs* og *Ballum*, saa at det sydpaa liggende Strøg, indtil *Møgeltonder* og *Høier*, har en temmelig høi Beliggenhed. Imidlertid danser Egnen dog overalt en jevn Flade, som kun afbrydes af en temmelig bred Dal, der i en Retning fra Syd til Nord gjennemskjærer dette Strøg, og ved Hovedgaarden *Trøiborg* har en kort Arm, som strækker sig til *Vester*. I denne Dal har saavel *Trøiborg* som *Skabs* en stor Overflod af Enge, men af en moseagtig Natur, dog, i det mindste ved *Trøiborg*, meget vel udgrøfede. Engvanding finder Sted ved benævnte Hovedgaard, og dens Høehjærging er saa betydelig, at den, efter rigeligen at have forsynet sig selv, endnu aarlig udleier for 8 til 900 Rbd. Ert. Engslæt. Derimod har *Emmerlev* kun liben og *Høier* næsten slet ingen Engbund. — Da *Jorberne* for det meste ere fortrinlige, er Egnen ogsaa godt opdyrket, og der findes kun meget lidet Hebeland; dog have de fleste Byer endnu deres Andeel deraf. Imidlertid ere *Jorberne* af en meget forskjellig Beskaffenhed, snart sandige, snart lerede; for det meste dog med en dyb og muldrig Ugerkorpe og Underlag af Leer. Mergel findes paa flere Steder, f. Ex. ved *Møgeltonder*, *Østerby*, *Seierslev*, *Skabs*, *Ballum* o. s. v.; dog som oftest først i en Dybde af 4 til 6 Fod. Al er der lidet eller intet af. Den bedste Ugermark har *Ballum* og *Emmerlev*, den næstbedste *Høier*, *Dahler*, *Møgeltonder* og *Ferpsted*, og den ringeste *Brede*. Overalt ere *Jorberne* overordentlig godt udgrøfede.

Møgeltonderfog.

Endnu have vi tilbage at omtale *Møgeltonderfog*, hvormed den inddigede *Marst* i det *Slesvigsk*e begynder, men som, paa

nogle faa Demater nær, der tilhøre nogle Bønder i Tøndern Amt, henligger under Grevskabet Schackenborg, og følgerigen ogsaa under Ribe Amt.

Ved en Kog forstaaes i Marskegnene et Kladerum, af hvilkets størstest Omfang, og omgivet af en Jordvold eller et Dige, som kan beskytte samme imod Flodernes Indbrud. Eftersom Havet tilsatte nyt Laub, opførtes nye Dæmninger uden om de ældre, og nye Koge opstod. De gamle eller indre Diger bleve herved for en Deel overflødige, men tjene dog endnu til at vedligeholde Communicationen imellem Kogene, da den meste Færsel skeer paa dem *). Ogsaa kunne de hjælpe til at forebygge en almindelig Oversvømmelse, i Tilfælde at de udvendige Diger, eller Havdigerne, skulde blive gjennebrudte. — Utallige brede Grøfter gjennefjære Kogene. Dette besværer naturligviis meget Communicationen, men man gjør ikke mange Complimenter, og springer over Grøfterne ved Hjælp af lange Stager, saakaldte Klure eller Klyverstokke, som enhver, der vil ud, ikke forsømmer at tage med sig, og som til dette Niemed altid have i Forvaring i ethvert Huus. Rider en Dreng eller Karl til Græs med sine Heste, har han, for des lettere at vende hjem, sin Springstige med sig, og bærer den i en opreist Stilling, saa at man i nogen Afstand kunde antage en Trop saadanne Ryttere for Bosniaker. Om Vinteren, naar Veiene ere ufremkommelige, eller Markerne for vaade til at kunne betrædes af Fodgængere, farer man med smaae Baade op ad Grøfterne.

Mogeltønderkog har et Areal af 3,330 Demater eller Tønder Land **). Grunden er, som overalt i Marken, Klæg, men af en ringe Bonitet, og der findes en Deel maat- eller tørvagtige Enge. Mogeltønderkog ligger indenfor Høierkog, og er kun adskilt fra den ved en Bæk, men har fra utænkelige Tider af været beskyttet mod Havets Indbrud ved det samme Havdige. I de senere Aaringer forfaldt Uren, eller den naturlige Sandvold ved Emmerlev, og den 4de Febr. 1825 brød Havet igjennem, saa at

*) Gode Gruusveie ere nemlig i Almindelighed anlagte paa Digerne.

***) Egentlig er en Tønde Land noget større end en Demat. 51 Demat ere = 49 Tdr. Land g. M. (Begrup.)

Rogen bagfra fylbtes med Saltvand. Det 1te flæsvigſke Digbaand, hvori Møgeltønderkog er indlemmet, vilde nu have ladet sætte et Dige ved Emmerlev, men da Beboerne i Dahler-Siels Commune satte sig derimod, blev et Hævdige opført Kæret derefter fra Høier, øster paa til Snorom, ind i Landet, hvorved da ogsaa, efter al Sandsynlighed, Høier og Møgeltønderkog ere sikrede mod nye Indbrud af Havet, saa meget mere som Hævdiget ved Høier tillige er blevet forhøiet. At Beboerne i Dahler saa meget satte sig imod et Anlæg, der vilde have sikket en stor Deel af deres Eiendomme for Oversvømmelser, var ikke saa meget Frygt for Bekostningerne derved, som Ulysten til at indlemmes i Digbaandet; thi de aarlige Bidrag til Dig-Kassen ere betydelige. Møgeltønderkog maa saaledes aarlig svare 1500 Rd. Ort., som repareres, ikke paa Hartkornet, men paa Dematerne, en Repartitionsmaade, der i den flæsvigſke Mark finder Sted med alle Afgifter og Skatter, paa Grund af Ligheden i Jord-Boniteten.

2.

Vandbeholdningen.

Kilder, Indsøer; Vandmassens Aftagelse, Marsagerne dertil; Udgravning af Søer.

Kilder, Indsøer.

Et Land, der er saa fladt som Ribe Amt, maa man ikke vente at finde stor Overflødighed af Kilder eller Indsøer. Vel udspringe de mange Kæer og Bække, som gennemskjære Landet, med saa Undtagelser, i selve Amtet; men de have i Almindelighed deres Udspring i Moser eller Kjær, og faae deres meste Næ-

ring af Regn- eller Sneevandet. De fleste Væld findes ved Engbrinkerne, eller i Engene selv, ligesom de fleste Søer langs med Klitterne i Vester Herred, hvor Sandflugten har udhulet Jordfladen, eller frembragt kjedelformede Jordhninger. Det er imidlertid ikke ualmindeligt at støde i Heberne paa Vandpotter eller Vandstader, ligesom i Engene paa Levninger af gamle Aeløb, saakaldte Dver, af Udseende som Fiskedamme.

I en Bakke ved Seest udspringer en Kilde, som St. Hans Aften besøges flittigen af Landalmuen, af hvem den ansees for hellig.

En mærkelig Kilde er det Væld, som sonden for Reissbye, imellem Ribe og Møgeltonder, udspringer af Naarbund eller Hængedynd i en fuldkommen flad Egn. Dette Væld har flere Aabninger, og udbreder sig i Grene, fra hvilke Vandet ledes til Grøfterne i Marskengene, hvor det tjener til at vande Creaturene, og da Byen har Marsk paa begge Sider af den Aae, der løber norden for samme, har man anbragt 2 Render over Aaen, for ogsaa at afbenytte Vældvandet paa den modsatte Side.

Den betydeligste Søe i Ribe Amt er Filsøe, beliggende i Vester Herred, ved Siden af Klitten. Den er 6 til 7 Meil i Omkreds, og begrændses af Henne-, Aals og Dutrup Sogne. I samme findes en lille De af $\frac{1}{2}$ Meils Omkreds og et Areal af 200 Tdr. Land. Paa Den findes en Bondegaard og et Huus. Jorderne ere af samme Beskaffenhed som den tilstødende Omegn, og benyttes til Sædeavl, Høejerging, Græsning og Lyngflet, eller til at skjære Fladtørv. Den tilhører Gaardens Eier, for Diesblikket Gaardmand Jes Lohne. Nogle Engparceller eies imidlertid af nogle udenfor Den Boende. Denne De har intet andet Navn end Filsøe-De; thi Navnet Troholm, som i Pontoppidans Atlas gives den, tilkommer 3 Gaarde i Aal Sogn, tæt sonden for Søen. Tillob har Søen fra flere smaae Bække, og en ikke ubetydelig Aae. Dens Udløb er ved Henne Mølle, igjennem Klitten og ud i Havet. Dens største Dybde antages at være 11 Alen. For en 30 Aar siden holdtes paa Hennegaard, som den Gang var en Sædegaard, en stor Baad med Dæk, deels for at fiske med paa Søen, deels til Transporten af Tørv fra Den, deels for at føre Korn til Søevig, og der at oplægges; thi

Hennegaard og Sævig eiebes den Gang af een og samme Person. Fil-Søe er temmelig fiskerig. Bredderne ere for det meste meget sandige, unbtagen ved Sævig og Brøgum.

Kolfs Søe ligger meget nær ved Fil-Søe, og udgør sig i samme. Den er ved Bredderne mere riig paa Klor og Græs, men har dog, som alle Søer i Vesteregnet, en sandet Grund.

Mange andre Søer findes endnu langs med Klitten, men ingen af synderlig Omfang. Nogle have Tilløb af smaae Bække, andre af Væld, som udspringe i selve Søerne, atter andre faae deres Vandbeholdning alene af Regn- eller Sneevandet, som om Vinteren samler sig i dem, men derfor ogsaa om Sommeren ofte bortdunster. Hal Sogn har 16 saadanne Søer, hvoraf de 10 dog ikke ere synderlig andet end store Damme, som i tørre Sommer miste deres Vand, folgeligen ikke heller kunne have Fisk.

Udsager Sogn har to Søer: *Wie Søe*, omtrent 50 Tdr. Land stor, og *Ualling Søe* paa en 50 Tdr. Land. Grunden i den første er Mose- og Sandbund, i den sidste alene Sand. De ligge begge i Heden. Man finder Gjeder og Hal i dem.

I *Baarbasse Sogn* findes: *Norre Søe*, midt i Heden imellem *Baarbasse* og *Fredriksnaabe*; *Synder Søe*, en Fjerdedeel Mil sønden for *Baarbasse*; *Blind Søe* imellem *Baarbasse* og *Fittinge*, og *Knold Søe* imellem *Baarbasse* og *Slaugaard*. Imellem *Knold-* og *Blind Søe* ere nogle Damme eller Vandpotter, som udtørres om Sommeren. Alle disse Søer ere smaae og uden Aflob. Imidlertid udtørres de dog aldrig ganske. De maa folgeligen have Tilløb af Kilder, som udspringe i selve Søerne. *Blind Søe* ligger ved en Mose, og skal være meget dyb; efter Almuens Paastand endog bundløs. *Norre Søe* er omgivet af lave Bakker. I gamle Dage skulle disse Søer have været temmelig fiskerige. For Tiden er Fiskefangsten ubetydelig. Imidlertid fangede dog en Mand i den tørre Sommer 1818 5 Pispund Hal i 4 Timer i *Sonder Søe*, og i *Knold Søe* blev for nogle Aar siden fiskeet en betydelig Mængde Gjeder, hvoraf nogle veiede 8 til 9 Pund. Grunden i bemeldte Søer er overalt Sand eller Gruus, med lidet Dynd ovenpaa.

Norden for *Beerst Bye* i *Beerst Sogn* ligge *Skjær Søe* og *Vei Søe*, tilligemed 2 andre smaae Søer. De hidrøre upaatviv-

teligen, ligesom de fleste af de foregaaende, af de Ujevnheder i Grunden, Flyvesandet i ældre Tider har affledkommet. Skjær Søe er den største, og har Fisk.

Bonstrup- og Søegaard Søer i Bamdrup Sogn ere hver omtrent $\frac{1}{2}$ Miil lange og $\frac{1}{2}$ Fjerdingvei brede. De skulle begge være temmelig dybe. Man paastaar at de ere fiskerige. Vandet af disse to Søer forener sig ved Bamdrup Mølle og driver dette Værk.

I Skanderup Sogn findes Dollerup Søe, omtrent af samme Størrelse som de to foregaaende, og i Andst Sogn, den nu saa godt som udtørrede Gamst Søe.

Æstrup Søe, sonden for Hovedgaardens Æstrup, holder omtrent 4 Tønder Land. Gjæder og Uborrower findes i den.

Fardrup Sogn ved Ribe har to Søer: Tandrup- og Ørne Søe, hver omtrent paa 10 Tdr. Land. Begge tilgroe mere og mere. Ubetydeligt af Hal fiskes her om Vinteren ved Stangning paa Isen.

Vandmassens Aftagelse, Aarsagerne dertil.

At Vandet i Aaer og Bække, Kilder og Brønde, Søer og Damme, Moser og Kjær betydeligen er svundet, ja at flere Brønde og Kilder aldeles have mistet deres Vand, er en Kjendsgjerning, som ikke staaer til at benægte. Smidlertid er dette dog langtfra at være overalt Tilfældet. Af Hr. Proprietair Hansen er Forfatteren underrettet om, at Kilderne ved Hesselmed endnu ere lige saa rige paa Vand som for 36 Aar siden, og at Vandet i Søerne af Vester Herred nok tager af i tørre Somre, men vorer igjen til sædvanlig Hoide om Vinteren. Forvalter Bodker bekræfter det sidste. Assessor Schrum beretter at Æstrup Søe vedligeholder sin Vandmasse uden nogen mærkelig Forandring, og at de saa Kilder, som findes i Sandbakkerne i Malt Herred, nok kunne udtørres i tørre Somre, men at de sædvanligen igjen begynde at flyde i den regnfulde Aarstid. Om Bronstrup og Søegaard Søer siger Hr. Pastor Jørgensen, at det ikke synes at Vandmassen i disse har formindsket sig, uden for saavidt langvarig Tørke derpaa kan have havt Indflydelse. Andre Exempler

af dette Slags har Forfatteren selv haft Leilighed at bemærke. Saaledes det righoldige Bæld i Leierskov Sogn, man støder paa ved Ribe Landevei i Sognets vestlige Grændse. Ligeledes det meget betydelige Bæld, tilligemed de mange norden for liggende smaae Damme, som man kommer forbi, efter at være passeret Trølund, paa Veien til Løvlundmølle i Grene Sogn. Endvidere Søerne i Waarbaase Sogn; hvilke Bæld eller Søer Forfatteren i Efterommeren 1826, efter den langvarige Tørke, endnu fandt meget vandrige.

Hovedgrunden til Vandmassens Aftagelse ansee de fleste at være den stærke Sommertørke, som i en Række af 10 Aar, fra 1818 til 1828, hjem søgte vort Fødeland. Først fra Aaret 1818 af er der ført Klage over Vandmangel. *) Smidlertid have dog ogsaa upaatvivleligen andre Omstændigheder hjulpet til at paastynde Vandets Aftagelse. Forfatteren vil her anføre afsøbe Proprietair Teilmanns, paa mange Jagttagelser grundede Mæning om denne Sag.

Med Hensyn til Vandstederne eller Dammene i Heberne, meente Teilmann, at det Sand og Støv, som blæser i dem, fylder og gjø: dem grundere. Som en Følge heraf maa Vandet hastigere udpompes af Solvarmen, og er først en saadan Dam nogle Aar i Rab udtørret, bliver den sandige Bund saa løs, at den vanskelig siden, i det mindste ikke uden en Række af fugtige Somre, igjen vil holde Vand.

Kilbernes Svinden forklarede han deraf, at Regn- og Sneevandet, som pleier at staae og synke i Moser og andre Lavninger, ved de hyppige Udgravninger ledes bort, saa at de Kilder og Bæld, som sik Næring af dette Vand, maatte udtørres. Denne Virkning af Udgrøftningen er naturligviis ikke overalt lige kjendelig, og paa mangen Kilde ved Foden af høie Bakker, ere de ovenfor trukne Grøfter vist ofte af liben Indslydelse.

At Vandet i Aar og Bække svinder, meente han, kom deraf, at Tillsøbet, siden Grøfstegravning har været i Gang, ikke

---

*) Hvor betydelig Uddunstningen kan være i een Sommer, viste den store Filsøe, som i den tørre Sommer 1826 mistede 1 Alen af sit Vand.

længere er saa jævnt eller bestandigt, men fornemmeligen dog nok deraf, at Strømmene nu stærk opskræres.

Karsagen hvorfor de gamle Aeløb, eller saakaldte Dver, i Engene tilgroe og blive til fast Eng, tilskrev Teilmann deels Vandplanters Fremkomst, og deels tilskyldt Sand og Dynd med Floder af Aerne. Det er en 50 Aar siden, siger han, at man har bemærket denne Tilvært, som næsten overalt har viist sig paa een Gang, saa at man kan antage, at hine Dver ogsaa ere opstaaede omtrent paa een og samme Tid.

At den mindre Mængde Sne, milde Vintre yde, skulde have nogen betydelig Indflydelse paa Vandmassens Aftagelse, troede Teilmann ikke; thi naar Vandet gives Afløb, gjør det intet til Sagen i hvilken Form dette kommer. I al Fald maa den Mængde Regn, vi i milde Vintre altid have, i denne Henseende fuldkommen kunne erstatte Afsavnet af Sne.

Vandmangel meente forresten salig Teilmann at der ikke er at befrygte, da gode Brønde for det meste kunne have i en Dybde af 8 til 10 Alen, og Brønde paa 16 Alen allerede høre til Sjeldenhederne. Men man vil slippe for let, derfor hører man saa ofte klage over at Brøndene blive tørre. (See 1te Afsnit, Afdelingen om Underlaget). Teilmann var endog af den Mening, at der i gamle Dage maatte have været en Tørheds Periode, ligesom den nylig oplevede. Man seer, siger han, næsten allevegne, at Enge have været pløiede, og det endog paa saadanne Steder, hvor nu neppe en Plov vilde kunde sættes i Gang. Ogsaa finder man i de fleste Moser og Enge Tegns til gamle Grøfter. — Dette til Beroligelse for dem, som befrygte en tiltagende Vandmangel, hvilken Frygt med de senere fugtige Somre vist dog nok meget er aftaget.

Udgravning af Søer.

Brønstrup Søe i Bamdrup Sogn, og Dollerup Søe i Skandrup Sogn ere for saa Aar siden formindskede noget ved Udgravning. Gamst Søe i Andst Sogn kan betragtes som næsten udtørret. Med Hensyn til denne sidste fortæller Consistor. Raad Junghans, at da han i Aaret 1795 tiltraadte Embedet, var be-

melbte Søe et dybt Morads, frembragt ved en Bæk, der løber igjennem samme fra Øster til Vester. Herr Junghans fattede strax Ideen til en Udgravning. Den Omstændighed, at største Parten af Præstegaardens Enge, bestaaende af saakaldet Jordhav eller Hængebynd *), stødte til Søen, og ikke uden med denne kunde udgroftes, var ham en Bevæggrund mere til at paastrynde Udførelsen af sin Plan. En Naboe, som ogsaa havde nogen Eng, omtrent $\frac{1}{2}$ Part imod Præstegaarden, stødende til Søen, deeltog i dette Foretagende. Men forinden Sagen kunde komme til Udførelse, maatte ved Dom erhverves Bekræftelse paa Præstegaardens og Naboen's Eneret til Søen midtstrøms; thi de øvrige Naboeer gjorde Paastand herimod, paa Grund af at Søen ikke var kommen i Betragtning ved Udskiftningen. Da endelig Dommen havde rettet imellem Parterne, bleve de tilstødende Lodsieiere enige om at sætte Skjel igjennem Søen, hvilket skete 1799 paa Isen, med 4 Stkr. Riisbøge af 12 Alens Længde, hvoraf de $10\frac{1}{2}$ bleve nedtrykte i Moradset alene ved Hænders Kraft. Til lige blev vedtaget, at Alle skulde deeltage i at oprykke 3 Favne paa hver Side af Skjelpælene, for at skaffe Bækken en Gjennemgang. Men det blev ved Aftalen, indtil Herr Junghans og hans Naboe i Aaret 1802 paa egen Bekostning udførte dette Arbeide, i en Længde af omtrent 600 Favne. Endskjøndt dette vel ikke tilveiebragte al den Nytte, man havde haabet, opnaaedes dog, at de tilstødende Enge bleve mere tørre og farbare. Videre Udførelse af Planen standsede, da man fik Erfaring om, at Bækken ikke kunde faae behørigt Afløb i Weien-Læe, formedelst vedkommende Lodeieres Ligegyldighed for sammes Oprensning. For nærværende Tid voxer Søen til med Rør, som afbenyttes til Tækning.

Selv Udtørringen af Sil-Søe har været en Gjenstand for Omtale, og Forslag dertil allerede gjort for 30 Aar siden. At skaffe Vandet Afløb, vilde neppe have fundet Banskæligheder, da Faldet fra Henne-Mølle til Havet udgjør 9 Alen paa en Distance af en

---

*) En blod Dyndmasse, som alene ved Hjælp af den derpaa fremværende Græsfilts nogenlunde bærer, og frembringer en gyngende Bevægelse.

halv Miil; Strømmen desuden kan antages at være stærk nok til at føre med sig den løse Sand, som ved Aelobets Fordybelse kunde flyde ned. Allerede nu fortærer Strømmen saa meget af Sandbjergene, at Udlobet i Havet er ganske tilfyldt med Sand, saa at man gaar med Træskoer over samme uden at faae vaade Fødder. Men en vigtig Hindring for Planens Udførelse er Henne-Mølle, som nobrendigen maatte nedlægges. Denne Mølle, som har Stampeværk og et betydeligt Kalfiskerie, ansees med Rette som den meest indbringende Eiendom i Vester Herred, og kan, uden Dverdrivelse, tillægges en Værdie af 4000 Species. Den kan desuden ikke undværes for Omegnen, uden at nye Værker bringes tilveie, hvortil neppe er Leilighed, med mindre man vilde bygge Weirmøller. Hvad i Enden Resultatet af et saadant Foretagende vilde blive, er desuden meget tvivlsomt. Stiftamtmand Rosenørn, der noie kjender Localiteten, er af den Mening, at nogle Moser vel kunde tilveiebringes, men at gode Enge neppe vilde vindes uden paa enkelte Steder; hvorimod man med Visshed kan antage, at mange af de Enge, som ligge ved de Laer og Bække, der udgryde sig i Søen, vilde blive for tørre. Meget er det ogsaa at befrygte, at ved Søens Udgravning Flyvesand kunde opstaae. Tabt gik endvidere et af de sikreste Værn mod Hennemølle- og Kjærgaard-Sande, da Søen opsluger det Sand, disse udkaste — Grunden hvorfor hiin Plan, da den første Gang projecteredes, ikke kom til Udførelse, var imidlertid ikke de Hindringer, Møllens Nedlæggelse kunde have forarsaget, thi Møllen tilhorte den Gang Eieret af Hennegaard, Kammeraad Stokholm, som meget interesserede sig for Sagen. Men de mange tilstodende Lodsieiere vare ikke til at forene, især da man befrygtede Vanskeligheder ved Repartitionen af Bekostningerne. Da for nogle Aar siden Møllen brændte af, blev den af nærværende Eier anlagt $\frac{1}{2}$ Alen lavere end før, hvorved allerede megen Engbund vandtes for Møllen og tilgrændsende Lodsieiere, især omkring Nolf-Søe. Men Erfaring har dog ogsaa bekræftet, at hvor Bunden bestaaer af bare Sand, er der libet vundet.

3.

Klimatet.

Klimatiske Forhold; Nattefrost; Havsug; Veiriagttagelser fra 1753 og 1758.

Klimatiske Forhold.

I Atmosfærens Fugtigheds- eller Tørhedstilstand finder neppe nogen Forskjel Sted imellem det ved Vesterhavet beliggende Ribe Amt og den modsatte Kyst ved Østersøen. De senere tørre Somre have virket lige ødelæggende for begge, og Efteraarene eller Vintrene have ubentvivl været ligesaa regnfulde, eller taagede, ved Østersøens som ved Vesterhavets Kyster, i det mindste har man i Østeregnet ikke havt Anledning til at klage over Mangel paa Regn eller Taage. Forfatteren gav, paa sine Vandringer i Amtet, nøie Uagt paa Klokkeslettet naar Regn indtraf, ligesom paa Regnens Varighed, for dermed at sammenligne de i hans Hjem (Weile-Eggen) gjorde Tagttagelser. Men han fandt i Usmindelighed, med Hensyn til første Punct, kun nogle faa Dimers Forskjel, og, med Hensyn til sidste, omtrent den samme faldne Regnmængde. Vel har man i de senere Aar undertiden hørt fortælle, at enkelte Strøg ved Vesterhavet have faaet Regn, mens hele Landet smægtede af Tørke, saaledes, om Forfatteren mindes ret, i Aaret 1818 Eggen ved Holstebro, og 1822 Eggen ved Ribe. Men det samme kan ogsaa indtræffe i Østeregnet. I Aaret 1824 faldt først Regn af nogen Betydning i Randers Amt mod Slutningen af Julimaaned, hvorimod Weile Amt, især Eggen imellem Horsens og Weile, vederqvægedes af en vel-signet Regn hele 4 Uger før, hvorfor Waarsæden her ogsaa stod ulige bedre. Den Forskjel, som skal finde Sted imellem Englands Øst- og Vestkyst, med Hensyn til Tørheds- og Fugtig-

hødstilstanden af Atmosfæren, kan altsaa neppe tillægges det smale Kystland, som skiller Vesterhavet fra Østersøen. Derimod staaer det ikke til at benægte, at Ribe Amt, ligesom hele Vestkysten af Sjælland, føler mere til de vestlige Vindes Skarphed, end den bakkede og Flovbegroede Østeregn, men nogen udmærket skarp Vind, som fortjente at belægges med et særegent Navn, kjendes ikke i Ribe Amt. Man vil sige, at der ikke falder saa megen Sne, og denne igjen ikke saa jevn, som i Østeregnen, saa at Slædeføre er mere sjelden. Denne Paastand troer Forfatteren ikke at være grundet. I de sidste 20 Aar har godt Slædeføre været noget høist sjeldent i Veile Amt, og er ikke indtruffet mere end 3 til 4 Gange, for det meste endog uden Varighed; thi Blæsten har for megen Magt over den løse Sne, eller Tøe indtræffer for tidligt. — Salig Teilmann vil have lagt Mærke til, at naar Luften er fuld af Regnskyer, begynder det ofte at regne naar Flo- den er i Stigen, ligesom at en Storm sædvanligviis tager til med Floden og af med Ebben. At Havet trækker Torden til sig er, siger han, en almindelig vedtaget Mening, men hvorvidt rigtig, lader jeg staae ved sit Værd.

Nattefrost.

Nattefrosten anretter megen Skade i Ribe Amt, især for- bærver den ofte Boghveden, og affvier ikke sjeldent Græsset. At Nattefrosten ogsaa kan have høist skadelige Følger for Rugavlen, lærte vi, siger salig Teilmann, i Aaret 1819, men der stodte da og særdeles Omstændigheder sammen. Unden Pindsebad henimod Middag, faldt nemlig en mild Regn fra Syden, men Kl. 1 gik Vinden om til Nordvest med skjærende Kulde, som om Natten blev til haard Frost. Rugen stod netop i fuld Dræ. Følgen var en almindelig Misvært paa denne Sæd. Teilmann, som siden var med paa Syn, fortæller endvidere, at han et Par Steder, hvor der gik en Gangstie igjennem Rugen, bemærkede at denne, omtrent $\frac{1}{2}$ Alen paa hver Side af Stien, ingen Skade havde taget. Han forklarer dette deraf, at Regnvandet maa være blevet afviklet af de Gjennemgaaendes Klæder. Ligeledes var Rugen i eenlige eller for sig selv liggende Ugre ikke nær saa svang, som

hvor den stod i hele Tægter, venteligen fordi Vinden her bedre har kunnet astorre Rugen. *) Som bekjendt tog Rugen ingen Skade paa Leerjorderne i Østeregnen. Dette synes at bekræfte den af Thær giorte Paastand, at en pludselig Forandring i Atmosfærens Varmegrad skader mere paa Sand, end paa Leerjorder. Imidlertid har Rugen i Østeregnen for det meste nok allerede været skjensat, da hiin uheldsvangre Nat indtraf, men tydeligt var det dog paa flere Steder, hvorledes den spæde Havre ganske gik ud paa sandige Jorder, medens den stod sig ved Siden af paa Leersjorder.

Havsugen.

Et hoist mærkeligt Phænomen, der er Vestkysten af Sjælland egen, er den Taaqe man kalder Havsug. Hr. Pastor Stokholm, der i mangfoldige Aar har boet i Nærheden af Vesterhavet, giver følgende Skildring af denne Taaqe.

Havsugen indfinder sig uregelmæssigen til alle Aarets Tider, men naturligviis føles dens Virkning især om Sommeren. Den viser sig som en hvidagtig, næsten gjennemsigtig Skye, der ved Horizonten stiger op af Vesterhavet. I denne Stilling kan den ofte sidde ganske roelig en heel Dag, og viser sig igjen i samme Stilling om Morgenens. Optrækker et Jordveit fra Øster eller en anden Kant, da maa den holde sig tilbage, og kommer ikke frem saalænge denne dens Contrapart viser sig i sin truende Stilling. Endelig reiser Havsugen sig, og driver med pidskende Fart i lavt svævende, hvidagtige Skyer. Den fører aldrig Regn med sig, men en gjennemtrængende, vandagtig Kulde, og forandrer strax Atmosfæren fra den stærkeste Varme, til den meest følelige Efteraarskulde. Den afsjoler ikke, men forkjoler alting. At Virkningen heraf er skadelig for Vegetationen er indlysende.

---

*) Samme Aar og under samme Omstændigheder, havde Forfatteren det Uheld, at see sin hele Rugafgrøde fordærve. En af hans Naboe, en Huusmand, reddede derimod sin lille Rugager, ved tidligt om Morgenens for Solens Opgang, at rebe Rugen, eller trække et tykt Dæeb over samme, som afvijsede Diimen.

Indtræffer Havsugen i den Tid Sæden blomstrer, og dette skeer ofte, forbæres ikke alene den udsprungne Dræspire, men ogsaa den, som endnu sidder i Aret. Blomster og Blade paa Frugttræer gulne og hysge hen. At ogsaa Dyr og Mennesker maae lide af Havsugen, er begribeligt. Koen sammenkrømper sig ved Kulden og giver mindre Melk, og hos Mennesket ere Gigt og Forkjølelss sygdomme nødvendige Følger af den saa pludselig standsede Uddunstning. Havsugen kan paa den anførte Maade vare ved i flere Dage. At den, efterhaanden som den skrider frem, taber af sin Skadelighed, er naturligt.

Fra andre Landmænd har Forfatteren modtaget følgende Oplysninger om denne Gjenstand. Havsugen viser sig hyppigst om Sommeren, sjeldnere om Foraar og Efteraar, og sjeldnest om Vinteren. Den indfinder sig gjerne om Aftenen efter milde og varme Dage, og trækker altid op fra Vesten. Hvorlangt dens Virkning strækker sig, vides ikke bestemt. I Grindsted Sogn, 7 Mile fra Havet, kjender man den endnu meget godt, men at den ikke er her saa hyppig som mere vestlig, er vist; thi man hører ofte Folk tale om den store Havsug der har været i Nærheden af Havet, medens man i Grindsted har havt det varmeste og klareste Veir. Hr. Lautrup bemærker, at han paa Estrup, 4 til 5 Mil fra Havet, ingensinde har seet den egentlige Havsug; og Hr. Mumsen siger: at paa Synderkøvs spores undertiden Havsugen som en tynd Taage, men dens Skadelighed for Vegetationen er umærkelig. Undertiden kan Havsugen i lang Tid aldeles ubelive. Dette var f. Ex. Tilfældet i de tørre Somre 1825 og 1826, da den sjelden eller slet ikke bemærkedes. At mangen Taage uden Grund maa bære Navn af Havsug, og at denne ofte faaer Skyld for hvad Nattefrosten har ødelagt, tilstaae de Fleste. Nattefrostens skadelige Virkninger ere, siger Hr. Rosenørn paa Nørholm, uden al Tvivl langt mere udbredte end Havsugens, og at disse overdrives, meente ogsaa Teilmann. Efter dennes Mening er den pludselige Dvergang fra Varme til Kulde, den egentlige Uarsag til den Skade, Havsugen forarsager, og ikke nogen særegen Stof. Det gaaer sandsynligviis hermed, mener han, som med Lynilden, der siges at beskadige Boghveden, hvilket dog neppe kommer af andet end Temperaturens hastige Forandring. At

Havsugens Klude føre saltagtige Dele med sig, som Nogle angive, benægtes af Andre.

Veiriagttagelser fra 1753 og 1758.

Man hører ofte paastaae at Klimatet har forandret sig, og mener snart til det bedre, snart til det værre, allerede et Beviis for Upaalideligheden af en saadan Paastand. Salig Teilmann, der var en opmærksom Jagttager, havde ikke bemærket nogen Forandring i de sidste 40 Aar, men paastod at Klimatet endnu var det samme, eet Aar bedre, et andet slettere. En Mand heni- mod de 90, som alle sine Dage havde lagt Mærke til Veirliget, havde forsikket Teilmann, at han allerede i sin Barndom havde hørt Klage over Forandring i Klimatet, men selv aldrig sporet noget dertil. Til Bekræftelse for denne Mening skal her blive fremlagt et Udtog af en Dagbog over Veirliget, som i Aarene 1753 og 1758 er ført paa Endrupholm af Etatsraad Teilmann, Fader til den saa velvillige Befordrer af nærværende Skrift.

1753.

Januari.

Stærk Frost med N. D., tildeels ogsaa S. D. Midt i Maanedens en 3 til 4 Dages Løe med S. V. og S. D. Kun een Dags stærk Sne i de første Dage af Maanedens, og een Dags Sneefog, som fulgtes af det ansførte Løveir.

Februari.

Begyndt med Løe af S. V. Efter 3 Dages Forløb igjen Frost med N. D. eller N., og flere Dages stærk Sneefog med S. S. D. og S. V. Den 16de begyndt at tøe med S. V. Den 17de stærk Vandflod med S. V. Mod Slutningen af Maanedens igjen Frost med S. D. og N. D.

Marts.

Den første halve Deel af Maanedens for det meste tør og vindig. Solskin og lidt Frost af S. D. og N. V. Den anden halve Deel storm- og regnfuld med S. S. V., V. S. V., V. N. V. og S. D. Den 28de Kl. 7½ om Aftenen en Lufstilb.

April.

Lynild, Torden og stærk Regn med S. D. og N. D. i de første Dage. Fra den 8de til den 10de stærk Frost med N. D. Derpaa et Par Dages Sne og Slud med samme Vind. Siden mildere og varmere Veir med S., S. S. V., S. V. og S. D. Den 19de og 20de stærk Damp af Jor- den.

Mai.

Noget kold og vindig i Forstningen, siden varmere. Saavel i Begyndelsen som mod Slutningen af Maanedens megen Nattefrost med N. V. og S. V. Den 18de og 19de Torden med S. D. (Det samme omtrent som 1813 og 1820.)

Juni.

For det meste varm Luft, især i Begyndelsen og mod Slutningen af Maanedens. I den sidste halve Deel hyppig Regn. (Det samme var Tilfældet i det frugtbare Aar 1820). Winden afvekslende N. V., N. D., S. D. og S. V.

Juli.

Begyndelsen af Maanedens meget varm, torden- og regnfuld, med østlige og sydvestlige Winde. Siden vindig, graa Luft med N. V. (Det samme indtraf 1822.)

August.

Graat Ruulveir, afvekslende med varme og klare Dage. Af og til Torden og stærk Regn. Winden for det meste N. V. eller S. V. Mod Slutningen nogle Nætters Frost. (Et Veirlig, der ofte finder Sted i August.) Den 20de indkjørt Rugen, den 23de fæaret Bygget, den 23de indtaget Havren og den 24de slagen Høstgrøden i Eugene.

September.

Afvekslende klart og varmt Veir, med vindig og graa Luft eller Regn. For det meste S. V. og N. V.

October.

Forst stærk Regn i nogle Dage, derpaa klar og varm Solskin. Efter den 10de atter megen Regn. Slutningen af Maanedens vindig og graa Luft. Tilfældt Frost, Slud, Sne og Regn. For det meste S. D., N. D. og S. V.

November.

Stærk Frost i de første Dage med N. D. Siden afvekslende Storm og Regn med Frost og klart Veir. For det meste S. V. Den 17de nogle Tordenflag. (Næsten overeensstemmende med Veirliget i Novbr. 1827.)

December.

Mangler.

1758.

Januari.

Begyndt med nogle Dages stærk Frost af D. Siden lidt mildere Luft med S. og S. D., og fra den 11te til den 14de Tøe med S., S. S. V. og D. S. D. Derpaa stærk Frost med D. N. D. og N. D. til den

21de. Den 18de stærk Sne. Den 23de en Ring om Maanen. I Slutningen af Maanedens snart Tøe, snart Frost.

Februari.

Hele Maanedens afvexlende Frost og Tøe, Slud, Sne og Storm med alle Slags Vinde. Den 23de meget stærk Flob i Endrupholm Naer, som derfor var inpassabel.

Marts.

Fra den 4de til den 17de vedvarende stærk Frost med N. S. D., S. D., D. og N. D. Den 7de om Aftenen stærk Nordlys. Herpaa Tøe med S. og S. V. til den 21de. Saa stærk Frost igjen med N. V. i nogle Dage. Den 22de en Ring om Maanen. Slutningen af Maanedens mild og varm med S. V.

April.

Megen Nattefrost og Sne med N. V., S. V., S. D. og N. i den første halve Deel af Maanedens. Den 16de Tøe og derpaa varmere og mildere Luft med D. S. D., N. og N. D. I de sidste Dage af Maanedens igjen Nattefrost med N. V. Den 2den og 3die stærke Nordlys, den 20de Froer, Befasiner og Urhanen ladet sig høre om Aftenen, den 27de Evaerterne ankomne.

Mai.

Megen Nattefrost og Blæst. For det meste østlige Vinde med Solfin og tør Luft. Den 21de stærk Havsug. Den 23de stærk Nordlys med Niim i den paafølgende Nat. Fra den 25de til den 28de Torden i Luften. Den 28de stærk Regn, den første efter 4 Ugers Forløb.

Juni.

I de første Nætter stærk Frost. Derpaa meget varm Luft med Tordenveir og Regn. Den sidste halve Deel kold, vindig og regnfuld. Vinden for det meste S. V. eller N. V. (Kulde sidst i Juni indræffer ofte.)

Juli.

Næsten bestandig Regn. Megen Torden. Vinden snart N. D., N., S. D., S. V. og N. V. (Det samme var Tilfældet i Juli 1815.)

August.

Meget varm i Begyndelsen. Alle Slags østlige Vinde. (Fra den 8de August til den 20de Septbr. mangle Jagttagerferne.)

September.

Slutningen af Maanedens storm- og regnfuld, i de sidste Dage nogen Nattefrost. Først N. D., siden N. V.

October.

Lemmelig storm- og regnfuld i den første halve Deel, siden Niim, Frost og Kulde. Først vestlige, siden østlige Vinde.

November.

Milbt Veir med Lauge i Forstningen. Eiden megen Regn, og Frost om Natten. Sydlige og sydsøstlige Vinde. Mod Slutningen af Maanedeu bestandig Frost med N. og N. V. Til sidst Storm og Regn fra N. O. og S. S. O.

December.

Afveklende Frost, Regn, Storm og Blæst. S. O., N. O., S. V., S. S. V., N. V.

4.

Udføistning, Selveiendom, Fæste, Parcellering.

Udføistningen.

De første Udføistninger i Ribe Amt ere fra 1762. Imellem 1770 og 1790 foresaldt mange Udføistninger, men ret i Gang kom denne Sag dog først i Værene 1790 til 1800. Saa forskjellige Tidstæl forudsætte allerede en stor Forskjel i den fulgte Fremgangsmaade.

Maadeligt udføistet er Kyststrøget fra Sneum Læe til Møgeltønder. Tidligt forsøgte man her at ophæve Fælledskabet, men forsaavidt de Byer, der ligge ved Marsken, angaae, er dette Foretagende aldeles mislykket. I Wilslev Sogn, nemlig Wilslevs og Jedsbed Byer, der bleve udføistede 1762, ere Sandjorderne eller Ugerjorderne inddeelte i 7 Marker eller Tægter, i hvilke hver Gaard har sin Lod eller sine Ugre. Samtlige Lodseiere tilsaae Tægterne paa een Gang, og i Hvileaaene græsser Dvæget i Fællig. I Darum og Tjæreborg Sogne er Udføistningen ikke stort bedre. Ribe har sine Ugerjorder udføistede markviis, og Lod-

berne affatte i lange, smaae Strimler. Til Fælledsbrift for de smaae Grundeiere er der ublagt 2 Fælleder. De øvrige Sogne ere vel udskiftede efter en anden Plan, men det er dog sjældent at en Gaard har sin Jord samlet paa eet Sted; de fleste have 2 til 3 Lodder med en ofte hoist ubequem Beliggenhed. Ikke heller er den bedste Orden altid iagttaget. Saaledes f. Ex. i Farstrup, hvor den sydvestligste Gaard i Byen har sin Ugerlob paa den nordøstligste Punct af Marken, og ikke mere Eiendom ved Gaarden end haardt behøves til en Raalhøve. Lovrigt er Udskiftning lidet brugt, men Byerne ere overalt forblevne samlede.

Marksejendommene ere i Umindelighed udskiftede i smaae Lodder, eller saakaldte Fæner. Dog er Fælledskabet ikke overalt ophævet. Farstrup Ubenge, et Areal af circa 900 Tdr. Land, ere saaledes endnu givne til Priis for alle af Fælledskabet flydende Ueiligheder. Vel ere Farstrup og Kjærboel Byer Hovedinteressenterne i denne Eiendom, men de have Medeiere fra mere end 10 Kirkesogne, saavel paa det faste Land som fra Verne. Der gives dem, som have deres Anpart i denne Eng fordeelt paa flere end 20 Esteder, for det meste i smaae Lodder af en 4 Skpr. Lands Størrelse, og med de uregelmæssigste Figurer. Uordenen er saa stor, at mangen Eier ikke kjender sin Eiendoms Grændser. Weien ere ikke aflagte, hvorfor de uslagne Enger i Bjergningstiden overskjæres og nedtrædes af den Mængde Folk og Vogne, som komme her for at indbjerge Høet. Høstgrødens Afgræsning er fælleds og slet. En ordentlig Udskiftning ønskes af Mængden, og har nogle Gange været i Værk, men er, af Mangel paa Assistance mod de Gjenstridige, endnu ikke fuldbragt. Dgsaa med Hensyn til Ribes Markenge var en Forandring ønskelig. Weien dertil gaaer i dybt Sand gennem Nørre-Farstrup og dette Steds Enger, hvorfor aarlig svares en Afgift. Weien er saaledes maaskee 2 Miil lang, og ofte ufremkommelig, især naar Engene oplødes af vedvarende Regn. Hr. Inspecteur Bøgh mener, at dersom Weien blev lagt ud af Sønderport, og en Flydebroe til Overkjørsel anbragt hvor nu en Baad til Folks Oversætning ligger, maatte Weien ikke blive over $\frac{1}{2}$ Miil lang.

Ballum Enger ligge i fuldkomment Fælledskab. Lodseierne vide vel deres Andeel efter Gaardparter, men ingen hvor, eller

paa hvilket Sted Høet maa hjerpes, forinden den dertil nedfattede Commission har anvist enhver sit, hvilket hvert Aar finder Sted nogle Dage før Høesletten skal begynde. Pastor Hansen giver herom følgende Forklaring. Den egentlige Eng er indbeelt i 144 Parter, som blot ved smaae Pæle ere afstukne. Hver Part holder 6 Demater. Et Par Dage førend Høesletten begynder, tages Engen med Hensyn til Græssets Mængde og Dvalitet, af 12 Mænd, som dertil aarlig stiftes. Tre og tre Parter lægges sammen, og de 48 Gaardeiere trække Lod om disse Parceller. Dagen naar der skal begyndes og endes bestemmes. Udenfor Fælledskabet ere Præstens, Degnens og Birkedommerens Enge, som ligge særskilt. Foruden benævnte Eng findes endnu et Stykke tilfiskket Land, kaldet Knøs, hvorom særskilt kastes Lod, og et Stykke tæt ved Havet, kaldet Klinten, som tjener til Fælledsgræsning for 150 Stkr. 3 Aars Stude. Hele Arealen, som saaledes endnu ligger i Fælledskab, anslaaes til circa 1000 Demater.

Sønden for Ballum er Udskiftningen saa daarlig, som den vel kan være. Ingen Gaard har sin Jord samlet, men forbeelt i smaae Lodder paa mangfoldige Steder, med lang Markvei, thi man har kun været betænkt paa at give alle et Stykke af hver Bonitet. Præsten i Ballum har saaledes f. Ex. Mark paa 14 forskjellige Steder. Udskiftning er aldeles ikke brugt, og de store, stærk befolkede Landsbyer, hvoraf flere kunne maale sig med mangen Kjøbstad i Sjælland, forøge kun endnu mere det Ubequemme i denne Stilling. — I Møgelstønderfog er det ganske anderledes; enhver boer her midt i sine Jorder, som ere samlede. Bygningerne ere opførte paa tilkørte Forhøininger, der sikke imod muelige Oversvømmelser, og give et tørrere og sundere Opholdsted.

Af ovenstaaende er det klart, at Hovedgrunden til den feilfulde Udskiftning i den paagjeldende Egn maa søges i Mangelen paa Udskiftninger. Forsaavidt de Byer, som ligge ved Mærskengene angaaer, da kunde Udskiftning neppe med Fordeel have været iværksat. Engene anslaaes og ansees endnu, af alle med Rette som Hovedindtægtskilden, og enhver ønskede derfor at være dem saa nær, som mueligt. Mangel paa høitliggende Pletter, hvor de udskiftede Gaarde nogenlunde kunde have været sikrede mod Oversvømmelser, maatte ogsaa nødvendigvis forhindre denne

Sags Fremme. En Indbigning af Kysten vilde alene have været istand til at have disse Vanffeligheder. Men naar man i de gode Byer imellem Ballum og Møgelstønder, hvor intet stod i Veien for Udflytningen, uden maafløe de stærke, massive Bygninger, seer den høist ufuldkomne Udflytning, kan man ikke andet end ynkes over den Forblindelse, der spærrede Beboerne Afgangens til et Gode, som de helligene nu maae savne. Et medfødt Stivtind og en stolt Selvtillid hos Beboerne, kan maafløe betragtes som Grunden for deres Uviltsielighed til at udflytte. Hvad Ballum Enge angaaer, da kan det være tvivlsomt om en Udflytning her ville gavne. Engene kom derved ikke Byen nærmere. Ikke heller vilde der være noget vundet med Hensyn til Engenes Behandling. En rigtig Administration af den forannævnte Commission, som naturligtviis udnævnes af Sognets Midte, og intet Koster, maa ubentvivl fplbestgjøre alle Forbringere. Saalænge Egnen endnu er uindbiget, maa desuden en Udflytning kun endnu mere forsøge Skadeligheden af Floderne, thi Grøfterne ville forhindre Creaturerne fra at kunne redde sig, hvilket ofte alene lader sig gjøre ad den nærmeste Wei. Ogsaa vilde Grøfterne maafløe give Leilighed til at Vandet skar Grunden op. Ballummerne holde derfor over hiint Fælledsflak som en Helligdom, og modsatte sig ethvert Forsøg til dens Ophævelse. De have ogsaa ved saadan Leilighed fundet Medhold af Regjeringen. Farstrup Udenge ere derimod forbeelte imellem alt for mange Medieiere, og Uordenen for stor, til længere at kunne forblive under nærværende Forfatning.

Andst Herred var, om ikke det første, saa dog blandt de første i det forrige Goldinghuus Amt, hvor Udflytningen kom i Gang, nemlig 1773. Mange, siger Pastor Junghans, ere de Klager, jeg i Andst og Gjesten Sogne har hørt over Forurettelser ved Udflytningen, og jeg tør ingenslunde paastaae at de alle have været uden Grund; selv med Hensyn til dette Embeds Mensalforber, havees Aarsag for Præsten til at være misfornøiet. Da Udflytningen, fører han til, foregik saa tidligt og altsaa i dens Barndom, maa man formode at mange Mangler have indsnegret sig, og Sagkyndige have forsklæret ham, at den overhoved er høist maadelig udført. Pastor Eiler til Leierkov siger, at Udflytning-

gen i det hele er maadelig, og at Lodbøierne i Almindelighed have deres Jorder paa flere Steder, hvortil er lang, undertiden ufremkommelig Vei. Pastor From bemærker, at Beboerne i Beerst- og Bekke Sogne ved Udføistningen have faaet deres Jorder paa 2 til 3 Steder. Imidlertid har Udparcelleringen allerede hødet meget paa de begaaede Feil, og der gives ubetvivel Egne, især øster og sønder paa, der have en langt maadeligere Udføistning, hvilket allerede viser sig i en paafaldende Grad i de til Herredet hørende 4 Sogne sønden for Toldkjellet. I Hjarup Sogn f. Ex. ere Forbeieendommene deelte i mange smaae Lodder, med irregulære, fleerkantede eller lange og smale Figurer. En Gaard kan have 6, 8 eller 10 Lodder, og deres Beliggenhed er mod alle Verdens Hjørner, ofte med en betydelig Afstand fra Byerne, thi Udflyttergaarde findes ikke, uden forsaavidt Parcelleringen kan have tilveiebragt saadanne.

I de øvrige Herreder, altsaa største Parten af Amtet, synes man at være bedre fornøiet med Udføistningen, men den er der for det meste ogsaa senere kommen i Gang. I Almindelighed har hver Mand sin Ugerlob og Hebe paa eet, høist to Steder. Engene derimod ere sjældent samlede, da de ofte ere beliggende i fremmede Marker. Høets Vigtighed for de sandige Jorder, frembragte allerede tidligt Uttraae hos Mængden at komme i Besiddelse af et Engstykke, saa at endog Langtbortliggende have vidst at skaffe sig Part i de forhaanden værende Engstrækninger. Mange Udføistninger have just ikke fundet Sted; thi da Byerne almindeligviis ere anlagte ved Enge og lave Steder, vilde Beboerne nødigen for Græsningens Skyld forlade disse. Eiheller var Udføistning altid nødvendig. Smaa Byer paa 2 til 3 Gaarde, hvoraf der gives saa mange i Hebeegnene, kunne modtage en god Udføistning uden at sønderlemmes. Imidlertid kunde Fordelen af at boe midt i sin Mark ikke længe blive ubemærket, og hvor Omstændighederne tillode det, ere derfor en heel Deel Udføistninger foregaaede længe efter den tilsendte Udføistning, men naturligviis ikke med den fulde Fordeel, de tidligere vilde have medført. Et skjønt Exempel gav allerede meget tidligt (1784 og 85) Udsesfor Lautrup, Fader til den nærværende Eier af Estrup, ved Udføistningen af Malte og Veien Sogne. Disse to Sogne vare i Besiddelse af en stor Deel

Hede, som laae langt borte fra Byerne. Afsesforen formaade en Deel af Beboerne, som den Gang vare hans Fæstebønder, til at flytte ud paa Heden. Deres Englobder beholdt de, ligesom en Deel af den tilforn havde Ugermark, indtil Hedejorderne kom for Drift. Statsklassen tilstod Bygningshjælp, og herved gik da Hedens Opdyrkning frem med Kraft og Held, saa at Afsesforen efter nogle Aars Forløb nød den Glæde, at see de Beboere, som havde taget imod Hedelobberne, i ligesaa god Stand, som de, der bleve boende i Byerne. — Brørup- og Læborg Sogne, den Gang hørende til Estrup, foranstaltedes ligeledes af Afsesforen udfisktede. I Brørup Sogn er Landsbyen Eskelund saa godt som forsvunden, og Gaardene udflyttede, for det meste langs med Landeveien.

Ogsaa Grindsted- og Grene Sogne i Slaugs Herred have forkommet Forfatteren meget vel udfisktede. Langs med den Aa, som gjennemfjærer disse Sogne, og paa begge Sider af samme, have Beboerne opført deres Bopæle, saa at man i en Strækning af 2 til 3 Mile siner en dobbelt Række af Bøndergaard, og ikke mærker mindste Spor til Byer *). Gaard-Lobberne gaae ud fra Aaen. Ugermarken, Engene og Heden ere samlede i en langagtig Firkant. I den ene Ende ligge Engene, og i den anden Heden, imellem begge Ugermarken. Gaardene ere opbyggede paa den sidste, tæt ved Engene. En saadan Lob kan vel være $\frac{1}{2}$ Meil lang, men heri er alene den Mængde Hede Aarsag, og Lobbernes Bredde er, med Hensyn til Ugermark og Eng, ikke uforholdsmæssig.

Udfisktingen af Warde Ugermark og Hede foregik 1796, og blev meget godt udført. De fleste fik een Uger- og een Hedelob, kun de store Lobseiere maatte tage deres Ugermark paa to Steder. For Bequemhedens Skyld blev Byen deelt i 4 Qvarterer, og en dertil svarende Inddeling foretaget paa Marken. Kjærjorderne vare iforveien deelte imellem Lobseierne, og Engene allerede for længe siden Enkeltes Eiendomme. I de ældste Tider, da Marken laae i det meest udstrakte Fælledskab, bleve Borgerne ved Pedersdag sammenkaldte af Magistraten, og Enhver angav da hvor meget han ønskede til Sæd, som blev udviist. Creaturerne gik løse

*) Syv Landsbyer ere saaledes forsvundne.

med Hyrden. Men omtrent for 100 Aar siden fandt man for godt at afdele Marken i 8 store Tægter, hvor hver Lodsseier havde sin Part, Uger om Uger med de andre. Fire af disse Tægter holdtes afverlende i Drift, medens de andre 4 hvilte.

Exempler paa maadelige Udskiftninger forekomme ikke desmindre ogsaa i disse Herreder; men de stamme fra et ældre Datum. Saaledes skal Heinsvig Sogn, som i Aarene 1760 til 1770 af Provst Sølling, den Gang Præst i Grindsted, blev udskiftet, være heelt besynderligen udstykket. Siig Bye i Thostrup Sogn var een af de første, der blev udskiftet i Øster Herred, nemlig 1783 og 1784. Ingen vilde eller kunde, paa Grund af Fatighom, den Gang udflytte. Følgen deraf var, at Nogle fik en Lod tæt ved Byen og en anden ved Udkanten af Marken, atter Andre en eneste Lod midt imellem begge. Disse ere siden efterhaanden udflyttede, første maae derimod nødes at blive i Byen. Flere Exempler af dette Slags forekomme. — I Øster og Vester Herred klages der desuden over, at Jordtaxationen ikke altid har været den bedste, hvorfor der i nogle Byer er for stor Forskiel i Gaardenes Godhed ved samme Hartkorn.

Den sidste Udskiftning i Amtet fandt Sted 1817 i en Bye, ved Navn Krarup, Thistrup Sogn, Øster Herred. Kun een Mand er udflyttet, og de øvrige have faaet Lodder, stødende med en Spidsvinkel til Byen. Af uudsiftede Strækninger vides ingen uden de forannævnte i Marken, et Par Gaarde i Bøbsel, Feuling Sogn, som endnu have deres Mark Uger om Uger, en Skovstrækning i Langskov, Malte- og Folding Sogne, samt, om Forfatteren mindes ret, et Dverdbrev i Andsager Sogn.

Selveiendom, Første.

I Ribe Amt ere næsten alle Bønder Selveiere. Allerede for 80 til 100 Aar siden begyndte Bonden at kjøbe sig fri, og Handelen med Jordegods er gaaet saa rask frem, at der norden for Konge-Læen ikke er mere end et eneste complet Gods tilbage: Stamhuset Nørholm, som er indrettet til et Fideicommis, og altsaa ikke kan udstykkes. De enkelte Fæstere, som udenfor Nørholm Gods findes, hæfte til de saa tilbageblevne Herregaarde.

Af disse har Bramminge de fleste, nemlig 48. Sønden for Ribe ere endnu Treiborg Gods og Grevskabet Schackenborg, men Bønderne til sidste ere, som bekjendt, Arvesøstere, og altsaa saa godt som Selveiere.

At Selveiendommen har været et vigtigt Bidrag til Flid, bedre Drift, og derved til Velstand og Sædelighed, kan ikke benægtes. Imidlertid er der dog Grund til at formode, at det samme vilde have været opnaaet, om Godserne vare forblevne samlede. Erfaring lærer, at Fæstebonden staaer sig ligesaa godt som Selveieren, og kan blive formuende som denne, naar Conjunctionerne kun ere Landmanden gunstige *). I den senere Tid har unægteligen Fæstebonden havt lettere ved at udrede sine Afgifter og sit Hovorie, end manges Selveier sine Renter. Dette er en Sandhed, som man overalt i Jylland vil finde stadfæstet. Ei heller have Selveierne, i den lange Tid de allerede have besiddet deres Gaarde, gjort saadanne Fremskridt i Kultur, bedre Agerbrug o. s. v., at de heri have noget forud for Fæstebønderne **). Ivertimod have vi seet Sands for et forbedret Agerbrug blandt Bønder allerførst at opstaae hos Fæstere. Hvo kjender ikke Hædersmanden Knudstrup og dennes værdige Efterligner, Jens Christensen i Woldum? Vel høres jevnlig Exempler anføres om Byer, som for et halvt hundrede Aar siden, førend Selveiendom der kom i Gang, vare bekjendte for deres Beboeres Ryggesløshed og Armod. Men mon det samme ikke har været Tilfældet med manges Bye, som er forbleven under Fæste-Indretningen? I al Fald er Forskjellen nu forsvunden! Den lykkelige Forandring, som er foregaaet i vort Fødeland med Hensyn til Bondens Forfatning, og som selv de sidste 2 Decenniers Uheld ikke ganske have kunnet nekbryde, skyldes derfor neppe saa meget Selveiendommens Indførelse, som den Beskyttelse imod Undertrykkelse, Bø-

*) Bønderne paa Nørholm Gods have for det meste alle af nyt opbygget deres Gaarde uden nogensinde at faae Hjælp af Hersekabet. Fæstebønderne paa Bramminge staae sig ligesaa godt som Selveierne fra samme Gods. I Bjerge Herred, Veile Amt, findes Fæstebønder med betydelig Formue &c.

**) Sammenligningen maa ikke anstilles imellem forskjellige Egne, men med Bønder fra een og samme Aart af Landet.

den har nydt, og som egentlig var det, den menneskelærige *Colobjørnsen* attraaede. I og for sig selv betragtet, medfører ikke heller Fæsteindretningen noget, som kan forhindre Fæstegaardenes behørigte Dyrling. Landgilden er moderat. Høveriet, beregnet til Penge, langt under hvad Renterne vilde udgjøre i Tilfælde at Gaardene vare Eiendom. Det, der svares i Indfæstning, li- det eller intet mere end de Procenter og det Stempelpapir, Rjoberne af Jordeiendomme maae tilveiebringe. Fæstens Varighed til- strækkelig til at sikke en driftig Landbruger Frugterne af hans Ar- bejde og Forbedringer, de faa Tilfælde fraregne, hvor Døds- fald kan gjøre noget Afbræk heri.

Fra et høiere Standpunct betragtet, er imidlertid den nuvæ- rende Fæsteindretning langt fra at fyldestgjøre Statsøiemedet. Høveriet, det være nok saa lemfældigen eller viseligen indrettet, foraarstager altid megen Lidsspilde, og giver ofte Anledning til en mindre fuldkommen Dyrling af Hovmarkerne. Dette er for en Stat, hvor meget Høverie udredes, et stort Nationaltab! Saaledes ere ogsaa de Baand, der ere lagte paa Godseierne, til Fjender for en fri Udvikling af Nationalkraften. Man søge længe nok Oprindelsen til Godserne i en usurperet Magt. Mange Aar- hundreder Hævd har stadfæstet den Ret, de nuværende Godseiere have til deres Eiendomme, og at indskrænke samme meer end be- høves, er at forhindre dem i den bedst mulige Afbenyttelse af Godset, ligesom at berøve Bonden Leilighed til at udvikle sine Evner og stige frem i Velstand og Kraft. At Godseierne ikke kunde beholde Magten til at mishandle deres Medmennesker var ligefremt. En Forandring heri var Grundvolden til Danmarks Opkomst, og den er, prisvet være 6te Frederiks og hans vise Raad- giverses Edelsind, tilveiebragt. Men at forpligte en Godseier til at holde sine Bøndergaard borthæstede, eller at foreskrive byrde- fulde Regler herfor, og især at besværliggjøre ham Søgmaa- let af bedrageriske Fæstere, ere, som det synes, Mangler i vor Lovgivning, der trænge til at afhjælpes. Det kan være, at den forkuede Bonde, for 50 Aar siden, trængte til hine Prærogativer, for at samle Mod og Lyst til at virke som Statsborger, men for Tiden er det bestemt anderledes. Bonden er myndig nok til at kunne paasee sin egen Fordeel, og oplyst nok til at fjælne imellem

Ret og Uret. At undskyldte ham i Tilfælde af Forseelse, eller under saadanne Omstændigheder at give ham en særegen Bestyrelse, er kun at bestyrke ham i den Tro, at en uretfærdig Sag lader sig vinde ved Omveie og Kunstgreb*).

Udfølgelig derfor, at det maatte blive Godseierne tilladt, at indrette Bortfæstelsen af deres Bøndergaardte efter eget bedste Skjøn, og at Fæsterne fuldkommen fattes i Categorier med andre Contrahenterne. En Godseier maatte have Tilladelse til selv at drive sine Bøndergaardte, samle eller udstykke dem, som han fandt det fordeeltigst, og heri ingen andre Hindringer lægges ham iveien, end dem, der maatte gjælde for andre Selveiere. **) Det maatte staae til Contrahenterne at bestemme, hvo der skaffede Besætning, ligesom at træffe hvilket somhelst Arrangement, de fandt for godt, til Bygningernes Vedligeholdelse, o. s. v. Kun

*) Høist besynderlig er den Inconsequens, med hvilken Bonden bliver behandlet. Medens man paa den ene Side giver ham et Medhold, som kunde forudsætte det omuiste Faderherte, kaster man ham ved en anden Leilighed paa Døren, vil ikke høre hans saakaldte Brævl, og holder ham i en ydmyg Underdanighed, der ikke kan andet end forbærve ham i Bund og Grund. O! hvorfor have saa faa den Gave at være nedladne, uden at tilsidefætte deres Værdighed. Nolte †), Treschow, Collin, Koepstorff! ††) Maatte Ederes Exempel virke til Held for Fødelandet!

**) Ikke befrygte man heraf Landets Depopulation. Hvor en fornufsig Frihed til at samle og udstykke finder Sted, eller hvor det ene Medlem af Staten ikke har Magten til at undertrykke det andet, maa Ligevægt af sig selv indfinde sig. Bevist afgive for endeel allerede vore Selveieregne, men isærdeleshed Engelland. At i Skotland nogle Godseiere have ladet deres Bønder udvandre og, som der siges, i deres Sted indført Faarehjorder, kommer sandsynligviis af ugunstige Localomstændigheder, der alt formeget have været Opholdet af Mennecker imod. Mange Bøndergaardte vilde desuden neppe blive drevne af Godseierne, da der i de fleste Tilfælde intet kan komme ud heraf, men denne Frihed vil blive afbenyttet til desbedre at ordne Gaardenes Omfang, Figur, Sammensmeltning eller Udstykning,

†) Præsident i Kjøbenhavn.

††) Overstutimester.

i 3 Puncter ønsker Forfatteren at gjenfinde Statens Indvirkning. Den Første er Fæste- eller Forpagtningstidens Varighed, og denne, mener han, maatte ganske blive den samme som for Tiden er gjældende, nemlig paa Livstid eller 50 Aar. Det har forundret Forfatteren meget, at høre Forpagtninger paa korte Aaremaal anbefales, som et Middel til et forbedret Agerbrug. Intet er dog visser, end at dette vilde lede til et Udsugelsessystem, som ikke kunde være hiint Diemed gavnligt. Windesjge, Trang eller andre Hensyn vilde bevæge mangen Godseier, især i vore Tider, til at antage høie Tilbud, imod at tillade fri Raadighed over den forpagtede Eiendom. Mod Udsugelser kunde vel sættes Grændser ved bestemte Forfrister, men det buer ikke at binde Hænderne alt for meget paa en Forpagter, det gjør ham kun sløv. Har han Udfigter til at komme frem, og ere Frugterne af hans Arbeide ham sikrede ved en lang Række af Forpagtningsaar, saaer han snart Kjærlighed for den ham betroede Eiendom, og arbeider uden selv at vide det til dens Forbedring. Hvor lidet Forpagtninger paa korte Aaremaal derimod bidrage til et bedre Avlsbrug, kunne mange af vore Herregaarde bevise, ligesom de Forpagtninger af mindre Gaarde, som i de senere Aar have fundet saa meget Sted. *) At hiin Indskrænkning, med Hensyn til Fæste- eller Forpagtningsaarene, ikke maatte gjælde for andre end Godseierne,

---

*) Vi have Exempler nok for os. Den ringe Fordeel, Landbruget i den senere Tid har indbragt, foranledigede at flere Forpagtere end sædvanlig søgtes. Disse fandtes snart, men vare for det meste Fremmede, som, lidet bekjendte med vore Forhold, og betragtende sig som langt kyndigere end de stakkels Danske, strax vare villige til at love høie Forpagtningsafgifter, men som de ligesaa hurtigen ved Banquerot, eller Flugt unddroge sig fra, saasnart deres Fordeel ikke længere var overeensstemmende med deres Forpligtelser. Mangen Gaard er ved Vral, Mergel og Majs bleven saa udmagret, at Folgerne deraf længe ikke ville forvindes. Sandsynligviis ville da nu ogsaa de Webreidelser for Ukyndighed, vore Landmænd ofte have maattet døie, forstumme. Landet er udentviul bedre tjent med ærlige, simple, solide Borgere, end med en Hob Junkere, der, med Hatten paa tre Haar, og ridende en stumphalet, skarplnoklet Hølstener, figurere i nogle Aar, for fiden at falde des dybere.

forstaaer sig selv, thi for dem kan den ikke geraade til nogen Skade, saalænge Bestemmelsen er at holde Gudsset samlet. For Eierne af separerede Gaarde komme derimod andre Hensyn i Betragtning. En Mand kan være nødt til at forlade en Gaard, som han dog ikke vil sælge, paa Grund af andre Bestemmelser; eller han kan komme i det Tilfælde, at maatte overtage en Eiendom, som han hverken forstaaer eller har Tid til at drive, ei heller har Leilighed til at afhænde paa antagelige Vilkaar. Under saadanne, eller lignende Omstændigheder, at nøde Eieren af en Gaard til at fæste paa Livstid, maa være ham til stort Besvær og forstyrre hans hele Deconomie.

Det andet Punct, Forfatteren ønsker Staten vilde tage sig af, betræffer Hoveriets Afkæffelse. Men dette Gode vil neppe bevirkes, uden at gjøres til Betingelse for hine Friheders Opnaaelse, eller ved at give Bonden Leilighed at forvandle Hoveriet til en moderat Pengeafgift, omtrent paa samme Maade som ved Tiendeaccorder. Men fremfor alt derved, at Staten viser, hvor alvorligt den mener det med dette sit Diemed, og altsaa selv giver Exemplet, ved at affkæffe alle offentlige Kjørsler, Arbeider, Friaegter o. s. v. *).

---

*) Saalænge dette Slags Hoverie vedbliver, vil aldrig den behørig Sparommelighed derved iagttages, eller Underlæg kunne forebygges. Et Amtspas, eller en Ordre til at lade 20-30 Vogne møde, er saa let udfærdiget! Skal alting derimod betales med Contanter, ville noie Undersøgelser nok gaae forud. Man vil ikke længere see 4 eller 6 Heste sættes i Requisition, hvor to vilde være meer end tilstrækkelige, eller 3 Vogne affordres, hvor een maa-ligen kunde gjøre det af. Striver og Tjener ville ikke længere bryste sig hver paa sin Vogn, men, som det sig bør, tage Plads bag ved deres Herre. Unyttige eller ulovlige Meiser falde bort, og ubetydelige Anledninger til Sammenkomster afgjøres ved Correspondence. Man vil ikke længere see Forspændeheste holde flere Timer orkesløse paa en Station; eller et Brev, der skal sendes 1 Mil fra Udløsningsstedet, vandre en tre- eller firedobbel Wei, for at befordres af den Pligtsskyldige. Vel lønede Embedsmænd ville ikke længere lade sig slæbe frem og tilbage af Bonden, medens de selv have Stalden fuld af Paradeheste. Bonden vil ikke længere blive tilsagt at kjøre 15 til 16 Mil for at levere en Snes Lidspund

Endelig for det tredje, vil det maaskee ikke være upassende for Staten, at bestemme Betalingsmidlet, hvormed Forpagnings- eller Fæstegiften skal erlægges. En sørgelig Erfaring lærer desværre, at de almindelige Pengemidler ere underkastede store Forandringer, og at Omstændigheder kunne indtræffe, hvor selv det bedste Pengevæsen ikke er istand til at modvirke farlige Tilbagestød af forandrede Conjuncturer. Danmark, England!! Her vilde ubentvivt vor tabte Juels Normaldaler vise sin Gavnlighed. De Indvendinger, man har havt imod en almindelig Brug af en saadan Pengeregulator, falde i et enkelt Tilfælde, som nærværende, bort. I det mindste kunde bestemmes, at Forpagningssummen udredtes i Sæd eller andre Producter, enten i Natura, eller betalte efter de aarlige Capitelstaxter.

Skjøndt Gavnligheden af en Forandring i vore Fæstelove af flere er erkjendt, have Nogle dog troet, at den passende Tid dertil endnu ikke var kommen. Forfatteren er ikke af denne Mening, og indseer ikke hvad der kan være iveien. Bonden er den attraaede Forandring fuldkommen voksen, og Gemytterne langt bedre dertil forberedte end for 50 Aar siden, da saa store Forandringer foregik i vor Landboelovgivning. Ikke heller kan Penge-mangelen hos Landmanden betragtes som nogen Grund til at ud-

Høe eller Halm. Man vil ikke forlange af ham at møde et Par Møil fra hjemmet, for at kjøre 2 til 3 Læs Gruus, eller lige saa langveis fra bringe nogle Steen, som kunde havees paa selve Stedet. En halv Snees Karle eller Bogne ville ikke blive satte til et Arbeide, som et Par mageligen kunde fuldføre, eller paa en Plet, hvor de neppe kunne røre sig. Ja Arbeidere og Bogne ikke blive tilfagte, for forgjeves at møde og vente paa en Dvynsmand. Kort, Sløvhed, Dorfthed og Underfløb ville ikke længere saaledes fremmes, men Summen af de physiske Kræfter, Statens Fornødenheder udkræve, sikkert blive nedsatte til en Trediedeel, og derved Udredelsen af de deraf følgende rede Udgifter blive mulig for Folket. Ja, en ligelig Fordeling af denne Byrde lader sig ikke tænke paa anden Maade. Skulde imidlertid Krigstider gjøre en Afvigelse nødvendig, vil denne Byrde blive betragtet som et patriotisk Offer, alle, Ministeren som Bonden, ere forpligtede at bringe Fødelandet, og som ingen altsaa kan undslaae sig for.

fatte denne Sag; thi de nye Bestemmelser's Fremgang maatte aldeles beroe paa Parterne's eget Behag. Men det synes desværre, som man, med de senere uheldsvangre Coniuncturer, har tabt al Troe til en gavnende Indvirkning af offentlige Foranstaltninger, og dog er det netop en saadan Medvirkning af Staten, vort Fødeland skylder næsten alt det Gode og Nyttige, samme har at opvise. Et Lands Opkomst berocet paa en stedsevarende Stræben efter det Bedre. Stilstand er Tilbagegang!

Parcelleringen.

En Følge af Selveiendommens Indførelse var Parcelleringen. Dog kan man ikke sige, at Bøndergaardene i Ribe Amt ere meget udstykkede. Hift og her findes vel nogle Sogne, som have mange smaae Beboere, men i de fleste ere dog Bøndergaardene temmelig vel conserverede, ja endog paa flere Steder forstørrede. I Andst Herred har Andst- og Gjesten Pastorat i en Tid af 30 Aar kun havt 12 Gaarde under Parcellering. I Leierklov- og Jorstrup Pastorat ere Jorderne ikke heller meget udstykkede; hvorimod i Veerst- og Bekke Sogne endeel af den langtbortliggende Jord er overladt til smaae Beboere. Saaledes lyde i det mindste Præsterne's Indberetninger fra denne Kant af Amtet. De 4 Sogne af Andst Herred, som ligge sønden for Konge-Laen, ere ligeledes meget lidet udstykkede. Hr. Pastor Krag siger: at i Seest Sogn ere smaae Parceller af nedlagte Gaarde almindeligviis indkjøbte af Gaardbrugerne. Af Huse med Jord gives der saare faa, men desflere Huusmænd, der boe tilleie i Huse, tilhørende Gaardmændene. Bamdrup Sogn har de fleste Afbyggere.

I Malt- og Gjørding Herreder har Udparcelleringen især været brugt paa de fra Byerne længst bortliggende Jordstykker, og derved ere da opstaaede saavel Parcelgaarde som Huusmændssteder. De fleste Udparcelleringer skee paa Afløv- og Maltbæk Marker i Malte Sogn. Gjørding Sogn har ogsaa en heel Deel Parcel-lister.

I Skads Herred ere i hvert Sogn Bøndergaarde parcellerede; i nogle faa, i andre flere. Som mindst udstykkede gjelde Nykirke-, Grimstrup-, Karre- og Aastrup Sogne. Som meest ud-

stykket Faaborg Sogn. Slaugs Herred har ikke mange Parcel-
lister, uden i Heinsvig Sogn. Grindsted og Grene næsten slet
ingen. I Vester og Øster Herred er Udparcellering brugt i alle
Sogne, og derved en Mængde smaae Huse opførte. Kun lidet,
og almindeligviis Eng, er lagt til de tilbageblevne Gaarde.
Mæst udstykket er Algod Sogn. Af Nebelmarst og Engene ved
Mundingen af Varde-Aae er meget indbeelt i smaae Parceller,
og afhændet til fraliggende Beboere.

Kyststroget imellem Eneum Aae og Møgeltonder er ikke me-
get udstykket, og ikke heller ere nye Steder opkomne, da Parcellerne
for det meste ere indlemmede de tilbageblevne Gaarde. *) Dog
ere mange smaae Parceller i Marstengene solgte til Langthortligger-
de; især har dette fundet Sted i Fardrup- og Vilslev Sogne. Ere
end saaledes ikke mange bebyggede Parceller opkomne, haves dog
desflere jordløse Huse og Leievaaninger i de nedlagte Gaardes til-
bageblevne Bygninger.

Af Hovedgaardene ere meget faa tilbage, eller i deres oprin-
delige Tilstand. De fleste ere udstykkede, og Parcellerne kunne ikke
ansees for andet end gode Bøndergaard. De eies for det meste og-
saa af Bønder. Hovedgaardsmarken til Schackenborg er endog beelt
i smaae Parceller til 4 á 8 Tdr. Land. Kun i Rogen findes nogle
Parceller paa 100 Tdr. Land. De største Avlsgaard i Ribe Amt
ere for Tiden: Troiborg, Nørholm, Lunderup, Løndrup-
holm, Bramminge, Løstrup og Synderstov. Kun de to første,
og tildeels ogsaa Bramminge, drives ved Høverie.

Vi skulle nu høre hvad man i Ribe Amt dommer om Par-
celleringen. Den, som i de indkomne Indberetninger udførligst
har behandlet denne Materie, er Udsesfor Schrum. Hans Ord
lyde saaledes:

---

*) I Ballumenge har været Huusfladegaard tillige med 4 andre
Gaarde, som i ældre Tider ere nedbrudte, sandsynligviis for Over-
svømmelernes Skyld. Grunden, p. 50 Tdr. Hst. Hovedgaardstert,
er overladt Ballum Sogns 48 Gaardmand. Ogsaa i Møgelton-
derfog ere flere Gaarde paa samme Maade nedlagte, venteligen
af samme Grund.

”Ved Uparcelleringen opstod i en Hast endeel flere Familier, og Folkemassen formeredes. Men hvad Værd kan man vel tillægge en Folkemængde i og for sig selv betragtet, naar den ikke betinges af den Omstændighed, at Menneskene kunne finde deres Ophold, og bidrage noget til Statskraften. Dette er vist ikke Tilfældet med Parcellisterne her paa Egnen (Gjorbing- og Malt Herreder), især af den Grund, at Jordens Bonitet er for ringe til, at en Familie kan ernære sig paa en lille Parcel, eller denne give noget Overtæk til Hjælp under uheldige Conjunctioner; Mødrene desuden ved de mange smaae Børn forhindres fra at lægge sig efter Industriefrembringelser. Altsaa slæber Pluraliteten sig usfælt igjennem, og de øvrige ere hvert Dieblig trængende til offentlig Understøttelse.”

”Huusmands-Parcellerne ere som oftest saa ubetydelige, at der hverken kan holdes Heste eller Stude paa dem. Eieren maae da see ved en Gaardmands Hjælp at faae sin Jord dreven. Men dette lader Gaardmanden sig ikke alene godt betale med Penge og Beværtning, men hvad som værst er, sligt Arbeide opsættes altid til Gaardmandens Leilighed, eller forrettes iilsomt og sludsket, hvorfor man ogsaa, nogle faa Undtagelser fraregnet, finder hos Parcellisten en maadelig Dyrkning. Creaturers Tillæg er der for det meste ikke at tænke paa, og om saa var, saa kan man nok sige: at som Aarsagerne, saa maae Virkningerne ogsaa være.”

”Almindeligviis (thi der gives hæderlige Undtagelser) ere saadanne Parcellister umoraliske Mennesker, der holde sammen med flette Folk, saasnart noget derved er at vinde. Børnenes Opdragelse bliver forsømt og Børnene vænnes tidligt til flette Handlinger.”

”Blandt flere Under, synes det, som om den hyppige og uhensigtsmæssige Udstykning har været en af de stærkest virkende Aarsager til den store Umoralitet, Dovenskab og Trodsighed blandt Tjenestefolkene. Og dersom dette er saa, er Ulykken stor nok til at ønske, at vi aldrig havde kjendt Uparcelleringen. Tilforn vidste saavel Karle som Piger, at det var deres Bestemmelse, at tjene saalænge, til de ved Flid kunde samle sig saa meget, som behøvedes til at kjøbe eller fæste en Gaard; men da Antallet af Besiddelserne næsten ikke forøgedes, medtog saadant naturligviis Tid, og dobbelt Sparksomhed var nødvendig for at naae Maalet. Ved

Udstykningen aabnedes pludseligen en viid Mark til at unbvige det tvungne Liv. En Gaardmand kunde etablere 3 til 4 Familier. Tjenestependet blev kort for Hovedet, det behovede ikke at genere sig i sin Opførsel mod Huusbonden; thi man kunde strax gaae og blive sin egen Mand. Parceller vare godt Kjob og Pengene kunde for det meste blive staaende. Hertil kommer endnu den besynderlige Maade, paa hvilken Pligten til at forsørge de Fattige er bestemt, og som giver endog den Dvorneste og Lideligste Udgang til at leve paa sine Medborgeres Beføstning, hvilket flige Mennesker i den Grad have gjort til deres Palladium, at de med Trodsighed lade sig mærke med, at Fattigvæsenet dog, naar alt kommer til alt, skal føde dem."

"Selv for Sælgerne af Parcellerne har Parcelleringen havt skadelige Folger. Istedet for at anvende den modtagne Capital til en bedre Drift, bleve Pengene i Almindelighed brugte til formeret Vellevnet, eller til at figurere paa en kort Tid som Pranger."

Teilmann giver os sin Mening om Parcelleringen tilkiende med følgende Ord:

"Til Folkemængdens Forsøgelse har Parcelleringen betydeligen bidraget, men sikkert ikke til Velstand, snarere til Armod. Hvor de udparcellerede Jorder ere kjøbte af Gaardbrugere, har Tingen jevnet sig selv; det, den ene Gaard har tabt, har den anden vundet. Hvor derimod Parcellerne ere bebyggede, begynder det desværre kun for tydeligen at vise sig, at de Fattiges Antal i høi Grad formeres, de faa Tilfælde fraregnee, hvor en Gaard var stor nok til at deles imellem 2 Beboere, som hver for sig kunde faae Ploddrift. De, som kjøbte og bebyggede Parcellerne i den Tid Parcelleringen var stærkest i Gang, omtrent fra 1797 til 1810, vare almindeligviis ikke de driftigste Folk, men saadanne, som ei havde Lyst at tage fast Tjeneste. Et Stykke Hede eller skarpt Ugerland kostede ei nogen stor Capital, og Credit var den Gang ei vanskelig at erholde. Saalænge Mand og Kone vare unge, og kunde gaae i Dagleie, eller behjælpe sig paa andre Maader, Konen f. Ex. ved at fabrikere sorte Potter, og Manden ved at kjøre dermed til det Slesvigske og Holsteenske, gik det an endnu, dog blev det aldrig andet end af Haanden i Munden. Men efterhaanden som Børn samles, og Parcellisterne selv blive gam-

le eller sygelige, maae Beboerne af saadanne smaae Steder, der neppe kunne føde een Familie, mindre to, falde Sognene til stor Byrde. I Henseende til Agerdyrkingen og Creaturers Tillæg har Parcelleringen ingen Forandring tilveiebragt. Ved de større og velhavende Parcellister ere disse Ting paa samme Fod som hos andre Bønder; og hos de mindre, som sidde i flette Omstændigheder, og leie den smule Land, de have, drevet af andre, kan ei ventes andet end maadelige Creaturer og flet Dyrkning."

Hr. Rosenørn paa Nørholm beretter, at de smaae Parceller i Vester- og Øster Herred have forsøgt Folkemængden, men at Armod tillige har udbredt sig. Da der er for libet Eng til at fremme nye Dyrkninger, kunne Beboerne af Parcellerne i Hederne kun i meget gode Aar vente en tarvelig Avl, i middelsmaadige ere de altid trængende til Hjælp, og indtræffer blot eet flet Aar, ere de strax satte saa langt tilbage, at de seent eller aldrig forvinde deres Tab. De Sogne, hvori Nørholms Gods ligger, have derfor i disse Aar ei havt nær saa stort Antal Fattige at forsørge som de andre. Udparcelleringen har saaledes upaatviveligen været til Skade for Egnen, thi Staten er vist bedre tjent med 10 Gaardsmænd, der staae sig vel og svare hvad de skulle, end 50 Huusmænd, som intet kunne betale, men maa trygle sig frem. Saaledes var Olgod Sogn, som er beboet af lutter Selveiere, for 20 til 30 Aar siden, det meest velhavende Sogn her paa Egnen, og adskillige af Beboerne vare endog rige. Nu er der maaskee 3 eller 4 Gange saa mange Beboere, men Sognet er ogsaa det fattigste i Øster Herred, kjøndt det i Henseende til Jordboniteten er det bedste. Store og vidtløftige Gaardes Parcellering kan være gavnlig for Avlingens bedre Bedrift og det dyrkede Lands Forsørgelse, men der maa da ikke mangle Eng, og Parcellerne ikke gjøres for smaae. Meer end een Huusmandslob burde der ei tilstedes ved en Gaards Parcellering, og forresten ei mindre Løbder end til egen Plovdrift, thi her paa Egnen er der ingen syn-derlig Fortjeneste for Huusmænd, med mindre de ere Haandværksfolk.

Hr. Pastor Stokholm beklager meget de mange smaae Beboere, som Parcelleringen i Vester Herred, især i Dutrup Sogn, har frembragt, og hvoraf de fleste ikke kunne holde meer end

1 til 2 Røer. Det gaaer nu an, tilføier han, som det kan for nogen Tid, men naar de mange Folk, som kjøbe saadanne Parceler, faae en Borneflo, og især naar det kommer saa vidt, at de i Tiden skulde have lidt Aftægt paa deres gamle Alder, hvordan vil det saa blive? Vi have Exemplet for os. En Proprietair Smidt paa Frostrupgaard bosatte 7 Familier paa en Hebe, hver med 2 Skpr. Hartkorn. Den første Slægt ernærede sig nogenlunde ved Pottemageriets Hjælp. Men nu kommer den anden Generation. Den skal ernære Børn og de Gamle med. Følgen er jammerlig Armod!!

Hr. Lauthrup samstemmer med de forannævnte; dog tilføier han, at der kan være Tilfælde, under hvilke Uafhængelsen af en Parcel ikke alene kan være uskadelig, men endog almeennyttig. Naar f. Ex. en Gaardmand har en Lodb, som er ham for langt fraliggende til at dyrkes behørigt; naar Lodden ikke bestaaer af Hebe alene, men har et passende Tillæg af Ager og Eng, og er forsynet med Bygninger; men fremfor alt naar Parcelen er stor nok til at flaffe egen Plovdrift. Under slige Omstændigheder taber ingen ved Forandringen. Sælgeren faaer sin Eiendom benyttet til større Fordeel, end han selv kunde udbringe. Kjøberen kan maaffee udbetale det mindre Sted, og er altsaa bedre tjent dermed end med en Gaard, hvorpaa han skulde forrente Penge, især i en saa sørgelig Tid som den nærværende, da Capitalopsiggelse og Debtors Udelæggelse ere saa godt som uadskillelige. Staten kan heller ikke befrygte nogen Byrde af en Eiendomsbesidder, som ingen betydelig Gjeld har paa sit Sted, og altsaa ikke trænger til Andres Hjælp. I saadanne eller lignende Tilfælde burde formeentlig ingen Vanskeligheder lægges iveien for Udparcellering.

Dette vil være tilstrækkeligt til at vise hvor lidet yndet Parcelleringen er i Ribe Amt. Smidlertid har Forfatteren dog ingen Anledning heraf fundet, til at tilbagekalde sin, i Beskrivelsen af Veile Amt, vedkjendte Mening, denne Sag betræffende. Hvad han der har anført, er Resultatet af mange Aars Jagttagelser. Han henviser derfor sine Læsere til benævnte Skrift, ligesom til den saa lærerige Beskrivelse af Hjørring Amt, og mener, at flere af hine Paastande der ville findes gjendrevne. Ved nye Eftertanke vil man ogsaa snart blive vaer, at de paaanførte

Mangler ved Parcelleringen egentligen træffe de stedsfundne Misbrug; Misbrug, som det aldrig er falden Forfatteren ind at forsvare, ligesaa lidt som en ubetinget Tilladelse til Udstykning, thi endog det er meget tvivlsomt, om Staten virkelig har opnaaet sin Hensigt, ved at forbyde Udstyningen i smaae Parceller. Fra alle Kanter af Landet hører man hvorledes Forbudet daglig eluderes, og den ene Familie efter den anden ned sætter sig paa fæstede Jordstykker! Lidt Tensidighed synes ikke heller ganske at kunne frakjendes de anførte Betragtninger. Forfatteren har paa flere Steder i Ribe Amt modtaget den Forsikkring, at Pluraliteten af Parcellisterne stod sig godt, og svarte punctlig deres Skatter og Afgifter. Saaledes f. Ex. i Malt, og det saa meget udraabte Njod Sogn, hvor Sognefogden Anders Morthensen paa Gammelgaard erklærede, at Parcellisterne vare nær ved at staae sig bedst. Pastor Sommer, som ellers ingen Ven er af Parcelleringen, kan ikke nægte, at de Beboere, som i hans Sogne staae sig bedst, sædvanligviis ere saadanne, som have begyndt med at opdyrke et Stykke sort Hebe, rigtignok ved Hjælp af Mergel. — At Tjenestefolkene nu ere kortere for Hovedet end i ældre Tider, kan vel være, men kommer vist ikke saa meget af Parcelleringen, som af den, ved Stavnbaandets Løsning og Afskaffelsen af Træhesten eller Ledefogedpidffen, opnaaede større Frihed for dem. Frie Mennesker lade sig naturligviis ikke saa let som Trælle føre ved Ledebaandet. At Udviklingen af Statskræfterne skulde underordnes denne Gjenstand, ved Bestemmelse af et fast Antal Boepæle, som ikke maatte overskrides, var dog ogsaa at forfeile et høiere Niemed. Tjenestefolkenes Uve opnaaes vist langt hensigtsmæssigere ved et godt Politie, og dette ville vi ønske maa blive os snart tildeelt. Alle de, som have solgt Parceller, have langt fra ikke heller været Udelande, eller afgivet sig med en for dem fordærvelig Handel. Mangfoldige drive endnu Landprang til Gavn og Held for Landet, og almindeligviis ere disse Folk de meest velhavende i Hebeegnene. At de smaae Parcellister skulde tiltrodse sig Fattigkassens Hjælp, er vel en ofte hørt Paastand, men som i Virkelighed vist yderst sjældent finder Sted. Nødig hengiver vor Almue sig under Fattigvæsenets Protection, dens smule Giendele ere den for kjære; og ere vore Love i saa Henseende

mangelfulde, staaer jo denne Feil saare let til at afhjælpe, uden at rore ved Parcelleringen. Endelig bliver det altid et Spørgsmaal, om Landet uden stedsfunden Parcellering vilde have havt færre Fattige. Vi have seet, at i de Sogne sønden for Konge-Aaen, hvor ingen nye Boelsteder ere oprettede, dog findes et stort Antal Huusmænd, som boe til Leie hos Gaardmændene, og vist ikke ere bedre fjerne end de smaae Parcellister *). Skulde det nu ogsaa være enhver, der ikke har en Gaard at tiltræde, formeent at gifte sig, maatte jo snart en total Mangel paa Arbeidere forhindre al Fremblomstren af vor Industrie; eller en, ved den groveste Immoralitet fremavlet Ungel erstatte denne Mangel! At de Fattiges Antal tiltager, viser ikke altid et Lands Tilbagegang i Velstand. Forholdet imellem de mere Velhavende og de Fattige kan ved forøget Folkemængde endnu være det samme. Overhoved har man nok ofte i vore Dage tilskrevet Parcelleringen hvad der var Folge af andre langt mere indgribende Omstændigheder: Reactionen i Pengevæsenet, Overgangen fra en langvarig Krig til dyb Fred! Men en panisk Skræk for en Overbefolkning synes at have udbredt sig hos os, og dog er intet visere end at Danmark saare let kunde ernære 5 Gange saa mange Mennesker; thi ikke alene har det et stort Overskud af Producter og uhyre Strækninger at opdyrke, men kan ogsaa let bringe de for Diebliffet under Dyrkning værende Jorders Production til det dobbelte. Mangfoldige Næringsveje staae desuden endnu aabne for Vindfælibeligheden!! Hvilken Røre, hvilken Driftighed, hvilket Gavn Parcel- leringen har bevirket, kan kun den gjøre sig et rigtigt Begreb om, som med fordomsfrie Blik har betragtet Sagen, og seet hvorledes langt bortliggende Marker have faaet Dyrkere, feilfulde Ud- riftninger ere rettede, vindfælibelige Mennesker nedsatte hvor før ikke en levende Sjæl kom. Med Forbauselse vil man erfare, hvorledes smaae Parcellister have opsvinget sig til Eiere af store Gaarde, med en Besætning af 50 til 80 Hoveder. Ja, Forfatteren kjender endog en Parcellist i Haderslev Amt, som, ved godt Kulsbrug og ved Dvæghandel, har sammenbragt en Gaard, hvor

---

*) At paa Norholm Gods ikke ere mange Fattige, er let at forklare. Overskuddet af Populationen nyer til Selveierregnene.

nu hver Vinter skal des 250 Stude! Sandelig, saadanne Resultater opveie nok de smaae Inconvenienfer, Parcelleringen kan have havt; og har Ribe Amt ved Parcelleringen end tabt de fleste af sine store Avlsgaard, har Staten i det mindste den Fordeel deraf, at Hovet er forsvundet, og at ingen kostbar Administration, som i andre Amter, behøves.

5.

Dyrkningsmaaderne.

De almindelige; Afvigelserne deraf; Vrat; Vexeldrift; varigt Græslund.

De almindelige Dyrkningsmaader.

a)

I den sydbøstlige Deel af Amtet, eller i Andst, Slaugs-, Malt- og en Deel af Gjørding Herred, er følgende Dyrkningsmaade meget almindelig. Den ubhvilede Jord brækkes i Efteraaret, eller, om Vinteren paafalder, saasnart Foraaret bryder frem, sjeldnere, og almindeligviis kun naar en vaad Høst levner Tid, allerede i August. Denne Pløining foretages saa tyndt som muligt, og kaldes at sælde; Furestrimlen lægges flad ned. Mod Enden af Mai vender man Furen op igjen, men bringer nogen løs Jord ovenpaa ved dybere Pløining, og tilsaer Jorden med Boghvede. Efterat Boghveden er indhøstet gjøder man, og saar Rug (første Kjærv Rug). Aaret derefter følger atter Rug (anden Rugkjærv). Til Rug pløies aldrig mere end een Gang. Rugstubbene efter anden Kjærv Rug sælbes om Foraaret, og først i Juni pløies noget dybere til Boghvede. Derefter følger tredie

Rjærve Rug, og, hvor Jorden ikke er altfor bar, til Slutning endnu Havre. Jorden bliver nu liggende, og hviler i 5 eller 6 Aar.

I Seest Sogn, tæt ved Solbing, opbrydes Grønlandet til Boghvede, derpaa gjødes til Rug, hvorpaa følger Byg, saa Rug uden Gjødske, og endelig een, ja vel ogsaa to Rjærve Havre (to Gange Havre). Til Udlæg saaes Klever, hvormed Jorden hviler i 6 Aar. Paa de kolde Jorder i Hjarup Sogn er Sædsfølgen: 1) Byg eller Havre i Grønland, 2) Gjøderug, 3) Byg, 4, 5) Havre. Jorden hviler i 5 til 6 Aar. Klever saaes, dog udlægges ingen en heel Tægt hermed, men kun enkelte Ugre. Paa Præstegaarden bruges Udsæd af Klever i hele Udlægget, men denne Foderplante arter kun maadelig, da Grunden er for vaad, og Frost om Foraaret borttager den.

I den østlige Deel af Andst- og Gjesten Sogne, hvor Underlaget er noget vandholdende, ligesom paa de kolde Jorder i Malte- og Brørup Sogne, tages: 1) Boghvede, 2) Rug, gød det, 3) Boghvede, 4) Rug og 5) Havre. Paa den bedre Jord i Malte-, Veien- og Brørup Sogne saaes 1) Boghvede, 2) Rug, 3) Byg, 4) Boghvede eller Havre, 5) Havre. Jorden hviler i 5 Aar.

Paa nogle Steder er det Brug at tage 2 Havrekjærve efter de sædvanlige Rugkjærve, endog paa skarpe Jorder. Ogsaa tages undertiden 5 Rugkjærve, det vil sige 5 Gange Rug i et Omløb. Men dette hører til Sjældenhederne.

b)

I den nordvestlige Deel af Amtet, eller i Øster-, Vester- og Skads Herred er Boghvedesæden ikke nær saa almindelig som i det omtalte Strøg; især frembringer Vester Herred meget lidt Boghvede. Almindeligviis brækker man Grønlandet til Byg, og saaer kun Boghvede midt i Omløbet. Denne Forskjel beroer ikke saa meget paa Jordens forandrede Beskaffenhed, der egentlig kun finder Sted i nogle Dele af Skads Herred, som maaskee i den større Høeavl og bedre Gjødningsstand, Jorderne befinde sig i, maaskee ogsaa i Nærheden af Vesterhavet og Havsugens Indflydelse. Overhoved hører nok Byg i Grønland til Eiendommelighederne ved Dyrkningsmaaden i Jylland, ligesom Boghvedesæden til det Særegne ved den helsteenske Driftsmaade. Fra Hertugdøm-

merne, som fra en mildere Egn, har sandsynligviis Boghvedesæden udbredt sig til os, hvor den, med de tiltagende Opdyrkinger, og deraf følgende Formildning af Klima og Jordsmønde, venteligen meer og meer vil udbrede sig. I de sidste 5 Aar har virkelig Boghvedesæden taget meget til i de anførte Herreder.

I Vester Herred er det Brug at tage een Byg- og tre Rugkærve. Til Bygget gjødfkes og ploies to eller tre Gange, og hvor Jorden er meget ringe, gjødes lidt til anden Kjærv Rug. Det libet Boghvede, som avles, saaes gierne efter første Kjærv Rug. Jorden hviler i 4, 5 eller 6 Aar. Er Jordbunden kold, tages Havre istedetfor tredje Kjærv Rug. Paa Varde Mark er Dykningsmaaden i det hele den samme; dog tages undertiden kun 2 Gange Rug efter Byg. Kjærjorderne dyrkes afvekslende med Havre og Byg i 3 Aar, og hvile i ligesaa lang Tid. Hvor Jorden ikke er for fugtig saaes Klever.

I Øster Herred er Sædskiftet 1) Byg i Grønland og gjødfket, 2) Rug, 3) Boghvede, 4, 5) Rug, undertiden ogsaa, til sidste Kjærv, Havre, hvorpaa Jorden hviler i 4, 5, 6 eller 7 Aar.

Skabs Herred har følgende Dykningsmaader: 1) Byg i Grønland, gjødfket og to Gange ploiet, 2) Rug, 3) Rug, 4) Boghvede, 5) Rug, hvorefter Jorden hviler i 5 eller 6 Aar. Ogsaa opbrækkes Grønlandet, hvor Jorden er stærk, med Boghvede istedet for med Byg, men Sædskiftet forbliver iøvrigt uforandret. Havre saaes sjældent i den egentlige Ugermark, og da kun i lave Ender. I Ferne- og Brøndum Sogne, der have leeragtige Jorder, saaes i det gjødfkede Grønland 1) Byg, 2) Rug, 3, 4) Havre, eller ogsaa 1) Byg, 2) Rug, 3) Rug, 4) Havre.

Paa Fanø er den almindelige Dykningsmaade 3 Aars Drift og 3 Aars Hvile. Den høiere og tørrere Jord dyrkes 3 Aar i Rød med Baarrug (Valling, Vavling), hvortil aarlig gjødes og i 3 Aar ploies 5 Gange. Den mere sibe og muldrige Jord tilsaaes 1) med Havre, 2 og 3) med Byg. Til sidstnævnte Sæd gjødfkes hver Gang og gives 2 Pløininger. Havren saaes derimod paa een Fure og uden Gjødfke. Stærk gjøder man vel ikke, men umueligt vilde det dog blive at tilveiebringe den fornødne Gjødfke, dersom ikke saa meget Høe hentes fra Fastlandet. Forhen var det Brug i Havnehjerne, at lade Fruentimmerne gra-

ve den til Sæd bestemte Jord, og dette finder vel ogsaa endnu Sted, forsaavidt Runderne eller de smaae dyrkede Pletter imellem Klitterne betræffet; men hvor Ploven nogenlunde kan komme frem, bliver alting nu ploiet. Man leier dertil de egentlige Bønder i de adspredte Gaarde uden for Byerne. Denne Forandring maa sandsynligviis tilskrives en i heldige Aaringer tilveiebragt større Velstand, som maaſkee har gjort Faneerne mere galante imod det andet Kjøn, eller bevirket mere Magelighed hos dette.

c)

Vende vi os til den spæveſtlige Deel af Amtet, eller Strøget langs med Havet fra Sneum Uae til Møgeltonder, finde vi atter her en betydelig Forskjel i Dyrkningsmaaden, i Sammenligning med de allerede omtalte Districters. Forskjellen bestaaer deri, at der tages færre Kjørve og at Jorden tildeels ogsaa hviler længere. Grunden hertil maa sandsynligviis søges i Besiddelsen af Marſkengene og Nærheden af Kogene, hvorved Nvægavlen er bleven Hovedindtægtskilden. At lade Jorberne behørigen hvile og ikke udslippe dem ved for mange Kjørve, er desuden Grundſætning i Hertugdømmerne.

Allerede i de første Marſkbyer: Darum, Bilslev, Farstrup og Ribe er den omtalte Forskjel kjendelig. Man tager 1) Byg, hvortil gjødes, 2 og 3) Rug. Til Bygget ploies to Gange, til Rugen kun een Gang. Jorden hviler i 4 til 5 Aar. Nogle tage undertiden Boghvede imellem første og anden Rugkjærv. I Vester-Redsted opbrækkes de skarpe Sandmarker østen for Byen med Boghvede (her kaldet Tabber), hvorpaa følger to Gange Rug, og Jorden hviler i 5 Aar. Paa de fugtige Sandjorder i Destrup Sogn, eller paa de af Klæg, Sand og Muld bestaaende fugtige Strøg imellem Sandmarkerne og Marſkengene i Farstrup, og Bilslev Sogne, samt paa det saakaldte Bygland i Vester-Redsted, er Sædfølgen 1) Havre efter een Pløining, 2) Byg efter tvende Pløining og gjødſket, 3) Rug eller Havre, efter Jordens Befkaffenhed. Mere end 3 til 4 Aars Hvile bruges imidlertid ikke, da Jorden ellers tilgroer med Siv. Nogle i Farstrup Sogn tage undertiden en Byg- og en Havrekjærv mere, men gjøde da paa ny til Bygget og lade Jorden hvile et Aar længere.

Længere Høypaa i de gode Byer imellem Troisborg, Ballum, Møgeltønder og Høier er den almindelige Dyrkningsmaade 1) Havre i Grønland, 2) Byg, som gjødes, 3) Rug med lidt Gjødsle. Undertiden følger Rugen ovenpaa Havren, og Bygget først da bagefter. Undertiden tages ogsaa en 4de Kjørve, nemlig Havre. For den udlægges med Klever og hviler i 6 til 8 Aar. Forhen var det Brug at saae al Sæd med een Fure, men man begynder nu at topløse til Byg, og kalder dette at halvbrække.

I Ballum har i Aarhundrede en stor Deel af Marken været dyrket som Alsædjord, sandsynligviis en Folge af Jordens Fortrinlighed, den store Høbjerging og de gode Græsgange i Marken. Hvert 3 Aar gjødes, og Jorden besaaes uafbrudt med Sæd, fornemmeligen Byg, undertiden dog ogsaa Havre, og hvert 6te Aar med Kærter.

I Møgeltønder-Kog er Dyrkningsmaaden i første og andet Aar: Havre, i 3^{die} Byg, som gjødes og topløies, hvorefter Jorden udlægges og hviler i 7 til 10 Aar. En Deel saae Klever.

Overalt i Markkengene bliver der saaret en Mængde Havre. Eftersom Marken er mere eller mindre feed, tages 3, 4, ja vel ogsaa 6 til 8 Kjørve efter hinanden, uden i mindste Maade at gjøde dertil. Jorden hviler da i 8 til 12 Aar.

Virningen af den lange Hvile er paafaldende. I Møgeltønder har man paa Geesten 15 til 16 Edr. Havre, 10 til 12 Edr. Rug, og 17 til 18 Edr. Byg af en Demat. Norden for Konge-Aaen avler man almindeligviis ikke over 4 til 5 Fold. Jordene i Møgeltønder bestaae af muldblandet Sand!

Paa Troisborg, hvor Jorden holdes 3 Aar i Drift og hviler 6 Aar, hvor al Baarsæd, tilligemed flere Tusinde Tønder tilkiøbt Korn, opfodres, og en saare betydelig Høbjerging havees, ere Markerne bragte til en Frugtbarhed, som sætter dem ved Siden af den bedste Mark. I Møgeltønderkog og Markkengene avles 16 til 20 Fold, ja vel endog 24. Hvor Markkengene dyrkes med Havre og Jorden under Hvilen afgræsses, mærkes ingen Afstygelse i Frugtbarheden, naar Jorden atter kommer under Drift, men benyttes Græsset til Slet, er Afgangen paa Havren strax kjendelig. I Ballum vil Vintersæden paa Alsædjorden ikke lykkes længere, og Ukrudtet har taget saaledes Overhaand, at man

har seet sig nødsaget at holde Brak, saas Klevet og lade Jorden hvile. I Ejæreborg, hvor man ligeledes har havt Alsædjord, er denne Dykningsmaade nu ganske affkaffet.

Til Særegenheberne ved Dykningsmaaderne i denne Egn fortjener her endnu at ansøres den saakaldte Undersæd, som i Vester-Vedsted, Ballum, Jerpsted og maaskee flere andre Steder bruges, naar man saaer Byg. I Vester-Vedsted er Fremgangsmaaden derved følgende. Havrestubben fældes om Efteraaret, gjødes stærk om Foraaret, pløies en til to Gange, og harves stærk, især efter den sidste Pløining. Bygget saaes nu og nedpløies. Saa snart Byggets Blade have naaet en Fingers Længde, harves med en stiv Harve, kaldet Faldharve, der af Karlen jevnlig lettes. Denne Harvning har til Hensigt at undertrykke Ukrudet, især Ribiken. Pastor Hansen i Ballum fortæller at han paa Als har seet denne Fremgangsmaade flere Gange prøvet, men at Forsøgene altid ere mislykkedes. Maaskee at Undersæd kun er anvendelig paa meget løse Jorder.

Dette vil være nok til at lære at kjende de almindelige Dykningsmaader i Ribe Amt. De ere, paa nogle Ubetydeligheder nær, de samme endnu som under Fælledskabet, og sandsynligviis som fra Arrildstid af. Alle de Efterretninger, Forfatteren har indhentet, samstemme deri: at det simple Kobbelsbrug, med afvejlende Drift og Hvile, stedse har været i Brug i Ribe Amt. Og saa i en Beskrivelse over Skabs-Herred fra 1762, af salig Etatsr. Teilmann, og som endnu opbevares i Manuskript paa Endrupholm, fremsættes de samme Dykningsmaader, som her ere opgivne for dette Herred. Dette bekræfter altsaa den af Duffen allerede fremsatte Paastand: at Trevangsbrugen neppe har været kjendt paa den cimbriske Halvø. De eneste Spor dertil findes i den saakaldte Alsædjord, hvor paa dog i det hele Exemplerne ere temmelig sjeldne; thi almindeligviis finder man kun Alsædjord, hvor et stort Overmaal af Enge, med et lidet Areal af Agerjord, sætte Beboerne istand til at gjødske saa meget stærkere.

Med Hensyn til Jordens Dykning, fortjener endnu følgende her at tilføies. I den sydsøstlige Deel af Amtet pløies meget grundt, almindeligviis kun lidet dybere end man har fældet. I den nordvestlige Deel, nemlig i Vester- og Vster Herred, har det forekommet

Forfatteren at man pløier noget dybere. I Warde horte han en Borger yttre sin Forundring over at man paa de gode Leerjorder ved Østkysten af Landet pløiede saa grundt, hvilket han kaldte at frelpløie. Det synes at man i benævnte Herreder tænker paa Agerkorpens eller Madjordens Fordybning, i det mindste ansees det for gavnligt, at pløie 5 til 6 Tommer dybt, med mindre et alet Underlag skulde sætte Hindringer i Veien herfor. Hr. Kampmann paa Sneumgaard pleiede altid at pløie lidt dybere hver Gang en ny Afgrøde af Havre skulde tages i hans Markeng. Paa Synderflou i Malt-Herreder har den driftige Landmand Hr. Mumsen gjort sig det til en Regel, at bearbejde sine Marker i en Dybde af 9 til 10 Tommer. Han troer sig overbeviist om, at de fleste Væxter man dyrker, udbrede deres Rødder og søge deres Næring i en saadan Dybde, hvilket, siger han, bedst bemærkes i tørre Somre. At Ploven, ved steds at gaae eller slide i samme Dybde, skulde under Madjorden tilveiebringe en fast Skorpe, som kunde forhindre Regnvandet fra at synke for tidligt, er intet Steds bemærket. Ikke heller indseer man Nyttens deraf, da en saadan Skorpe jo maatte have megen Liighed med et alet Underlag. Derimod holder man sig overbeviist om, at en dybtbearbejdet Jord, være sig Sand- eller Leerbund, længere vil holde ved Fugtigheden, end der, hvor man kun frelpløier.

At tromle Baarsæden er endnu kun lidt brugeligt. Dog have flere i den senere Tid begyndt at anskaffe sig Tromler. Nogle ville paastaae at den tromlede Sæd er mere udsat for Nattefrostens Indvirkning; andre, at det er til ingen Nytte, ja endog skadeligt at tromle Sandjorder, fordi Vinden da snarere bortfører de fine Muldele og Sandet. Vanskeligt falder det at forskaffe sig Materialierne til Forfærdigelsen af Tromler. Dette Redskab vil dets for neppe nogensinde blive almindeligt i Vesteregnet.

De Sædarter, som dyrkes, ere den lille, brune, jydsk Rug, og almindelig serradet Byg. Paa de skarpe Jorder saaes Sandhavre, en meget let Havreart, paa bedre Jorder Blandingshavre. Boghveden er den samme som overalt i Danmark dyrkes. Om disse Sædarters Beskaffenhed mere i 15de Afdeling.

Sædvantligviis finder Rug sæden Sted fra midt i September til medio October, dog følge de østlige Sogne af Andst- og Slaugs-

Herreder endnu for en Deel Østeregnens Skik, saa at man ofte der seer Rug at blive saaet i November. I Vester Herred derimod begynder Rugsaeden gjerne først i Septbr. og vel ogsaa sidst i August. Den Rug, som er længst fra Gjødsken, saaes først, ligesom Gjøderugen sidst. Hensigten dermed er at skaffe 2^{den} og 3^{die} Kjørve Rug nogen Erstatning for den manglende Gjødske, ved en gunstigere Saaetid og længere Vegetationsperiode. Vaarsaeden lægges saa tidligt som mueligt, især paa de skarpe Jorder, hvor det ikke er ualmindeligt at saae Byg sidst i April, af Frygt for at den ikke siden skal løbe op. Boghveden saaes i to Afdelinger med et Mellemrum af 14 Dage, nemlig først den 18de eller 20de Mai, og siden igjen den 3^{die} eller 4de Juni. Man attraaer derved, om mueligt, at sikke een af Afdelingerne mod Indvirkningen af ugunstig Veirlig.

Den Grundsætning følges, at besaae de bedre eller gjødskede Jorder tykkere end de skarpe eller længere fra Gjødningen. Intet er bedrageligere, siger Pastor Sommer i Grindsted, end at strøe for megen Sæd paa magre Jorder. Spirer end hver Kjerne, avles dog intet. De saakaldte Rugdreng, 3: kvarteerlange Straae med een Kjerne eller to hoist, indtage hele Flader. For at Sæden paa skarpe Jorder kan tykkes, maae altfor mange Planter ikke kjæmpe om den Smule Næring, Jorden indeholder. Forresten pleier man at saae den tidlige Efteraars- og silbige Foraarssæd noget tyndere, ligesom den silbige Efteraarssæd og den tidlige Foraarssæd, isærdeleshed ved ugunstig Veirlig, eller i naturlig koldt, men kraftfuldt Land, noget tykkere. Comparative Forsøg med tyk og tynd Sæd vides ikke at være anstillede. De bedre Jorder tilsaaes almindeligviis med 8 til 10 Skpr. Rug eller Byg, 12 til 14 Skpr. Havre og 5 Skpr. Boghvede paa 14000 □ Alen. De magre Sandjorder med 4 til 6 Skpr. Rug, 5 til 7 Skpr. Byg, 8 til 12 Skpr. Havre og 4 til 5 Skpr. Boghvede. I Marsken saaes indtil 2 Edr. Havre i en Demat.

Naar Jorden ublægges til Hvile, saaes aldrig Græs- eller Kleverfrøe. Til at frembringe Klever ere Sandmarkerne paa de fleste Steder ogsaa for magre eller alt for afkræftede. Jorden maa derfor af sig selv frembringe det Græs, der voxer i Hvileaarene; men det varer længe inden Græsflorpen lukker sig, sjældent

førend i 3^{die}, undertiden først i 4de eller 5te Aar, eftersom Jorden er mere eller mindre udslippet. Det sørgeligste herved er, at naar Ageren atter bliver gammel, og skulde samle Kraft, gaaer Græsset bort, Overfladen bliver sort, og en sæl Mos sætter sig derpaa; snart kommer ogsaa Lyngen. Men det er netop hvad alle erfarne Vesterboere saameget befrygte; thi Lyngen i dens Dværgt ansees at tære paa Jorden. Dette maa dog nok forstaaes saaledes, at Lyngen berøver de dyrkede Jorder deres Forraad af Humus eller Muld, og istedet derfor efterlader sig intet uden Maat, en Substantz, der, som vi vide, først maa udsættes for Luftens, Gjødskens eller Mergelens Indvirkning, for at blive flikket til at frembringe de Værter, vi dyrke, og altsaa, saalænge dette ikke finder Sted, giver Jorden en momentan Ufrugtbarhed. Heri ligger Grunden, hvorfor Jorderne almindeligviis kun hvile i 5 til 6 Aar. Hvor længere Hvile finder Sted, er det, de gode Byer ved Schackenborg fraregnede, en Følge af Eiernes Afmagt, eller Misbrug af Mergelen. Nogle ville have erfaret, at naar man ompløier Græsmarker eller Baarer, som begynde at springe med L yng, holder dette Lyngeen borte endnu i nogle Aar; dog er Virkningen større paa leerblandede end skarpe Sandjorder, for-
di sidste saa seent igjen tilgroe med Græs.

Ufviigelserne fra de gjængse Dyrkningsmaader.

I Seest, ved Colbing, tage undertiden Nogle Byg i Grønland, og give dertil halv Gjødsk, saae derpaa Rug, atter ved halv Gjødsk, dyrke derefter Kartofler og lidet Vikler, saae igjen Byg, og endelig Havre, med Klever til Udlæg.

Paa Estrup begyndte man for nogle Aar siden at trepløie til Boghvede. Denne Fremgangsmaade, fortæller Hr. Lautrup, fandt i Begyndelsen stor Modsigelse. Det heed, at Boghveden holdt meest af en Jord, som ikke var for skjør, og at Trepløiningen kun vilde fremavle Ufrud. Men da det Modsatte viste sig, saa at baade Boghvede og de følgende Sædearter bleve renere og bedre, antog de ikke saa Beboere denne Fremgangsmaade. I de 10 Aar fra 1805 af at regne, da Boghveden næsten altid slog feil, saa at mange vare nærved at opgive denne Sæd, havde

Hr. Lautrup altid god Boghvede, ved at følge hiin Fremgangsmaade, samt saae noget sildigere end ellers, fra 7de til 15de Juni. Vel kunde Boghveden endnu blive svang i Toppen, men den voxede dog altid godt til og gjorde Jorden beqvem til Rug *).

I Warde have Nogle indført følgende Dyrkningsmaade: 1) Byg, som gjødsles, 2) Rug, 3) Kartofler, 4) Rug, som atter gjødsles, og 6 Mars Hvile til Græsning.

I Lunde Præstegaard havde Hr. Pastor Etokholm forandret den gamle Dyrkningsmaade med Byg og 3 Rjærve Rug, som han fandt for afkræftende, til 1) Byg med halv Brak og god Gjødsle, 2) Rug, 3) Boghvede, 4) Rug, og 5 Mars Hvile. Paa Nørholm, hvor man var bleven kjed af Byggets Mislykken i de foregaaende tørre Somre, skulde Gronlandet nu optages med Boghvede, istedetfor med Byg.

I Grindsted have Nogle i de senere Aar forsøgt at gjøde beres Jord to Gange i et Omløb, nemlig først givet en ordentlig Gjødning til Byg og siden en svagere til 5de Rjærve Rug. Men Folgen deraf er at man ikke kan optage et saa stort Stykke af Hvilen, og at man har sine gamle Ugre begroede med Lyng, førend man tænker derpaa.

Brak.

Brak bruges kun af enkelte, meest i den østlige Deel af Amtet. Saaledes f. Ex. paa Bamdrupgaard, Østerbyegaard, Virkelyst, af nogle Bønder i Seest, paa Estrup, og paa Røy ved Møgeltonder. Efter Brakken lader man altid følge Vintersæd. Paa Østerbyegaard og Bamdrupgaard er Sædskiftet 1) Brak, 2) Rug, 3, 4) Byg, og 5) Havre, med Udlæg af Klexer.

I Almindelighed holdes Brakken for overslødig, ja endog skadelig for de sandige Jorder. Ufsøde Kampmann paa Encumgaard vilde have bestemte Erfaringer dette Punct angaaende, og de fleste istemme hans Mening. Den gamle erfarne Landmand, Hr. Hansen paa Høsfelmed i Vester Herred, siger: at reen Brak vilde gjøre de

---

*) Det er en gammel Erfaring, at sildig Boghvedesæd giver de stærkeste, men ikke de givrigeste Afgrøder.

lette Sandjorder for aabne og løse, om end efter Udsæden brugtes nok saa svær en Tromle. Smidlertid paastaar Hr. Lautrup paa Estrup at have erfaret hvorledes den rene Brak, selv paa Sandjorder, naar de kun ikke ere alt for meget blottede for Muld, ytrer sin overordentlige Virkning til at frembringe reen og givtrig Sæd. Men Estrup Mark er, som vi vide, noget kold og siid. En Grund ogsaa hvorfor Brakken paa de lette Sandjorder forkastes, er at den Græsstamme, som i Hvileaarene skulde befrugte Jorden, ved den udryddes.

Vejeldrift.

Uf afbode Generallieutenant Düring var allerede meget tidligt Vejeldrift med Brakfrngtavl indført paa Bamdrupgaard. Men dette Exempel er længst forsvundet. Kobbetbrug med Brak er traadt istedet; hvorfor, har Forfatteren ikke været saa heldig at erfare, hvor megen Umage han end har gjort sig.

Derimod har en ung Landmand Hr. Lindberg, en Præstesøn fra Ribe, sat sig for at indføre Vejeldrift paa en liden Bondgaard, ved Navn Dhemos i Fjernved Sogn, ikke langt fra Bredstedbroe. Sagen understøttes af det Kongl. Landhuusholdnings-Selskab. Jorderne ere af yderst ringe Beskaffenhed og beliggende paa en tør Bakke. Nogen Mose horer til Gaarden, men kun et lidet Stykke mager Eng, begroet med Carices. Paa en Hede, som opdyrkes med Brak og Mergel, er Sædskiftet bestemt at være: 1) Kartofler, Klatgjødske, 2) Byg, hvortil gjødsles og Sæden nedploies, 3) Boghvede til Gronfoder eller Høe, 4) Rug, hvormed om Foraaret saaes Kvever og Raigræs. Den mere sandige Ugerlod skal dyrkes afvejlende i 4 Aar med Boghvede og Rug. Første Aar Rug bliver overgjødslet, og med sidste saaes Græsfrøe. Jorderne ville komme til at hvile i 4 til 5 Aar. Desforuden opdyrkes en Mose paa en særegen Maade, der ved en anden Leilighed skal blive omtalt.

I Bang, Nykirke Sogn, er der ogsaa en Bonde, ved Navn Christen Thomsen, som siden 1822 har bestræbt sig for at sætte Vejelbrugens Grundsætninger i Udøvelse paa sin Gaard. I

Følge de Forfatteren af Bonden selv meddeelte skriftlige Efterretninger, have efterstaaende Bestemmelser været fulgte siden benævnte Aar.

Den bedre Agermark bliver Sommeren forud sædet, derpaa næste Foraar pløiet noget dybere og tilsaet med Havre. Naar Havren er indhøstet, bliver pløiet saa dybt som mueligt, i Februari eller Martis harvet, og derefter Gjødske paafjort for strax at nedpløies, hvilket skeer meget grundt. Først i April harves atter, og 14 Dage derefter trækkes Furer med Kartoffelploven, en Alen fra hinanden, hvori Kartofflerne lægges. Furerne efterpløies, og Jorden bliver liggende indtil Ukrudet spirer. Gjentagne Harvninger følge nu, indtil Kartofflerne ere saa store, at de kunne hyppes, hvilket skeer med Hypeploven. Efter Kartofflerne følger Rug, derefter Boghvede, bestemt til Staldfodring eller Nedpløining, og endelig Rug. Jorden hviler i 4 Aar, og vil blive udlagt med Klevet, saafremt Nytte deraf spores.

Den lavere, fugtigere Jord, oprindeligen høit England, eller opbrækket, siid Hebe, drives 1de Aar med Havre efter een Pløining, i 2de Aar med Byg, efter Gjødske og 3 Pløininger, i 3de Aar med Staldfodringsvæxter, som: Vætter, Vikker, Byg, Havre, og endelig i 4de Aar med Havre og isaet Klevet. Jorden hviler i 4 Aar.

Af Hebelandet indtages aarlig $\frac{2}{3}$ Ldr. Land. Efter at Jorden i 2 Aar har været pløiet 3 til 4 Gange, saaes Boghvede. Denne nedpløies, og Aaret derefter lægges Kartoffler. Paa Kartofflerne følger Havre, med Klevet, og 4 Aars Hvile.

De skarpe Sandmarker dyrkes med Boghvede og 3 Kjørve Rug.

Heraf sees, hvor lidet man endnu af Erfaring kjender Vexelskriften; ikke desmindre dømmes man saare ilde derom. Man tiltroer ikke de sandige Jorder den Evne at frembringe Brakfrugter, og heraaber sig paa den Møie, det allerede koster at faae disse Væxter til at trives nogenlunde i Haver. Foderurter vilde, siger man, af 10 Gange ikke lykkes een Gang. Dyrkningen af Foderurter og Rodvæxter maatte desuden, menes der, mere skade end gavne Sædeavlen ved at skjorne Jorden alt for meget. Den erfarne Eier af Hesselmed fortæller, at Rugen i tørre Somre lykkes

bedre efter Byg end Boghvede, dog tilstaads, at naar Torken ikke er for stærk, giver Boghveden den givtrigeste Rug. Nogle give endog Kartoflerne Skjlden for Sædeprisernes Dalen, og mene at dette Unde kun endnu mere vilde forsøges, dersom Dyrkningen af Kartofler blev mere udbredt. Overhoved troer man ikke at Dyrkningen af Brakfrugter vilde blive meget indbringende, saa længe Sæden er i en saa lav Priis, at den med Fordeel opfodres, da Concurrencen af dyrkede Producter derved kun endnu mere blev forøget. At holde Sandjorderne uafbrudt under Dyrkning holdes slet ikke for gjørligt. Hvilen er ene istand til at gjengive dem den Fasthed, de saa let tabe, og uden hvilken man ikke med Sikkerhed kan gjøre Regning paa at avle god Sæd. Hvor Engbund mangler, Jorden desuden er saa daarlig at intet uden Rug og nogle faa Græsarter sparsommeligen trives, er Hvilen det eneste Middel til at gjengive Jorden de tabte Kræfter. I Marskbyerne ved Ribe anføres den Ufred, eller rettere, almindelige Løsgang, som om Efteraaret maa taales, blandt Marsagerne, der forhindre Værelsdriktens Indførelse, en Marsag, der ikke vil blive høvet, førend en Indbigning af Kysten finder Sted. Endelig beraaber man sig paa Mangelen af practiske Exempler.

Uden at indlade sig i en vidtløftig Drostelse af disse Indvendinger, eller fralægge dem al Værd, vil Forfatteren her kun bemærke:

1) At flere Erfaringer, som i det Følgende ville forekomme, noksom bevise, at Kartofler meget vel lykkes i lette Sandjorder.

2) At Kartofler ikke skulle dyrkes til Mennekesføde, men som et Surrogat for Høet.

3) At saalænge der er Fordeel ved at arbejde paa Høets Forøgelse, eller endog kjøbe Høe, maa Brakfrugtavlens kunne betale sig; thi Dyrknings-Bekostningerne ere ingentunde saa betydelige, at et Misforhold opstaaer. Ret indbringende vil imidlertid Dyrkningen af Brakfrugter først blive, naar Sæden stiger i Priis, og ikke længere anvendes paa Creatureerne.

4) At Boghvede og Spergel, som overalt voxer i Sandegnene, ere meget gode Foderurter.

5) At det aldeles ikke er nødvendigt at udelade Hvilen, for at dyrke Brakfrugter eller Foderurter.

6) Og endelig, hvad den forlangte praktiske Oplysning angaaer, vil denne, ifølge det foranførte, snart blive at faae.

Varigt Græsland.

Af Ribe-Amts Areal afbenyttedes en stor Deel til varigt Græsland, dog er kun i de færreste Tilfælde dette en Følge af Jordens Bequemhed til dette Brug. Heberne i deres nærværende raa Tilstand tilstede ikke nogen synderlig anden Afbenyttelsesmaade, og Skovlobberne i Andst- og Malt-Herred har man endnu ikke fundet forgodt at befrie fra Dvægets Land. Kun de til varigt Græsland ublagte Dele af Marsken ved Bøstehavet kunne siges at svare til deres Bestemmelse.

I Heberne græsser man kun Ungkvæg og Faar. Begge Slags Creaturer gaae sammen i een Hjord, under Vogtning, sædvanligviis af et Par Børn. I Middagsstunden eller om Natten indespærres Faar og Ungkvæg i Fjold, saakaldte Faareboder, der ere opreiste i Heberne. Disse Fjold ere opførte af Søier eller Fladtør, og tækkes med Lyng. Fra Maidag til Mikkelstag afbenyttedes Fjoldene, og da man strøer flittigt med Lyng, Søier eller Moos, samles en ikke ubetydelig Mængde Gjødsel. Imidlertid saae Forfatteren dog ikke mange saadanne Faareboder, uden i den nordøstlige eller hederigeste Deel af Amtet. Det synes at man i Almindelighed foretrækker at drive Creaturerne hjem, venteligen for at lette sig Transporten af Gjødslen, der gjerne er bestemt til den nærliggende Ugermark. Men for at Sæden omkring Gaardene eller Byerne ikke skal lide af Ufred ved Creatureres Frem- og Tilbage drivning, har man paa nogle Steder opreist Steengjærder ved Siden af Weiene saalangt Sæden strækker sig, saaledes f. Ex. i Baarbasse; eller ogsaa Heberne holdes i Forbindelse med Gaardene ved en smal Hede strimmel, der ikke bliver opdyrket; undertiden give de tilstødende Baarer (Agre i Græsleie) Leilighed til fri Fart med Creaturerne.

Imidlertid har Driften i Heberne meget aftaget. For Udflistningen holdt hver Bye sin Hyrde, og Faarene eller Dvæget græssede i Fællig. Men da Markerne vare blevne deelte imellem Mand og Mand, maatte denne Indretning nødvendiggen forsvinde; thi

deels fik Hebelodderne andre Bestemmelser, deels vare mange af dem, især i de bedre opdyrkede Dele af Amtet, for smaae til at lønne en egen Hyrde, deels havde Erfaring noksom lært at Driften i Heberne er meget usund for Faarene. Paa mange Steder afbenytttes Heberne derfor nu ikke til synderlig andet end til at skjære Klager, eller, hvor det lader sig gjøre, til at tøire Ungqvæg og Heste. Især er dette Tilfældet i Vester-Herred, og overhoved i hele Ryststrøget ved Vesterhavet.

Hvad Græsgangen i Skovlobberne betræffer, da gaae Creaturerne overalt løse indenfor det opreiste Hegn, og blive Nat og Dag ube. Kun Ungqvæg, sædvanlig Stude, som fra Fødselen af ere vant til Gangen, græsse her. Det Rum, disse Skovlobber indtage, er ikke ubetydeligt, og megen Skov er allerede ved denne Fremgangsmaade ødelagt, saa at mange af disse Skovlobber ere at betragte som sande Fælleder.

I Marsten have bestandigt Græsland til Byerne Ballum, Forballum og Ottersbøl. De øvrige Marstbyer have lidet eller intet ublagt til varigt Græsland. Sædvanligen feber man her Stude. Studene gaae løse hele Sommeren uden at komme ind om Natten, og man lader gjerne nogle Plage græsse sammen med dem. At flytte Dvæget fra een Fenne i en anden, er ikke brugeligt; det bliver hele Sommeren i den Fenne, hvor det engang er bragt. I Leie af en Demat gives 3 til 3½ Species. For Eftergræsningen i Engene ½ Sp. Sædvanligen regnes 1 Demat for at græsse en 3 til 4 Aars Stud. Naar Land ublægges i Marsten, tager Græsset med Aarene til i Mængde og Kynd, altsaa ganske det modsatte af hvad der finder Sted paa Sandmarkerne.

6.

Sommerstaldfodringen.

I Andst-Herred have Enkelte forsøgt Dvægets Sommerstaldfodring, men ikke været synderligen heldige. Hr. Pastor Junghans

i Samst var maaflæe den første i Egnen, som satte sig for at prøve Nvæget's Røgtning paa Stald om Sommeren. Han valgte hertil en Tost paa 6 Tønder Land af Gaardens bedste Jorder. Halvdelen deraf blev, i 3^{die} Aar efter Gjødslen, besaaet med Havre og Kleverfrøe. Men der blev ingen Klever at slaae, dog græssede disse 3 Tdr. Land 4 Køer og 2 Heste i den første Sommer, og Karet derefter 3 Køer. Med den anden halve Deel af Tosten fulgtes siden den samme Fremgangsmaade, men Kleveren laae ved Midtsommer som afbrændt af Nattekulden, hvorfor Forsøgene ophørte. Et Par Mænd i Seest begyndte ogsaa at staldfodre, men have for længe siden ophørt dermed. Paa Bambruggaard har Staldfodring været brugt, men er nu aldeles opgiven. Ogsaa Hr. Popselt i Hjarup-Sogn har brugt Staldfodring, og holdt 8 Køer, tilligemed 4 Heste, inde om Sommeren. Han fodrede først med Grønrug, siden med Klever, og endelig med Vikkehavre eller andet Blandingsfoder, men ikke heller paa denne Maade vilde Sagen lykkes. Tørken fordærvede alt. Naar undtages Varde, hvor Enkelte kunne holde et Par Hoveder i Huus med Grønt, eller den i forrige Capitel omtalte Christen Thomsen i Bong, som holder noget Ungkvæg paa Stald om Sommeren, bliver Sommerstaldfodringen aldeles ikke brugt i de øvrige Herreder. I Marckbyerne er denne Sag ikke en Gang kjendt af Navn. Næsten ligesaa sjelden er Hestenes Røgtning paa Stald om Sommeren. Pastor Eiler i Leierkov holder 4 til 6 Heste inde det meste af Sommeren, og lader dem kun komme en Maanedstid paa Græs. Det samme finder Sted i Hjarup-Præstegaard, hvor et Par Heste holdes inde med Skaftehavre og i Aaret Grønt til Slætten er forbi. Paa Synnerkov finder en regelmæssig Staldfodring af Hestene Sted, hvortil 4 smaae Toster omkring Gaarden, i Ly af den tætved liggende Skov, afbenyttedes. Man dyrker afvejlende Rug, Klever, Vikkehavre o. s. v., alt bestemt til at opfodres grønt. Localiteten er saare gunstig.

Som en gyldig Grund for Vesterboerne til ikke at befatte sig med Staldfodring, ansees Jordens Ringhed, der gjør Dyrkningen af Foderurter meget mislig. — Den, siger Hr. Hansen paa Hørselmed, som i Nærheden af sin Gaard kan have et lavt liggende Stykke Jord, hvor, ved god Gjødsning, kan dyrkes saa

megen Klover, at en Givt deraf daglig kan gives til Kærne i den tørreste Tid af Sommeren, den maa prise sig lykkelig! Nødvendigheden for de engløse Egne at indsamle alt hvad der kan give Foder til Vinteren, vælger naturligviis ogsaa enhver Tanke om Sommerstaldfodring; thi desværre, Foderet slipper for det meste kun for tibligt op, og Dvæget maa ofte allerede i Marts og April søge sit Ophold paa de nøgne Marker, eller fodres med Lyng. Er end Staldfodring saaledes ikke spænderlig brugelig, samles ikke desmindre en betydelig Mængde Gjødske om Sommeren; thi overalt komme Kærne hjem om Natten, og paa mange Steder endog om Middagen.

7.

Kunstige Gjødningsmidler.

Compost-Møddinger, Redpløiningen af grønne Afgrøder, Fiskelevninger, Mergel, Grønsværens Brænding, Aflægjødning.

Compost-Møddinger.

I Ribe Amt er det en meget almindelig Mening, at de lette Sandjorder ikke taale det rene Møg, men at dette maa være blandet med kjøllende Substantier, hvorfor man ogsaa paa de fleste Steder seer Compostmøddinger at opføres, bestaaende af Klæg, møg og saakaldte Lyngsager: Moos, Lyng, Skuer &c. Imidlertid maa dog Landmanden i den vestlige og sydøstlige Deel af Amtet være af andre Tanker; thi man bruger her det rene Møg uden Blanding, ofte endog i en temmelig frisk Tilstand, skjøndt Jorderne ganske ere af samme Natur som længere ind i Landet. *)

*) I Ribe vil man dog have erfaret, at den Sæd, som er nærmest Gjødsken, snarest tager Skade i tørre Somre. Andre Erfaringer i Amtet lære imidlertid, at denne det rene Møgs skadelige Virkning meget formindskes ved dñs Pløining.

Dgfaa vil man sige, at Compostmøddinger paa nogle Steder, f. Ex. i Maltes og Weien Sogne, ikke længere saa meget bruges. Den Merglingen kom i Gang. Hiin Theorie er derfor neppe Grunden til den af Fædrene arvede Skik, at blande Jord med Møget. Meget mere maa man antage, at Hensigten har været Møgets Forsøgelse og Paaførelsen af Muld til de sandige Jorders Befæstelse. Men det forholdte sig hermed som man vil, Blandingsmøddinger opføres endnu med største Iver i de Egne, som have megen Hebe, og en Bondes Værd som Agerdyrker i disse Egne bestemmes efter hans Møddingers Omfang.

To Gange aarlig, Foraar og Efteraar, fylbes Gaardspladsen og de tilstødende Afdange med et godt Lag Gladtørv eller Skuer, der skjæres i Heben, hvilket kaldes at samle til Træk. Kan man faae Moos, ansees saadant som fortrinligt til dette Brug. Lyng, rustet eller slaaet, bliver ikke meget afbenyttet, men med Gladtørvene følger altid en Deel Lyng. Det bedste Material til at blande med Møget er Skuer, begroede med Græs og Moos, ligesom Jorden af gamle forfaldne Diger, opførte af Maartørv.

De paa Gaardspladsen henlagte Lyngtørv og andre Substantier, blive her liggende et halvt Aar, for at gjenemtrækkes af Gaardvandet og trædes smaae, hvorpaa man sammenklover hele Mæssen i Dyrger. Som man samler animalisk Gjøde, eller denne tager til, kaster man et Lag Træk op paa Møddingen, hvilket skeer to eller tre Gange i et halvt Aar. Forholdet imellem Møget og Materialerne, som blandes til, er meget forskjelligt, eftersom Meningerne helde til Theorien om Stadeligheden af det friske Møg for Sandjorderne, eller Glid sporer Beboerne. Det høieste er dog nok 3 Dele Træk mod 1 Deel Møg.

Blandingsmøddingerne opføres for det meste altid hjemme i selve Gaarden. Kun enkelte, som ville gjøde et langt bortliggende Stykke Jord, kunne, efter fuldbragt Boghvedefæd, opføre en Markmødding. Almindeligviis henstaae Møddingerne kun et halvt Aar, ofte mindre, inden man tager til dem. Dog have enkelte bragt det til et saadant Forlag, at deres Møddinger staae Aaret om. Omstikning finder aldrig Sted, og ansees som overflødig, da ved Paalæsningen Blandingen af de forskjellige Materialier

tilstrækkeligen opnaaes, og disse besuden ere porøse nok til at optage Møgdunsterne.

Med Forundring hørte Forfatteren af Nogle paastaaes: at Torve eller Klynsmuld skulde være aldeles uskikket til at blande med Møget, eller til nogensomhelst Forbedring af Agerkorpen. Men andre have igjen forsikket ham, at selv Smulden af Kultzorv kan, ved at henligge 2 til 3 Aar i Dyrger, som holdes noget fugtige, forvandles til en frugtbar Muld.

Tang bliver kun lidet afbenyttet til at blande med Møget. Aarsagen er nok at de fleste Kystbeboere have Marskenge i Overflodighed, eller for lang Wei til Stranden. Man finder derfor dette Middel til Møgets Forsøgelse kun afbenyttet i nogle Byer af Vester- og Skabs Herred, fornemmelig i Tjæreborg. Tangen strøes under Dvæget eller blandes i Møddingerne. Men der klages over at den ikke vil raadne, hvilket maa komme af den Mængde Salt, samme er svangret med. Man vil paastaae, at Vesterhavet ikke kaster saa megen Tang som Østersøen. Den er i det mindste af en finere Art med smallere Bændler.

Nedpløiningen af grønne Afgrøder.

Hr. Mumsen paa Synderstov havde engang den Idee at nedpløie en heel Tægt med Boghvede i hver Rotation. Men denne Plan blev snart opgivet, uvist af hvad Grund.

Hr. Lindberg paa Dvemos prøvede for nogle Aar siden at nedpløie et Stykke Boghvede. Veirigtet var denne Sæd gunstig, saa at den kunde have givet en god Afgrøde. Rugen blev rigtig nok ogsaa god, dog kunde af Mangel paa comparative Jagttagelser ikke bestemmes, om den bedre Rug erstattede Boghveden. Bønderne fordomte Hr. Lindberg, og ingen tog Antledning heraf til at anstille nye Forsøg.

J. Seest har Møller J. Jørgensen flere Gange nedpløiet Boghvede, og, som der siges, med Nytte. Christen Thomsen i Øvong har ligeledes brugt denne Maade at gjøde Jorden, men finder at det betaler sig bedre at lade Boghveden, som i de senere Aar er tykkedes saa godt, modne; eller ogsaa at slaae den til Staldfodring. Sognefoged Peder Jacobsen i Billum roser meget Virk-

ningen af nedpløiet Boghvede. Skade at Forfatterens gjentagne Forespørgsler ikke have lebet til omstændeligere Efterretninger dene ne Sag betræffende.

Fiskelevninger.

Paa Fanø benyttes Indvoldene og Hovederne af Hvillingen og Fynderen til at gjøde Jorden med, og det er en Grund til, hvorfor Bønderne her befatte sig saa meget med Fiske. Leveren bliver imidlertid dog først udtaget og brændt til Tran. Almindeligviis føres dette Gjødningsmiddel ublandet paa Marken, dog overgjemmes meget deraf i Møddingerne. Hvad der samles ved Baarfiskeriet bliver strax brugt til Byg, hvorfor Bygsæden ogsaa opættes det længste muligt. Dette er vistnok ogsaa saare vel, da Stanken af de forraadnede Fiskeindvolde om Sommeren ellers maatte blive utaalelig. Virkningen af dette Gjødningsmiddel er isiefaldende. Man seer en tyk Duff vore efter hvert Fiskehoved. Nogle paastaae dog at Indvoldene give Ukrud. Ikke heller i Vester Herred gaaer dette Gjødningsmiddel ubenyttet. Kun ved Nymindegab, hvor Fiskene reengjøres ved Stranden, gaaer maaskee noget deraf tabt.

Sognefoged Peder Jacobsen i Billum har forsøgt at gjødfe med Muslinger, som, spredte over Ageren, bleve liggende til alle animalke Dele vare forraadnede og tilspillede Jorden. Skallerne bleve derpaa sammenrevne og brændte til Kalk, som atter jevnedes ud paa Marken. Virkningen var paafaldende. Tvende andre Mænd i Sognet have til samme Brug i afvigte Sommer hjerget en Deel Muslinger.

Mergel.

Den Første, som i Ribe Amt begyndte at bruge Mergel, saakaldet Jordmarv, var sandsynligviis Etatsraad Andreas Charles Teilmann til Nørholm, som efter nogle Forsøg i det Smaa, allerede 1760 havde fattet den Beslutning at oversætte sin hele Mark med Mergel. En af de Folk, Etatsraaden havde brugt ved Merglingen, kom i Tjeneste paa Dalsgaard i Skabs Herred, hvor en

Begyndelse med at mergle ligeledes sandt Sted. Senere lod Statsraad Thøger Reenberg Teilmann til Endrupholm søge efter Mergel, og Kammerassessor Lauthrup til Estrup lærte Beboerne af Malt Herred at anvende samme. Saaledes blev Brugen af Mergel snart udbredt over hele Amtet.

Uagtet Merglen altsaa allerede længe har været bekendt, hersker der dog endnu megen Fordom og mange vrangte Begreb om sammes Natur og Virkning. Vel bliver Merglen meget søgt og afbenyttet til dermed at oversætte sibe, kolde Strog i Heberne, som man vil opdyrke; men tørre Heber eller den gamle Agermark have kun Entelte endnu vovet at overmergle. Ja der gives Egnene, hvor Mergling slet ikke er prøvet endnu, f. Ex. Kyststrøget ved Ribe; og i de gode Byer imellem Ballum og Møgeltonder er det først nu, at Merglingen begynder at finde Indgang. En Anke, som man ofte hører anføres, er at Rug, avlet efter Mergel, ikke er tjenlig til Sæd, og at Rugen ikke lykkes paa merglede Sandjorder i 2^{den} Rotation, men bliver ringere af Væxt og urenere, end hvor der ikke er merglet. Saaledes skulle ligeledes bemerglede Jorder, naar de ublægges, springe med Siv, og Tidkler tage Overhaand. Ogsaa Ordsproget om de rige Fædre og forarmede Sønner, tjener Mange endnu som et affkrækkende Varsel.

Det kan ikke benægtes, at nogle af de anførte Uleiligheder hist og her ere erfarede. Men Skylden ligger ikke i Mergelen. At Rug, avlet efter Mergel, skulde være utjenlig til Sæd, strider imod al Erfaring. Provstiet, som leverer saa megen Sæderug, er saa stærk bemerglet som nogen Egn vel kan være. En lignende Fordom med Hensyn til Bygget, havde ogsaa for en Snees Aar siden i Vesteregnen, nu taler ikke en Sjæl længere derom. At Rugen i 2^{den} Rotation efter Mergelen skal have viist sig mindre frodig, maa have sin Grund i andre Aarsager. Fortsatte Erfaringer ville sikkert ikke stadfæste denne Paastand. Hvor mange Markker, baade med sande og lerede Grundblandinger, som for længe siden have været merglede, vedblive ikke at yde fortrinlige Rugafgrøder? At Mergelen ved sin oplivende Kraft lokker en Deel Ukrud frem er vist, men ville Vesterboerne nyde Fordelene af en bedre Jordblanding, maae de ogsaa finde sig i de Uleiligheder, som dermed følge. Til at udrydde Ukrudet eller gjøre samme uskedeligt, gives desuden

Midler nok. Siv fremstiles ikke af Mergel, men vise at Jorden lider af Fugtighed. Hvor Markerne efter Merglen have viist sig i en afkræftet Tilstand, geraader denne Erfaring vor Tidssalder til liben Vre. At udslippe sine Jorder ved for mange Halme, er unægteligen den groveste Feil, en Landmand kan gjøre sig skylbig i! Imidlertid bliver det dog altid et Spørgsmaal, om Merglingen af de magre Sandmarker tilstrækkeligen vil lønne sig. Jo ringere Jorden er, eller rigtigere, jo færre animalske og vegetabiliske Stoffe Mergelen finder at virke paa, desmindre paafaldende maa Virkningen ogsaa være, thi den indskrænker sig da til at frembringe en bedre Jordblanding.

Fra disse Raisonnements gaae vi til Facta, og meddele her frem og først Hr. Pastor H. Krarups 27 Aars Erfaringer om Brugen af Mergel paa Sandjorder.

Paa Bækboilling-Præstegaards Jorder har Hr. Krarup anvendt Mergel, saavel til forhen ubrugte Jorders Opdyrkning som paa de gamle Sandmarker. En Deel af sidste er imidlertid opdyrket af Hebe under hans Formand, men uden at have faaet Mergel, og skal kun have givet maabelig Afgrøde. Ved Hr. Pastorens Tiltrædelse af Embedet, i Aaret 1800, viste Lyngen sig allerede her i andet Aar efter Hvilen, og efter 2 til 3 Aars Forsøb var alt Græs fortrængt. Da Marken laae i Nærheden af Præstegaarden, blev den lidt efter lidt pløiet og bemerglet, omtrent med 100 Læs paa 10,000 □ Alen. Tillige blev gjødslet, men sparsomt. Fem gode Kjærve havde herester, to af Rug, to af Boghvede og een af Havre. Af Mangel paa Kloverfrøe blev Jorden uden videre ublagt. Den ydede i Sammenligning med andre Marker af samme Bestaaffenhed, men som kun vare gjødslede, ikke merglede, kjendelig bedre Græs. Lyngen blev og længere borte, men begyndte dog at vise sig i 4de eller 5te Aar. For nu at forebygge Jordens Afkræftelse ved Lyngen, blev Marken opløiet, men kom dog ikke under Drift førend det tilfaldt den, efter den Orden Præstegaardens Jorder bruges. I Aaret 1822 blev der faaet Boghvede, hvorpaa fulgte Rug, stærk gjødslet. Rugen afgav den søffeligste Afgrøde og kunde neppe have været bedre, baade med Hensyn til Straa og Kjærne. Næste Aar saaedes atter Rug, men den blev kun middelmaadig, dog ikke slet. Efter

Rugen fulgte Boghvede, som groede godt, og endelig Havre, hvormed Marken blev ublagt i Foraaret 1826. Havren tegnede sig ypperlig og udholdt længe dette Aars strænge Tørke, men blev til Slutning kun maabelig, dog bedre end paa lignende Jorder, der ei havde faaet Mergel. I Foraaret 1827 blev Havrestubben stærkt opharvet, og Jorden besaaet med en Blanding af Raigræs- og Kleeerfrøe. Udfaldet har viist at Græsset groede fortrinligt.

Desuden har Hr. Krarup overmerglet et Stykke Agermark paa 4 til 6 Tdr. Land, som fra umindelige Tider af havde været under sædvanlig Dyrkning. Jorden bekom tillige Gjødske og gav 5 gode Sædaafgroder. (Da den samme Mark en Deel Aar i Forveien var under Dyrkning, men ved blot Gjødske, har den høist maabelig). Jorden blev ublagt med Kleeer, som afgav en ret god Afgrode til Slæt, og Græs værtten var endnu i 3^{die} Aar uforlignelig ved Siden af den ubemerglede Jord.

Lignende Erfaringer ville snart kunne samles paa flere Steder i Amtet. Sognefoged Anders Mortensen paa Gammelgaard i Mlsgod Sogn mergler uden Betænkning alle sine Jorder, og finder sig vel tjent dermed, uagtet han maa kjøbe og hente Merglen langt borte. Paa Lindberggaard har nuværende Eier, Hr. Kammerraad Hylbgaard, overmerglet store Strækninger Hebeland. I Plougstrup, Fjernved Sogn, bruge nogle Bønder Mergel paa deres Rugmarker, og, efter Sigende, med Held. I Malte- og Brørup Sogn, samt i nogle Sogne af Andst Herred, have adskillige ogsaa begyndt at mergle den gamle Agermark. Men frem for alt vil Synderstov om nogle Aar afgive lærerige Erfaringer om denne Sag, da Eieren af denne Gaard i de sidste 7 Aar, efter eget Opgivende, har ladet føre paa sine sandige Marker circa 30,000 Læs Mergel. Han bringer 240 til 250 maabelige Læs paa en Tde. Land, og forener hermed en dyb Bearbejdning af Jorden, ligesom et godt Sædkifte. For Omegnen af Møgelstønder har Hr. Bøp Feddersen jun. opstillet følgerverdige Exempler, med betydelig Mergling saavel paa Røp som Syndergaard. Paa sidste Sted er alene i afvigte Sommer overmerglet 25 Tdr. Land. Hvad betræffer den af salig Etatsraad Teilmann lagte Plan til at overmerglet Markerne ved Nørholm, da kom den kun for en Deel til Udførelse, af hvad Grund vides ikke bestemt, der menes af Mangel paa

Mergel. Forfatteren har seet den Deel af Nørholm Mark, som har faaet Mergel. Den ligger for Dieblirket i Hebe, men Lypgen er kort eller staaer tynd, og meget Græs vover derimellem, saa at dette Stykke Jord altid afgiver en langt bedre Græsnings end andre tilstodende Heber.

Men befrygte end Vesterboerne ved Merglen at forværre deres Sandjorder for Rugavlen, erkjende de dog eenstemmigen dette Fosfats næsten vidunderlige Kraft til at frugtbargjøre kolde, raare Jorder. Uden Mergel vilde Dykningen af Waarsæd være saare indskrænket i Hebeegnene, og Klever intet Sted kunne trives. Hvor der er merglet er Virkningen deraf altid kjendelig i Græsningsaaarene. Creatureerne søge med største Begjerlighed de bemerglede Agre fremfor de ubemerglede, og Lypgen udebliver altid længere, man antager dobbelt saa lang Tid, ja kommer neppe nogenstinde til sin forrige Frodighed.

I Waarbaase Sogn skal en Mand have gjort Forsøg med at kjøre simpelt Leer paa Sandmarkerne, men uden synderlig Virkning enten paa Sæbeavlen eller Græsværten. Sognefoged Peter Jacobsen siger, at denne Sag ogsaa er prøvet i Vester Herred, men uden betydelig Nytte. Saa meget Forfatteren end har forespurgt sig, har han dog ikke kunnet bringe i Erfaring flere Forsøg af dette Slags. Men vist er det, at Bønderne tage dem meget iagt for ikke at bringe af det Leer, som findes oven paa Mergelen, med paa Marken, da Erfaring har lært dem at Tidstler i Mængde derefter fremkomme, især naar der er taget 3 eller 4 Rjærve af Jorden. Den med Hebeegnenes Egenheder saa fortroelige Eier af Røsgaard paastaar dog, at det vilde være til Nytte at kjøre reent Leer paa magre Sandjorder, men at det dobbelte Antal Pløininger da maatte gives, og Gjødningsingenlunde forsømmes. I modsat Fald vil man see sin Jord tilgroe med Sennegræs og andet Ukrud. Bonden Christen Pedersen i Hinkbølling har blandet Sand istedet for Maartøv i sine Møddinger, og erfaret fortrinlig Nytte deraf paa sine kolde, leeragtige Jorder.

Da Kalk ikke findes i Amtet, er dette Mineral ikke heller noget Sted kommet i Brug som Gjødningsmiddel. Tynd forekommer kun sjældent. Vel fylbes Jordbyningerne, ved det tilsløbende Vand, overalt med en sort Substant, men som for det meste

hidhører af forraabnet Lyng, og derfor ikke heller agtes høiere end Maar. Hr. Hansen paa Høsfelmed, der har brugt Dynd, siger at derefter fremkommer meget Ukrud.

Grønsværens Brænding.

Tre Forsøg af dette Slags ere Forfatteren bekjendte. Nemlig:

1) Paa Roilund i Andst Herred, hvor den daværende Eier Hr. Fr. Stauts i Foraaret 1821 lod pløie et Stykke suur, moseagtig Jord og, da Jurene vare tørre, stille Jld i dem. Jorden modtog tillige lidt Gjødske, og blev tilsaaget med Byg, som bar fortrinlig. Om Efteraaret blev der atter gjødsket lidt og saaget Hvede, der lykkedes meget godt. Hr. Stauts var særdeles tilfreds med Resultatet af dette Experiment.

2) Paa Synnerskov, hvor Hr. Mumsen ved Brænding ligeledes har opdyrket nogle raae, moseagtige Jorder med Sand til Grundlag. Jorden bar 2 fortrinlige Afgrøder af Waarsæd, men i det 3^{die} Aar, nemlig i den tørre Sommer 1826, var Høsten langt ringere end paa den ved Siden af merglede Jord. Hr. Mumsen drog heraf den Slutning, at den store Anstrængelse Afken i Forstningen bevirker, kun efterlader sig en saa meget kjendeligere Slappelse, og at Grønsværens Brænding derfor ingen Anbefaling fortjener, men staaer langt tilbage for Merglingen. Denne Slutning er dog nok lidt for overilet. Den brændte Jord vil, ligesaa lidt som den bemerglede, kunne forblive i Kraft, uden Hjælp af Gjødske!

3) Det 3^{die} Forsøg er anstillet af Hr. Lindberg paa Dvemos med en, i Forhold til Gaardens Omfang, ikke ubetydelig Mose. Underlaget i denne Mose er vandtæt, hvorfor Udgrøftning finder Sted i Forening med Brændingen. Mosejorden selv er 3 Avt. til 1 Alen dyb, og i den Grad bunden ved en Syre, at der under Brændingen, eller naar man pløier første Gang, stiger en høist modbydelig Lugt op af Jorden. Da Hr. Lindberg begyndte at bruge Brænding, nemlig i Sommeren 1825, lod han alle fremstaaende Luer og Knolde afflikke med Tørvespaden, og aldeles opbrænde ved fuld Flamme; Afken blev spredt, og næste Foraar,

Jorden efter een Ploining besaaet med Havre. Der vorte ikke 10 Straae! (Sommeren var overordentlig tør og ufrugtbar). Dog, Hr. Lindberg lod sig ikke herved affrække, ligesom overhoved denne unge Mand's Driftighed fortjener megen Roes. Næste Aar bleve alle fremstaaende Knolde ligesom første Gang affrukne, men Mosen tillige pløiet, og som Ploven kreed frem, Tuerne eller de affkaarne Løv flyttede over paa den pløiede Jord. Da Løvene vare tørre, bleve de samlede i smaae Dpnger, og efter at være stukne i Brand, kastede tilbage over de pløiede Furer, som saaledes ved en jevn Ild bleve forvandlede til Aske. Denne Fremgangsmaade fulgtes imidlertid kun med det halve Areal. Paa den anden halve Deel bleve Tuerne vel ogsaa samlede, men saa snart de stod i Brand, de pløiede Furer kastede oven paa, saa at man kunde have antaget disse Dpnger for brændende Kulmiler. Mange Furer forbleve hele, og vare altsaa kun afdampede eller gjennemhebede. Men netop paa dette Stykke viste Havren i det følgende Aar den stærkeste Frodighed. Dette bestemte Hr. Lindberg til i Fremtiden at følge sidste Fremgangsmaade. De Resultater Hr. Lindberg udbrager af disse Forsøg ere: 1) At Ilden eller Varmen bidrager mere end Asken til at frugtbargjøre Jorden. 2) At Ilden hurtigere end Mergelen fordriver den for Vegetationen saa skadelige Spre i Løvejorden. 3) At Jorden under Brændingen maa udsættes saa meget som mueligt for Ildens eller Varmens Indvirkning. Og endelig 4) at Brændingen kreed bedst langsom og uden Flamme, altsaa i stille Veir.

Hr. Lindberg vedbliver at brænde et Stykke Mose hver Sommer. Han er saa overbeviist om denne Operations Gavnlighed, at han anseer den for den hurtigste og fordeelagtigste Maade at opdyrke udtørrede Moser.*)

---

*) Forfatteren kan tilføie, at de Forsøg med Askekorpen's Brænding paa Aldebertsminde, som ere fortalte i Beskr. af Weile-Amt, i det hele have havt et bedre Udfald, end Indberetningen den Gang lod paa. Overalt hvor Ilden ikke trængte til Underlaget, har der, efter at Jorden var lagt ud til Hvile, samlet sig en tæt Grønsvær af de bedste Græsarter, som med hvert Aar har taget til i Frodighed, hvorfor det nu ogsaa er bestemt at lade Jorden ligge til Eng.

Afregjødning.

En gammel, af nogle endnu fulgt Skik er Afregjødning eller som det ogsaa kaldes Afretorvgjødning. Man affræller nemlig Overfladen af et Stykke Hede, samler Fladtørvene i Dyrger og brænder dem til Afke. Afkedyrgerne blive strax tildækkede med Jordtorv. Imidlertid er et andet Stykke Hede blevet brækket. Naar Tiden til at saae Rug nærmer sig, fører man Afken derpaa, omtrent 20 Læs paa en Tde. Land og nedploier samme. Af en saaledes behandlet Jord tager man 3 Rugfjerde. Folgen er naturligtviis en total Afkræftelse.

Man har meget dabledet denne Operation, især fordi det Stykke Jord, hvorpaa der har været saaget Rug, ligesom det Sted, hvorfra Afken er taget, for en lang Tid ere giorte ufrugtbare. Men naar det gjælder en tyndbeboet, udpræget Egn, ville saadanne Grunde, hvor vigtige de i og for sig selv kunne være, lidet ændses; thi ikke alene er en extensiv Dyrkning paa sit rette Sted her, men Skaden, som afstedkommes, altid tidlig nok afhjulpen. Dgsaa i fysisk Henseende har man havt at udsætte imod Brugen af Afregjødning. Afken er nemlig altid blandet med noget Sand. Man siger derfor om Afregjødningen: at Sand føres paa Sand. Men hvad Skade skulde vel nogle Læs Sand meer eller mindre bringe paa et Fladerum af en Lønde Land? Erfaring lærer desuden at netop den sandblandede Afke er den meest virkende, og langt fortrinligere end den ublandede af Mosejord. Iovrigt skal Brugen af Afregjødning have taget meget af siden Mergelen kom i Gang. En anden Anvendelse af Afretorven finder Sted som Blandingsmaterial i Compostmøddingerne, men er dog temmelig sjelden.

Derimod har Græskorpen, paa de Steder hvor Mulden eller Løvejorden aldeles afbrændte, efter 6 Aars Forløb, endnu ikke villet lukke sig.

8.

Arbeidsdyr.

I den sydvestlige og sydbøstlige Deel af Amtet bruger man alene Heste til Markarbeidet. I de øvrige Districter snart Heste snart Stude, vel ogsaa begge Dele i Forening. Det er ikke sjældent her at træffe 2 Stude og en Hest eller omvendt 2 Heste og en Stud spændte for Ploven. Det hvieste en Bondegaard holder er dog to Heste. Paa Nørholm ere Hoveribønderne nøbte at have 4. De fleste Arbeidsstude holdes i den nordlige Deel af Andst-Slaugs-, Malt-Gjording-, og Skads-Herreder, hvor mange Beboere ingen Heste have, men forrette al deres Arbeide med Stude alene.

At bruge Køer til Markarbeidet er yderst sjældent. I Ferne-Sogn skulle dog et Par Mænd, der ellers holde Stude, bruge deres Køer til at hjælpe ved strænge Pløininger. Da Køerne, saasnart dette finder Sted, faae en bedre Pleie, og Bedene eller Arbeidstimerne ikke vare længe, er der ikke heller bemærket nogen Afgang paa Melken.

Man er enig i at erkjende de Forbele, Dyrens Brug som Arbeidsdyr fører med sig. En Stud koster meget lidt at tillægge; thi i dens Dpvært græsser den med Gaarene i Heden, og om Vintereen maa den tage tilstakke med ringe Mosehø. Allerede i 3de Aar begynder man at vænne den til Drættet, og er den engang udvokset, sælges den med Fordeel. Den Indtægt, Salget af et saabant Par Stude giver, betragtes af mangen Vesterboer som en lille Capital, der sædvanligviis ogsaa bliver oplagt. Til visse Arbeider ere Stude især fortrinlig flikkede, s. Ex. til at kjøre Høe op af bløde Enge, trække Mergel- eller Møgvognen, harve blødt Land om Foraaret, brække Hedejord, og overhoved til alle Slags Arbeider, hvor det kommer mere an paa Vedholdenhed end Hurtighed, eller som, efter deres Natur, ikke kunne gaae raff fra Haanden. Uagtet saaledes Studenes Værd som Arbeidsdyr er erkjendt, bemærker man dog overalt en Higen efter at holde Heste,

som kun nødtvungen modstaaes. Man undskylder sig med at Hestene ikke ganske kunne undværes for Kjørlernes Skyld, især naar Reiser med Producter skulle foretages ofte til fjerne Egne; at den lange Markvei, mange have, nøder til at holde Heste o. s. v. Men Hovedgrunden er nok den: at vore jydskke Bønder sætte en Ære og Glæde i at være godt kjørende. "Des Mannes erstes Glück ist doch ein gutes, kraftvolles, schönes Pferd."*)!

9.

Ugerdyrkningssredskaberne.

Hjulploven, Trilleploven, Svingploven, Hr. Lindbergs Svingplov, Smeden Wendix Andersens Plov og Kraftmaaler, andre Redskaber.

Hjulploven.

Vi levere her Maalet og Beskrivelsen af en Plov fra Gjørding, Herred:

Kasens Længde	5 Alen 2 Tommer
Sulens lodrette Hoide fra Jorden til	
Kasen	— 13 —
Løbets Længde	— 21 —
Skjærets	— 14 —
Muldfjelens	1 — 18 —

Sulens Stilling afviger saare lidet fra den lodrette Linie, men Plovhovedet har derfor dog en temmelig stærk Tendens fortil, som tilveiebringes deels ved Langjernet's Stilling i en Vinkel af omtrent 50° med Jordfladen, deels ved det lange Skjære og Muldfjelen, som er befæstet til Sulen. Ligesom i den sydlige Deel af Weiles Amt udgjøre Løb og Skjære et Stykke og ere aldeles af Jern. Langjernet bliver befæstet ved den samme Ind-

*) Neergaards bekjendte Skrift om Hestevlen i Danmark.

retning, som under Navn af Laas er beskrevet i 4te Deel af dette Værk, men her kaldes Skode. Muldfjelen, der ved Hjælp af en Jernboile kan modtage forskjellige Stillinger, bestaaer af et Stykke Brædt, som er aldeles lige, men som med sin bagerste Ende hæver sig saa hoit, at Strøgningen eller Jurens Lægning iværksættes med den nederste Kant. Den store Længde, Muldfjelen har, ansees fornøden til at faae Jurestrimlen i Sandjorder tilbørlig vendt. Handelen, Haandtaget eller Stjerten bestaaer, ligesom overalt i Jylland, af et krumt Stykke Træ, der for nedden er befæstet ved Hælsømmet til Lobet, og høiere op har et Laphul, hvorigjennem Hasen gaaer. Den anden Stjerte mangler, men erstattes ved Plovsjeppe, som stikkes i fra den venstre Side, saa at Plovsføreren gaaer i Land. Hjulene ere af ulige Diameter, det ene 23, det andet 25 Tommer i Lvermaal, og næsten altid beslaaede med Jernskinner. Paa Hasen er anbragt en Saug, hvorpaa Tisten flyttes frem og tilbage; og til at iværksætte Sidesstillingerne, har Axen bagtil en Gaffel. Stillingen af Hjulene selv skeer ved Skeen, eller, som det i Sjælland kaldes, Slaenen, der er forsynet med 5 til 6 Huller ved Forspændingsstedet. En saadan Plov er sædvanlig forspændt med 3 Heste; dog seer man ofte kun to for, ligesom undertiden vel ogsaa 4. Af Ovenstaaende udgaaer, at det Characteristiske ved den beskrevne Plov bestaaer i følgende 3 Puncter: 1) den lange Muldfjel med sin sætregne Stilling bagtil; 2) den Laas, eller den Indretning, ved hvilken Langjernet holdes fast eller stilles; 3) Hjulenes ulige Diameter.

Denne Plov er udbredt over største Deelen af Amtet, og Usvigelserne ere ubetydelige. I de Sogne, som ligge nærmest ved Solbjerg, er Ploven den samme som i den tilstødende Østeregn. Muldfjelen er ubevægelig, men forsynet med en Krykke, en saakaldet Strønger, der lader sig flyde op og ned, og er noget udhulet, for desbedre at fatte eller vende Jurestrimlen. Hjulene ere lave og lige store. Hele Ploven noget klodset, men meget stærk. Hr. Secretair Sprehler paa Birkelyst har en saadan Plov, med hvilken han allerede siden 1818 har opbrækket 120 Tdr. Skovland, og mener endnu længe at faae Nytte af den. I Districtet sonden for Ribe har Plovaasen en ualmindelig Længde, nemlig fra 3½

til 4 Alen, og er næsten ganske lige; kun Spidsen bøier sig lidt op ad. Løbet er af Træ, men stærkt beslagen med Jern; Handelen af Façon som Svingsplovenes, og det høire Hjul 6 Tommer større end det venstre. Forresten er Ploven meget net udarbejdet. Man pløier bestandig med 3 Heste for, ofte med 4; men Jorden er ogsaa altid noget sei: en Folge af Dykningsmaaden. Det er ikke ualmindeligt her at see Plovkarlen styre sit Redskab ved Stjerten eller Handelen alene, uden Hjælp af Plovstav; han gaaer da snart i Furen, snart i Land. I Møgeltonderkog ere Plovene, istedetfor Langjern, forsynede med en skarp Jerntrille, der sidder i en gaffelformig Jernstang, saaledes som Trillen paa Skuffeploven. Man troer derved bedre at kunne gjennemskjære den seie Jordbund.

Trilleploven

er i Grunden ikke andet end en almindelig Bagplov, med en Trille istedetfor Forkærre, og den eneste Forskjel man bliver vaer, er, at Aasen er fuldkommen lige, samt almindeligviis kun 2 Alen lang. Enkelte Trilleplove ere vel indrettede efter en mindre Maalestok, men dette er temmelig sjældent. Trillen eller Tildereren er af det Slags, som bruges ved Skuffeplovene. Nogle have begyndt at affkaste Trillen, og pløie altsaa ganske uden Hjul.

Trilleploven er meget almindelig i Øster- og Vester Herred, hvor den næsten ganske har fortrængt Hjulploven. I Stads Herred bruges den ogsaa meget, og er endog i de sidste Aar trængt til Feuling- og Holsted Sogne. Naar og hvor dette Slags Plove først kom i Gang, veed ingen. At de allerede have været bekjendte 1762, maa man slutte deraf, at salig Etatsraad Teilmann, i Manuskriptet af sin Beskrivelse over Stads Herred, omtaler Plove uden Hjul, som allerede i hans Tid begyndte at faae Indgang. Smidlertid er saameget vist, at Trilleploven først i de sidste 20 til 30 Aar ret har udbredt sig. Den almindelige Mening, som allerede i salig Etatsr. Teilmanns Tid var gjeldende, er at Trilleploven gaaer ligesaa let for 2 Heste, som Hjulploven for 3. Dog spærnde mange endnu 3 Heste for Trilleploven, og ikke faa foretrække Hjulploven, der gaaer mere stadig,

især i et stenet Jordsmøn, og kræver desuden mindre Øvelse at styre. Mueligen at Trilleplovens Opfindelse fornemmeligen skyldes den Besparelse af Træ, som dette Redskab giver Leilighed til, og som ved Vestkysten af Sjælland er af Bigtighed, hvorfor Plove ogsaa her overalt ere stærk beslagne med Jern.

Swingploven, Hr. Lindbergs Swingplov.

Pastor Fuglede i Maltbæl, afbode Proprietair Kampmann paa Sneumgaard, Eieren af Dyemos Hr. Lindberg, Cancellie raad Feddersen, Bestyrer af Grevskabet Schackeborg, Sognesogden i Farstrup ved Ribe, og 2 Mænd i Kjelst, Billum Soqn, havde, da Anmelderen bereiste Amtet, hver en Swingplov. De tre sidste have faaet disse Plove af det Kongl. Landhuusholdnings-Selskab. Hr. Feddersens Plov er, med flere andre Redskaber, sendt til Schackeborg af Greve Lerche, een af Grevskabets Administratører, og den finder megen Bifald. Ogsaa Hr. Fuglede og salig Kampmann vare meget vel fornøiede med deres Swingplove. Hr. Lindbergs Plov er forfærdiget af ham selv med egne Hænder. Han ynder den fortrinligen, hvorover ingen vil forundre sig, siger han, thi hvo foretrækker ikke sit eget. Beskedent tilføier han, at det Held, han har havt til denne Plov, mere skyldes Lykkestræffet, end hans Kundskaber i Saget. Efter Hr. Lindbergs Forsikring gaar Ploven let, lige og stadig, samt kan forfærdiges af enhver Landsbyhjulmand og Smed, og er ikke heller kostbar at anskaffe. Ploven har i enkelte Dele Lighed med den americanste, men er dog langt massivere. Kassen har en Længde af 2 Alen 2 Tommer. Sulen er af Træ, og saa bred, at den lukker Landsiden. Dens Stilling imod Jordsladden udgjør fortil en Vinkel af 112°. Løbet er 12 Tommer langt og Skjæret 10 Tommer, begge ere sammensmedede som paa den almindelige Plov i eet Stykke, og befæstede paa samme Maade. Muldsjelen er meget kort og stærk hvelvet, bestaaende af et Stykke Jernplade. Handelen er enkelt som paa den almindelige Plov, og anbragt paa samme Maade; men saa lang, at en lige Linie fra Spidsen af samme til Hælen af Ploven udgjør 2 Alen 18 Tommer. Paa venstre Side er anbragt en Krykke eller Arm, der træder istedet

for Plovstav, eller den anden Handel ved Evingploven, saa at Plovsføreren gaaer i Land. Næs og Handel ere omtrent 3 Tommer i Kvadrat hvor de ere tykkest. For den, som maatte ønske at forfærdige en saadan Plov, tilføies endnu Maalet paa følgende Linier. Fra Spidsen af Sulen til Spidsen af Næsen er der 1 Alen 11 Tommer, fra Hælen af Ploven til Spidsen af Næsen 1 Alen 22 Tommer, fra Hælen til Hullet for Langjernet 18 Tommer, fra Hælen til den øverste, forreste Kant af Sulen 12 Tommer, og fra Taphullet i Handelen til Spidsen af Sulen 18 Tommer.

Smeden Bendix Andersens Plov og Kraftmaaler.

I et Udflyttersted paa Sønder-Laurup-Mark, Gjørbing Sogn, boer en Smed, ved Navn Bendix Andersen, hvis mekaniske Snille vi allerede have haft Leilighed at omtale i Capitlet om Vandingsenge. Denne Mand har ogsaa søgt at forbedre Ploven, og, for at have en Maalestok ved sine Forsøg, tilige konstrueret en Kraftmaaler. Bendix Andersens Bestræbelser ere ifær gaaede ud paa at formindske Frictionen. Til den Ende er Landsiden paa hans Plov aldeles aaben, og Lobet mangler ganske. Handelen naaer ikke til Jorden, men hviler paa et skraa stillt lille Hjul af Jern, omtrent $\frac{1}{2}$ Alen i Diameter. Hjulet bevæger sig i en skraa Stilling mod Furevinkelen, og udgjør saaledes egentlig Hælen af Ploven. Sulen er af Jern og uden Støttepunct for neden, men smedet sammen med Stjæret og Muldfjelen. Denne er ligeledes af Jern, med en svag Hvelving, og bliver smallere og smallere mod Enden. Næsen hviler forresten paa en Forkærre. Bendix Andersen paastaar, at hans Plov kræver $\frac{1}{2}$ mindre Kraft end de almindelige.

Forfatteren har seet Ploven. Indretningen med det lille Hjul viser unægtelig megen Sindrigheid, men det kunde dog let hændes sig at dette Hjul gik istaae, og saaledes slæbe istedetfor at lette Gangen. At Sulen forneden ikke er afflivet, maa ogsaa gjøre Ploven uskikket til stærke Anstrængelser, hvilket Erfaring ogsaa allerede for en Deel har bekræftet; thi da Forfatteren besaae dette Redskab, havde Sulen netop et Par Dage i Forveien ladet

sig hoi, saa at han maatte undvære den Fornoielse at see Ploven virke. Wendix Anderssen meente imidlertid at kunne give Eulen en saadan Styrke, at dette Tilfælde ikke mere vilde indtræffe. Det bør ikke her lades ubemærket, at en Mand i det Slesvigske, som senere har faaet en af disse Plove, finder sig særdeles vel fornøiet med den, og finder især at den gaaer overmaade let.

Hvad Wendix Anderssens Kraftmaaler angaaer, da koster den hverken 10 Daler Sølv eller Søbler, men bestaaer af en simpel Jernsjeber med Skala og Viser. En saadan Kraftmaaler burde havees paa enhver Gaard. Wendix Anderssen fortjente Patent for sin Opfindelse.

Andre Redskaber.

Med Hensyn til andre Avlsredskaber fremviser Ribe Amt lidet mærkeligt. Forfatteren saae kun to Erstirpatorer, een paa Dymos og een i Møgeltonder. Paa Lindberggaard i Øster Herred skal dog ogsaa være een. Hypeploven er mere bekjendt, men som oftest af en maadelig Construction. Sænden for Ribe bruger man endog Hjul for samme.

Harven er omtrent 3 Alen lang og $1\frac{1}{2}$ Alen bred, men bestaaer dog, ligesom overalt i Sjælland, af to Dele, der kun ere forbundne ved Bolte. Hver halve Harv har 4 Buller, $1\frac{1}{2}$ Alen lange, med 5 eller 6 Tænder. Forspændingsstedet er paa den ene lange Side omtrent $\frac{3}{4}$ Alen fra et af Hjørnerne, hvor en Jernboile til dette Diemed er anbragt. Saaledes bevirkes at Harven overspænder næsten ligesaa stort et Rum, som om den var firkan- tet, og at hver enkelt Tand trækker sin egen Ribse. For at forhindre at Hestene løste Harven under Arbeidet, anbringes almindeligviis Drættet $1\frac{1}{2}$ til 2 Alen fra Boilen. Brakharver findes kun paa de Steder hvor man brakker.

10.

Raæ Jorder, deres Opdyrkning, Fremgangsmaaden derved.

Som alle Heedeegne har Ribe Amt en stor Mængde raæ, uopdyrkede Jorder, sikkert ikke under Halvparten af det Areal, men yderst ulige forbeelte, som 1te Capitel viser. Det meste heraf har sandsynligviis aldrig været under Plov; thi de Spor af fordums Dyrkning, man støder paa, ere høist ubetydelige. I Baarbasse Sogn paa Fittinge- og Colonie-Markerne, ved Hannevang i Billum Sogn, imellem Kjerup og Nørreboe i Sandrup Sogn og ved Dsten i Warde Sogn, skal man endnu kunne finde Mærker af en tidligere Dyrkning; men dette er ogsaa alt hvad Forfatteren har kunnet efterspore. Selv har han paa sine Vandringer i Amtet intet fundet, som kunde berettige til at antage Tilværelsen af fordums Gaarde eller Byer, der nu ikke ere til længere. Endog i de store Hebestrækninger, som mod Nord begrænde Slaugs-Malt, Gjørding- og Slæds Herreder, er Overfladen overalt raa og ujevn. Vel støder man undertiden paa lyngbegrøede Agre, men disse ere umiskjendeligen af en yngre Oprindelse, eller Følgen af Opdyrkninger med Aftersv.

I ældre Tider blev der kun saare lidt opdyrket i Heberne, men siden Udføistningen og Merglingen kom i Gang, have Opdyrkningerne med hver Dag taget til, især paa kolde, sibe, maarsagtige Jorder. Der gaves en Tid da man saa ivrigen arbejdede paa saadanne Jorders Opdyrkelse, at mangen Vesterboehonde kunde maale sig med Vesterboerne i Productionen af Vaarkorn. For en Deel Aar siden, nemlig i Aarene 1804 og 5, da Rugen saa aldeles feilede, var Vaarsæden paa de merglede Jorder saa godt som Bondens eneste Hjælp. Paa en Bondegaard, kaldet Skjødberg, i Baarbasse Sogn, hørte Forfatteren fortælle, at man under den forrige Eier aarlig havde frembragt 150 til 200 Traver Havre og Byg, alene ved at opdyrke sibe Hedejorder med Mergel. De lave Sædepriser have vel senere gjort nogen

Forandring heri, men enhver, som har Mergel og nogenlunde kan overkomme at faae den gravet, opdyrker dog endnu et Stykke Hede aarlig.

Den Fremgangsmaade man følger, er i Almindelighed at afbrænde Lyngen om Foraaret. Saasnart Leilighed findes, bliver Jorden brækket. Nogle foretrække at nedpløie Lyngen, der ogsaa raadner ret godt paa denne Maade, men naar den er meget lang, eller Grunden meget ujevn, lader det sig slet ikke gjøre at pløie forend Lyngen er afbrændt. Et Aar ligger Jorden altid inden den kan besaaes, og er den først bleven brækket om Efteraaret, da $1\frac{1}{2}$ Aar. Dette Mellemrum benytttes til at føre Mergel paa de opbrudte Ager. Endelig bliver paa ny pløiet, og Jorden, hvis den ligger høit eller er tør, besaaet med Boghvede, men er den sidd, med Havre. Som oftest mislykkes begge Dele; thi Jorden er endnu for raa til at bære Sæd. Har der været saaet Boghvede, bliver der nu gødset. De magre Egne benytte hertil Kstertørv og hvad der samles i Gaareboden. Rugen, som følger, bliver almindeligviis fortræffelig, men Jorden maa endnu give de sædvanlige Kjærve inden den udlægges. Er et saadant opdyrket Stykke Jord beliggende i Nærheden af Gaarden, indlemmes det nu den gamle Agermark, og dyrkes i Forening dermed. Men var Jorden sidd og blev altsaa besaaet med Havre, tages enten først en Havrekjærv endnu, eller Byg saaes umiddelbar, hvorefter igjen følger 4 til 5 Gange Havre. Dog saaer siddste Havrekjærv undertiden lidt Gjødske for at udlægges med Klever. Enkelte give ogsaa Bygget en tynd Gjødsning. Nogle nøies med at tage 1) Havre 2) Byg 3, 4) Havre, men alt uden Gjødske, eller ogsaa 1) Havre 2, 3) Byg 4, 5) Havre. Klever bliver gjerne saaet med siddste Havrekjærv. Saaledes behandlede Jorder optages efter behørig Hvile under Dyrkning igjen, dog ved Hjælp af Gjødske, og med kortere Driftsaar, f. Ex. 1) Byg gjødsket, 2, 3) Havre. Men mange begaae desværre den Feil, at lade deres raae Jorder bære Sæd 8 til 10 Aar i Træk, uden at give dem mindste Erstatning for de forbrugte Kræfter. Det forstaaer sig, at et saadant Stykke Land er fordærvet for en lang Tid. Efter nogle Aars Forløb begroes det med Siv, og atter efter nogle Aar med Lyng.

I Almindelighed ere Dpdyrkningerne foretagne i Forening med allerede organiserede Avlsbrug, og ved sig selv bestaaende Dpdyrkninger have været temmelig sjeldne, for det meste kun i det Smaa, ved nedsatte Parcellister. Consistorialraad Junghans kjender kun 5 Exempler af dette Slags i sit store Pastorat, for et Lidsrum af meer end 30 Aar. Salig Teilmann siger udtrykkelig: at kun nogle faa smaae Parceller ere opdyrkede paa denne Maade. Hr. Forvalter Bøtler paa Nørholm veed ikke at nogen Dpdyrkning er foretaget, uden i Forbindelse med allerede bestaaende Avlsbrug, og Assessor Schrum har i sin Embedstid ikke oplevet et eneste Tilfælde af dette Slags. Et Beviis for hvad Forfatteren har anført betræffende Omfanget af Parcelleringen.

Det mærkeligste Exempel paa en Dpdyrkning uden Forbindelse med et allerede bestaaende Avlsbrug, har Secretair Sprechler opstillet paa Gaarden Virkelyst i Seest Sogn ved Esbjerg. Gaardens Areal udgjør circa 284 Tdr. Land g. M., hvoraf de 54 ere Skov og Eng. Dette Areal bestaaer af sammentjøbte Skovlodder, hvorpaa Seest Sogn er faa rigt. I nogle Aar skiftede denne Gaard flere Gange Eiere, indtil omsider Hr. Sprechler i Efteraaret 1818 modtog samme. Til Dato (1828) har han opbrækket 120 Tdr. Land, hvoraf de 76 vare bevoxne med Buske, og det hele fyldt med en overordentlig Mængde Steen. Buskene have, foruden hvad der er brugt til at pøde med, forsynet Kjøkkenet og Bryggeriet med Brændsel i 9 Aar. Med Stenene er Gaardspladsen, som fuldkommen lignede et Morads, bleven broelagt, og desuden en Kjælber samt 60 Favne Dige opførte dermed. Et stort Forraad til kommende Brug have endnu. Til Vandets Afledning ere i 10 Aar gravede 3162 Favne Grøfter af forskjellig Dimension, hvoriblandt 500 Favne Faffingrøfter og omtrent ligesaa mange Favne Hoved-Grøfter 3 til 4 Alen vide. Salt er der kjørt 11200 Læs Mergel. En ny Markvei er anlagt, ligesaa en ikke ubetydelig Frugt- og Kjøkken-Have. Paa Anlægget af en Humlehave bliver arbeidet. Ogsaa Bygningerne ere forsøgte med et Udhuus paa 16 Fag, hvori er indrettet et Locale til Meierie og en Hestestald. Et Huus paa 6 Fag er bygget i Skoven. Besætningen er for Dieblirket 25 Køer og 29 Unghøveder i 2^{det} og 3^{die} Aar, som ere tillagte paa Gaarden selv, samt 12 Heste og 20

Faar. Køerne holdes tværede paa de med Klover ublagte Jorder. Ungkvæget gaaer derimod under Vogtning paa den tilbageværende Deel af de uopdyrkede Strækninger. Men efterhaanden som Udlægget med Klover tager til, vil Køernes Antal blive forøget og Ungkvægets formindsket. Allerede 1828 var den indavlede Mængde Foder saa stor, at et betydeligt større Antal Creaturer vilde have kunnet holdes, dersom Staldrum ikke havde manglet.

Med de betydelige Dpdyrkinger, Hr. Sprechler har foretaget sig, er han gaaet tilværks paa følgende Maade. Om Efteraaret eller om mueligt i Hundedagene er det gamle Fælg blevet brækket. Et Aar sildigere vendt igjen, og i Løbet af anden Sommer jevnlig pløiet og harvet samt bemerglet og gjodsket, saaledes at Jorden til 1te August kunde findes beqvem til at modtage Sæd. Sædfølgen har været 1) Raps, 2) Rug eller Hvede, 3) Byg, 4) Kartofler, Urter, Vikker, Boghvede, 5) Byg og tilsidst 6) Havre, ublagt med Hvid- og Rødkleversrøe. Hvorlænge Jorden vil komme til at hvile er uafgjort, saalænge saa megen raa Jord haves at opbrække endnu. Det vil maasse forekomme een og anden, at dette Sædskifte er altfor udtærende. Men Udfaldet, siger Hr. Sprechler, har viist, at den gamle Skovgrund fuldkommen er istand til første Gang at give de omtalte Kjærve. Jorden vil desuden komme til at hvile længe inden den igjen optages.

Meget betydelige Dpdyrkinger ere foretagne af Kammerraad Hylbgaard paa Lindberggaard i Øster Herred. Med Udgrøftning, Mergling, Engenes Forbedring, Jordernes Udlæg i en kraftfuld Tilstand, seer man nu den herligste Sæd og det frodigste Græs, hvor før intet stod uden Lyng. Kammerraaden har desuden udmærket sig ved Dpførelsen af gode, solide Bygninger, Haveanlæg, Træplantning o. s. v.

Med Hensyn til de Dpdyrkinger, som af smaa Parcellister ere foretagne i Heberne uden Sammenhæng med allerede organiserede Avlsbrug, kan her i Almindelighed endnu tilføies, at til Arbeidsdyr sædvanligviis er brugt Stude, da Heste ikke vilde have kunnet holdes, og sikkert først Parcellistens Undergang med sig. Faar have af samme Grund udgjort Hovedtallet af Besætningerne, og de saa Kser, hvortil man i Førstningen maatte indskrænke

fig, ere kun langsomt forøgede, efterfom Græsmarkerne og Foderet forbedredes.

11.

Omsorgen for god Saaesæd.

Jorddyrkerne i Ribe Amt gjøre sig i Almindelighed megen Umage for at have god Saaesæd. Ikke nok at man udsæger de bedste og rene Agre, og lader dem blive tilbørlig modne, mange stræbe endydermere at faae hvert Aar noget fremmed Sædekorn kjøbt eller tilkjøbt. *) Kun med Hensyn til Boghveden synes man at være af andre Tanker; thi ofte bliver alene Affaldet ved Rensningen saaret. Omsorgen for at skaffe sig god Sæderug er derimod saa stor, at nogle Egne drive en temmelig betydelig Handel med denne Artikkel, som dog ved de senere Trængsels-Aar er bleven noget indskrænket. Bjerne Tandrup og Billum, samt Lunde og Avong Sogne, i Vester Herred, levere især fortrinlig Rug til Sæd. Hobbe og en Deel af Andsager Sogn i Øster Herred, samt Grindsteds og Grene Sogne i Slaugs Herred, ere ligeledes berømte for deres Sæderug. I Andst Herred levere Bjerne: Leierkov, Høirup, Egholdt, Store Andst og Belle den bedste Rug til Sæd. Det samme gjelder om Tislund og Drossdrup i Malt Herred, Lerp og Nøraa i Gjording Herred.

*) Kammerherre Dyring paa Bamdrupgaard lader hvert Aar frie Sæderug komme fra Provstiet.

12.

Mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handedels-Planter *).

Et. Hans- og Provstie-Rug ere prøvede af Mangfoldige, men kjendte disse Sædearter ved god Gjødelse ret godt lykkedes, fandt man dog at Jorden for meget blev medtaget, og at Halmen var for grov til at tjene som Fodringsmiddel. I Hebeegnene udgjør nemlig Rughalmen et af Creaturerenes Hovednæringsmidler, og at strøe med Halm er ikke at tænke paa; alt, indtil sidste Straa, maa opfodres. Det er altsaa af Bigtighed at frembringe et saadant Foder, som Creaturerne kunne fortære. Paa Grund heraf have de fleste igjen aflagt hine Sædearter, saa at Provstierugen endnu kun findes i nogle af de bedste Sogne af Andst Herred**.) Man fandt desuden ikke at den frembragte Rug var bedre end den gamle jydke.

Af andre fremmede Sædearter dyrkes saare lidet. I nogle af de bedste Byer af Andst- og Malt Herreder kan Bonden saae 1 Etp. Hvede, Arter eller Vikler, men det er ogsaa alt. Enkelte Landmænd udenfor Bondestanden besaae maaflce 1 Ede. Land eller 2 med Hvede. I Marfken saaes kun sort Havre og paa Fanse Baarrug. Paa Manse dyrkes lidet Bønner.

Blandt Foderplanterne har Klexeren meest udbredt sig. Dog er det kun i de med Mergel opdyrkede Lavninger i Heberne at denne Plante dyrkes. Den lykkes her ret godt, og det er ikke sjældent at see den herligste Klexer vegetere, hvor før intet uden sort Lyng var at træffe.

Spergel bliver neppe noget Steds dyrket, men voxer overalt vilbt imellem Baarsæden. Har Forsommeren været tør, saa at

*) Hvilke de almindelige Sædearter ere, see herom Slutningen af 5te Afsnit.

***) Selv i de gode Byer ved Møgelsonder foretrækker man den almindelige Rug som mindre udtærende.

Sæden er bleven forknøpt, og der efter Et. Hansdag indtræffer Regnveir, kommer Særgelen i Mængde frem og overtrækker Markerne. Man avler saaledes i det mindste en Mængde herligt Foder. Der ere dem, som paastaae at Særgelen, saae eller usaaet, kun trives i fugtige Sommere, eller maa saaes sildigt for at lykkes.

Kartoffelavlens gjør kun lidt Fremgang, og almindeligviis dyrker Bonden kun saa mange Kartofler, som han behøver til sin Huusholdning, ja det er ikke længe siden at denne Rodvært endnu alene fandtes i Havet. Imidlertid har Ribe Amt dog enkelte Exempler paa en mere udbredt Kartoffelavl, og Resultaterne af disse Forsøg ere saare tilfredsstillende.

Hr. Laurup paa Estrup var een af de første, som begyndte at drive Kartoffelavlens efter en mere udvidet Maalestok. Han lægger aarlig en 10 til 12 Ldr. Kartofler, men gjøder altid dertil, da han finder, at til ingen Sæd betaler Gjødslen sig bedre. At Kartoflerne efter Gjødslen skulde blive ilbesmagende, maa han modsiges. *) Paa skarpe Sandjorder har han vel ikke dyrket Kartofler, men dog altid paa et let Jordsmøn. Erfaring har lært ham, at Høpning langt fra at skade, tværtimod meget fremmer Kartoflernes Giftrighed. Af samme Mening ere overhoved nok alle Landmænd i Ribe Amt; thi overalt blive Kartoflerne høppede. Hr. Laurup har saaeet Rug og Hvede efter Kartofler, og begge Sædearter med meget Held.

I Warde blive Kartofler meget dyrkede. Man sees her hyppig store Stykker, paa en Lde. Land eller to, tillagte med denne Vært. Nogle gjøde, andre ikke, men i saa Fald komme Kartoflerne altid efter 1de Kjærv Rug. Med Glæde bemærkede Forfatteren hvor godt Kartoflerne i den tørre Sommer 1826 havde holdt sig paa den sandige Grund. En Borger avlede 80 Ldr. efter 5 Ldr. Sæd, uden at have gjødet dertil. Den samme Mand har flere Gange avlet 20 Fold. Men Warde Mark er i en god Gjødningsstand.

I Stendrup, Feuling Sogn, har Gaardmand Niels Borre allerede i nogen Tid dreven Kartoffelavlens temmelig vidt, og afsætter mange Læs Kartofler. Jens Nielsen Møller i Thistrup

---

*) Forfatteren ligeledes. End ikke den stærkeste Gjødsning med Naarensøg har bevirket nogen Afsmag ved Kartoflerne.

Sogn har allerede bragt det saa vidt, at han avler en 70 Ldr. aarlig. Christen Thomsen i Bang, Nykirke Sogn, lægger aarlig 12 Ldr. Kartoffler. Niels Christian Henriksen og Peder Kjær i Kjælst Billum avle almindeligviis hver en 100 Ldr. Kartoffler.

Det nyeste Exempel paa en udvidet Kartoffelavl skyldes Hr. Lindberg paa Dymos. Han var den Første i Egnen, som begyndte at klatgjødste til Kartoffler. Sagen fandt saa meget Bifald, at mange af hans Naboer, især i Landsbyen Tang, allerede have bragt det til at avle 100 Ldr. Kartoffler i et Aar. Man dyrker her en stor aflang Art med opretstaaende Top, som stammer af 3 fra Novemølle ved Randers hidbragte Kartoffler.

Saa heldigen disse Begyndelser i en hidtil næsten ukjendt Dyrkning have været, saa meget maa man dog beklage, at ingen endnu har tænkt paa at lade Diemedet dermed blive Creaturerens bedre Pleie. Næsten alle de, som paa de anførte Maader have drevet Kartoffelavl, have kun tænkt paa at frembringe et Product til Salg, og kun naar Ufsætning har manglet, ere smaae Forsøg gjorte med at fede Creaturer.

Under Krigen, da Tilforsel manglede, gjorde Hør- og Hamp-Avlen temmelig Fremgang. Men med den gjenvundne Fred, har denne Sag igjen tabt sig meget. Som Grund herfor anføres, at den frembragte Hør og Hamp var af en altsfor ringe Qvalitet til at lønne den anvendte Umage; ligesom overhoved at Jorderne ere for magre til at tilstede Dyrkningen af Handelsvæxter.*) Smid-tertib er der mange Bønder endnu, som saae een til to Skjepper Hørfrøe, et Resultat, som vist alene kan tilskrives Brugen af Mergel. I de østlige Sogne af Andst Herred er Høravlen paa samme Fod som i Vsteregnen, det vil sige, en Bonde saae 2 til 4 Skpr. Hørfrøe. I Marstalbyerne er denne Dyrkning aldeles ukjendt.

Ligesom i andre Dele af Riget, foranledigede Sædeprisernes stærke Dalen for nogle Aar siden, at enkelte Landmænd i Andst Herred og i Nærheden af Møgeltønder begyndte at saae Raps. Selv Bønderne i Seest ved Kolbing lode sig forlede til at dyrke

---

*) Den liden Hør, her dyrkes, frembringes alene ved Hjælp af Gjødste, som føres om Efteraaret paa Grønlandet og nedploies. En ny Pløining om Foraaret gaaer foran Udsæden.

denne Sæd. Men ogsaa dette er nu forbi. Uheld af alle Slags tilintetgjorde snart de glimrende Forhaabninger, man havde gjort sig, og kjed af at vente længere, holdt man endelig op at speculere paa Kapsen. Saavidt det er Forfatteren bekjendt, er Hr. Sprechler paa Virkelyst den eneste, som vedbliver at dyrke Kaps. Skjøndt ogsaa han har fristet megen Uheld, haaber han dog endnu altid engang at høste Fordeel af sin Kapsavl, og hans Forhaabninger stige, jo flere der nedlægge denne Sæd. Slaaer Kapsen fejl, har man dog altid, siger han, en ypperlig Bygmark. Saaledes gave i Aaret 1827 11 til 12 Tdr. Land mislykket Kapsjord paa Virkelyst 150 Tdr. Byg. Hr. Sprechler anseer de store Blade, Kapsen, naar den staaer godt, om Vinteren taber, som en ikke ringe Erstatning for den Kraft, denne Sæd betøver Jorden.

13.

Sygdomme hos Kornet.

Rust, Brand, Dm i Havren.

Samtlige Indberetninger fra dette Amt stemme heri overeens, at Rust i Rugen i den senere Tid ikke har anrettet synderlig Skade. I det første Decennium af nærværende Aarhundrede var denne Sygdom mere almindelig. Nu spores den kun paa lavtliggende Jorder, ved Siden af Moser eller Kjær. Aarsagen til denne Sygdom tilstaae de Fleste ikke at kjende, eller ogsaa de tilskrive den Veirligets Indslydelse, Luftstrømme, fugtig Taage og andre Dmskændigheder, som det er udenfor Landmandens Magt at forebygge eller modvirke. Berberisfen findes saa sjældent og i saa ubetydelig Mængde, at denne Væxt ikke her, som andre Steder, er bleven til et Tvivels-Objekt.

Brand (Stovbrand) træffes nu og da, snart mere snart mindre, imellem Bygget og Havren, men anretter aldrig betyde-

lig Skade. Rugen lider saare sjeldent af Brand, Hveden derimod mere. I Ribe Amt er det en almindelig antaget Mening at Støvbrand forarsages af umodent Sædekorn. Hr. Lauthrup fortæller hvorledes han engang fra et fremmed Sted modtog nogle Ekpr. Hvidhavre til Sæd. Men da i samme befandtes en stor Mængde grønne, umodne Kjærner, lod han Havren omkaste og sortere i to Dyrger, som bleve saade hver for sig. Afgroden efter den ringere eller umodnere Dyrge blev fuld af Brandar, efter den bedre eller modnere ligesom i hele den øvrige Havresæd, var ikke et eneste brandigt Ar at opdage! At Gjødsken efter det fede Marsskive skulde forarsage Brand i Rugen, som i een af de til Landhuusholdningselskabet indkomne Beretninger omtales, har man overalt forsikret Forfatteren ikke at have bemærket. Derimod ansees Brand at smitte. Hr. Junghans siger, at Brand fornemmelig spores paa høie, skarpe Marker, og uleder heraf, at ogsaa de sunde Kjærner give Brandar, thi siger han: de svage, umodne Kjærner mangle Kraft til at komme frem paa et saadant Jordsmøn, og visne hen førend Branden kan bemærkes. Branden foranlediges altsaa her af Svækkelse, som igjen kommer af Jordens Magerhed.

Salig Teilmann fortæller hvorledes Havren undertiden, især i Kolde Foraar, ødelægges af Dm. I Aaret 1801 blev saaledes Havren paa Endrupholm aldeles fordærvet, og tog endnu Aaret efter megen Skade. Siden ere Dmene ikke bemærkede førend 1822 og 26. Det skal være Larven af *Fipula oleracea* Lin. Saavidt Teilmann. — Paa nærmere Forespørgsel har Forfatteren bragt i Erfaring, at det i Ribeegnen ansees som en bekjendt Sag, at Havren, naar der mangler Regn i Bladtiden, meget lider af Dm. I Marssken er en god Regn tilstrækkelig til at lade Sæden forvinde Bidet af Dmene. Men paa en maaret eller tørveagtig Jordbund er Skaden som oftest uløselig. Mergel ødelægger Dmene, og en tidlig Udsæd skal beskytte Havren imod deres Angreb. Man vil endog paastaae, at de Kjærner, som af Hestene dybt nedtrampes, undgaae Haren, hvoraf man da kunde slutte, at Redpløining vilde være gavnlig. Dmene betegnes som smaae og graaladne. Pastor Stokholm fortæller, at disse Dme ikke sjelden anrette megen Skade paa Græsset i Marssken saavel

som paa Vinter, og Vaarsæden paa Sandmarkerne. Selv i Haverne afbide de Kaalplanterne lige i Jordfjellet.

14.

Regler hvorefter Sæden høstes.

Hovedreglen er: at høste saasnart Affald maa befrugtes. Ved Rugen giver dette sig tilkjende derved, at det ingen Saft i Straaet er længere end til det andet Knæ, eller ved den bekjendte Prøve med Hatten. Bygget taaler ikke at staae længere end til Knæerne i Straaet blive guulbrune, og Wippen falder (nikker). Begyndte Wipperne at brække, er Bygget overmodent. Havren er det Tid at høste saasnart Hasen gaber. Boghveden, naar de fleste Kjærner ere sorte. Den har da et vist flimlet Udseende, hvorfor man ogsaa siger om Boghveden, at den skal høstes naar den seer ud som en flimlet Hest.

Comparative Forsøg med forskjellige Grader af Modenhed ere ikke anstillede. Man holder for at Sæden bør blive saa moden som mueligt. Sæd, der er bestemt til at opfodres, lader man imidlertid ikke blive fuldmoden, i den Tanke at det grønne Straa vil erstatte Affavnet af Kjærner. Men erfarne Dvægholdere give dog den fuldmodne Sæd Fortrinet. De af Cadet de Vaux saa lovpriiste Fordele ved en tidlig Afmeining af Sædearterne, have ingen Tiltroe fundet her. Dersom det virkelig forholdt sig som denne Lærde siger, maatte, mener man, dette for længe siden være bemærket hos os, thi hvor ofte høster ikke Bonden sin Sæd før end den er moden, og dog er det netop dennes Korn, som meest dables. Ja der menes endog at Rugen, naar den ikke bliver fuldmoden, er vanskeligere at opbevare. At lade Rugen længe staae paa Marken, efter at den er høstet, for at eftermodne, anses desuden som noget meget midligt, da denne Sædeart saa let

spirer. Afsøbe Agent S. B. Bruun i Årsens, en Mand, som med Energie og Talent førte en betydelig Kornhandel, har forfikkret Forfatteren, at man i Engeland og andre fremmede Lande seer næsten mere paa en lys Farve af Sædvarerne end paa Vægten. Men denne Egenkab ved Kornet vil ikke opnaaes, naar Sæden skal staae og blive overmoden. Det kommer derfor nok her, som ved saa meget andet, an paa at træffe den rette Middelvei.

15.

Kornvarenes Bestaaffenhed, deres Rensning, Tørring, Forædling.

Efter et Gjennemsnit af 8 forskjellige Angivelser veier Rugen i Ribe Amt $12\frac{1}{2}$ Lpd. Den laveste Vægt er 11 Lpd., men gjælder kun for de kolde Jorder i nogle af de østlige Sogne af Andst Herred. Den høieste Vægt er 14 Lpd., dog meget sjelden, s. Ex. i Grindsted Sogn. I Vester Herred veier Rugen sædvanligviis 13 Lpd., i Maltz og Gjording Herreder 12. Naar nogle af de østligste Sogne af Andst Herred undtages, er Rugen altid meget reen, og især fri for Heire og Klinte. Ras (*Rhizanthus Christa galli*) er det eneste Ukrud, som undertiden deri findes. Kjærnerne ere smaae, men meget faste i Melet og tyndskallede. Brødet er af en lys Farve og saare velsmagende. Sigtebrødet nærmer sig i Hvidhed Hvedebrødet. Ifølge heraf maa Rugen i Ribe Amt altsaa betragtes som en fortrinlig Vare. Men derfor at ville udbrede denne Rugart til gode, frugtbare Egne, er neppe rigtigt. Rugen i Ribe Amt flyder vist ganske Jordbunden sin nærværende Bestaaffenhed. En daarlig Figur maatte desuden den forte, forknytte Rug fra Vesteregnet gjøre ved Siden af den frodige, lange Provstierug.

Af en ringere Dvalitet er Bygget. Det er ikke saa reent, da man undertiden finder Frøe af Ribikke derimellem, eller, naaer det er voret paa fide Steder, af Pileurter. Det veier ikke heller meer end 9 til 10 Lpd. En Vægt af 11 Lpd. er meget sjelden, og Jorden maa da være i en god Gjødningsstand. Bygget er gjerne noget tykkallet og spidst.

Sandhavren fra de skarpe Egne veier neppe 7 Lpd., og er meget langbenet o. har et langt Skjæg. Blandingshavren fra de bedre Byer i Malt- og Andst Herreder veier 8 Lpd.; 9 Lpd. er en sjelden Vægt. Den sorte Marsthavre veier fra $7\frac{1}{2}$ til $8\frac{1}{2}$ Lpd. Den er meget nærende, og gaaer for en fortrinlig Vare, som især finder Ufsætning i Engeland.

Boghveden veier sjelden under 9 Lpd., almindeligviis 10, ofte 11, ja undertiden endog 12. Denne Sæd er ofte meget svang. Heraf den store Forskiel i Vægten.

Sædvanligviis renses Kornvarene ved Kastning og Sælbning, og da der voxer meget lidt Ukrud imellem Sæden, ere disse Midler som oftest ogsaa tilstrækkelige til at faae Kornet godt rensed. Kornharper havees hist og her, især hos Kjøbmændene, men Rensmaskiner ere endnu meget sjeldne. Anmelderen traf heraf kun tre Exemplarer, nemlig et paa Estrup, et i Bækboelling Pstgd. og et paa Røigaard i Geesten Sogn. Det sidste er forfærdiget af en Smedker i Omegnen, og forsynet med to Sold, hvoraf dog det nederste eller store Sold er ubevægelig. Knaghjulene ere af Træ, og Maskinen saaledes indrettet, at den lader sig skille ad i 3 Dele, en Fordeel, der gjør den beqvem til at transporteres paa Losterne. Prisen er 12 Rdlr. Ort. Denne Maskine bliver meget roest af dens Eier.

En Tørreanstalt findes i Ballum, tilhørende A. Brodersen og N. Gram, som bruge den til at tørre Sæd for at udføres til Island. Den er indrettet til at tage 6 til 7 Tdr. Rug. Sin Skatterug tørrer Bonden i Dvnen. Den Boghvede, som er bestemt til Bryn, tørres for det meste ogsaa paa samme Maade, ligesom frisk indhøstet Rug, der strax skal bruges. Videre Lærring af Sædevarerne finder ikke Sted.

Noget Byg bliver, især i Skabs Herred, forædlet til Grubbegryn, og gaaer i Handelen, fornemmeligen til Norge; dog ikke

længere i den Mængde, som under Krigen. Det er især Møllerne, som befatte sig med denne Speculation, og norske Skippere, som staffe Affætning. Med Boghvede finder undertiden det samme Sted, dog ikkun i det smaa, for at affættes i Kjøbstæderne, naar Landsmanden troer derved at kunne gjøre sig nogen Fordeel. Deboerne hente ogsaa endeel Jødekorn i malet Tilstand fra Fastlandet.

Vægtstaaele til at bestemme Sædens Vægt med, ere temmelig almindelige, og hver Kjøbmand har en saadan. Man bruger i Almindelighed den hollandske, som allerede fra ældre Tider af, da Handelen paa Holland floreede, skal have været i Brug paa alle Herregaarde i det vestlige Jylland. Efter Vægt kjøbes fornemmeligen Boghvede, som saa let skjuler meget svangt Korn.

16.

Producternes Affætning.

Torve, Udsfibningssteder; Bankeligheder ved Ud- og Indsibningen; Landtransport; Vandtransport; Ribe, Varde, Fanø, Hjerting; Forbrug i Landet selv; Handel, Optjog ved Prangere, Wissekrammere, Høtere, Waarbasse Marked, Priser.

Torve og Udsfibningssteder.

Største Parten af Amtet har ikke at klage over Mangel paa Torve eller Udsfibningssteder. For Vester-, Øster- og Skabs Herreder, altsaa et Fladerum af omtrent 25 $\square$ Mile, er Varde et meget beqvemt Punct at føre Producterne til. Denne Bye ligger saa godt som i Midten af disse 3 Herreder, saa at saa have over 3 Mil til Kjøbstad. Her findes desuden en Mængde Udsfibningssteder, saasom ved Nymindegab, Høe, Zanderup, Hjerting, Strandbye, Maabe, Gammelbye og Raaborghuus. Fanø er

ikke længere fra Fastlandet, end at de Dele af Gjørding, og Skabs Herreder, som støde til Havet, saare let kunne føre deres Producter dertil. I den sydvestlige Deel af Amtet ligger Ribe med Ladepladsen Dvornsteen ved Ribe Aae, og mere syblich Ballum, Høier og Tøndern. For Malt- og Andst Herreder ere Brænderierne i Skodborg, Jels, Østerbpegaard og Stave, hiin Side Grændsefjellet, saare beqvemme Affætningssteder for Kornvarene. Desuden have mange af Beboerne i Andst Herred ikke over 1 Miil eller 2 til Goldberg og Christiansfeld. Det er saaledes egentlig kun Slaugs Herred og de nordlige Partier af Andst, Malt- og Gjørding Herreder, altsaa den mindst befolkede og magreste Deel af Amtet, der maa savne Fordelen af beqvemme Torve; thi man kan nok antage at de fleste her have 4 til 6 Miil for at komme til Goldberg eller Varde. Imidlertid er denne Mangel saavidt mueligt afhjulpen ved et Marked, som aarlig i August Maaned afholdes i Vaarbasse.

Vanskeligheder ved Ud- og Indskibningen.

Stranden ved Vesterhavet er nemlig overalt i en betydelig Udstrækning saa flad, at det intetsteds er mueligt at anlægge Broer eller Havne. Tisgang og Høivande vilde desuden snart ødelægge alting, da Reben overalt er aaben. Ud- eller Indskibning kan derfor kun skee med fuld Flob eller fuld Ebbe. Med Ebbe kjøre Vognene lige til Skibene, som da ligge ganske tørre, med Flob maae Baade og Vogne bruges. Det første er det almindeligste; det sidste finder sædvanligviis kun Sted naar store Skibe ligge langt ude. Til Varde og Ribe kunne ingen Skibe af nogen Størrelse komme; der maa lodses ude i Søen eller ved de nærmeste Ladesteder, og kun for smaae Fartsøier, der ikke stille over 3 Fod, er det mueligt at løbe ind eller ud af Kaerne, og endda kun med fuld Flob. De Skibe, som ere bestemte til Ribe, ankre ved Skjøgum, $\frac{1}{2}$ Miil, og naar de ere store, ved Hjelbstrand, 1 Miil fra Aemundingen. De, som føre Vare fra Varde, standse ved Hjerting. Lodsning og Ladning skeer da ved Baade.

Fuldkommen at afhjælpe disse Mangler, er ikke at tænke paa. Hvad Indseilingen til Ribe og Varde angaaer, da vilde det ikke

være nok at give Aerne et bybere Leie, hvilket maaſee vel var gjørligt, Grundene ud i Søen maatte ogsaa kunne ſtaffes bort. Men Havet vil raade her. Ved paakommende Storme flyttes Sandbankerne snart til een, snart til en anden Side, ſaa at undertiden endog Strøm- eller Fjordmundingerne tilſtoppes. Vel ere ſaadanne Standſninger kun temporaire; thi har Havet etſteds kaſtet en Sandbank, ſtaffer det ſig nok et Udløb igjen. Men dette forvolder dog altid mange Ubequemmeligheder, og riſer hvor precaire alle Foretagender til at forbedre Indſeilingerne ved Strøm- eller Fjordmundingerne paa Jyllands Veſtkyſt maae være. Ved Warde har man inddæmmet Aen til et ſnævrere Udløb, for at tvinge Strømmen til at ſtiære ud og holde Seildybet ryddeligt. Aen er beſuden godt oprenſet. Men noget ſtort vil dog vankeelig her- ved bevirkes. Ribe Aa derimod holdes ikke tilbørlig oprenſet, og Indløbet er iſær meget tilſtoppet. Vel haveſ en Mudderpram, men det lidet, 2 Mand, hver med en Spade, udrette, er neppe Dmtale værd. Maaſee at Overſkjæringen af den ſtore Bugt, Aen ved Ribeholme ikke langt fra dens Udløb gjør, kunde give Strømmen en ſtærkere Fart, og ſaaledes Sandet ved Aemundingen ſtaffes bort.*)

---

*) For dem, ſom denne Materie intereſſerer, opſætter Forfatteren her hvad Ribe Byes høit fortjente Loldinspecteur Hr. Bøgh har meddeelt ham denne Sag betræffende. Hr. Inspecturen antager at Indløbet lige fra Etjøgum til Ribe kunde opmuddres, ſaaledes at Skibe paa 300 Tdr., eller ſom ſtille 5 Fod, kunde beſeile Aen. Naar undtages Ribe Grunde udenfor, og den ſaakaldte Zeilholm inde i Aen, hvilke to Grunde beſtaaer af Sand, er Bunden overalt klæget. Men af benævnte to Sandbanker udgjør den første dog ingen ſtor Strækning, og den ſidſte er ſaa ubetydelig at Sandet i ſaa Dage kunde ſtaffes bort. I Aen ſelv findes kun enkelte Steder Grunde, ſom vankeleggjøre Seiladsen, for Reſten dybt Vand imellem diſe, ſaa at her altid kan ſeiles med fuld Floed. Kun enkelte Steder alſaa behøver Aen at oprenſes, og bleve Ribe Holme gjennemſkaarne, vilde Strømmen nok holde Udløbet ryddeligt. Ved Faſſiner, eller ſaaledes ſom det nogle Steder i det Holſteenske ſteer, ved Inddæmninger nogle Favn fra hinanden paa begge Sider af Udløbet, vilde Mudderet kunne vinges til at ſamle ſig bag diſe og groe ſammen. For 5 til 6000

Betræffende Landstæderne, da er der ikke videre at gjøre, end forbedre Veiene til samme og skaffe faste Kjøreveie ud i Søen hvor Grunden er klæget. Sidste er nylig fæet ved Raaborghuus, til hvilket Arbeide en stor Deel af Omegnen har bidraget. Saadanne Veie, som anlægges af Steen og Gruus, maae imidlertid ikke tænkes anderledes end at Floden daglig overstyler dem, men da de kun ere libet høiere end Strandfloden, faaer Vandet ikke Leilighed at skjære i og beskadige dem. Dgsaa høier har faaet en saadan Wei. Hjerting trænger ikke dertil, da Grunden er fast.

Landtransport.

Meget er ubrettet til Veiens Forbedring, men meget staaer endnu tilbage at gjøre. De fleste af Landveiene ere i en ganske god Stand, og tvende Stykker Chaussee paa 3 til 4 Mil ere endog bragte tilveie imellem Ribe og Kolding, men desmere trænge, i de fleste af Amtets Herreder, de Veie, Bonden har at fare ad, til en høist nødvendig Forbedring. Saaledes de vigtige Landeveie imellem Varde og Ribe, og Ribe og Tøndern. Første er paa mange Steder saa sandig at den kun med Møie befares. Sidste er, i store Strækninger, ikke alene aldeles concav, men sænker sig endog ofte 1 til 2 Alen under Vandspeilet af det omliggende Terrain. En Lykke endnu at Grunden er saa sandig, hvilket de arme Dyr, som her daglig trække, dog igjen maae bøde haardt for. Ved Ribe mangler endog Broe, saa at Passagen om Vinteren ofte standses, og Creaturerne om Efteraaret maae svømme til og fra Græsgangene. I Andst Herred, et af de bedste af Amtet, ere Veiene, især om Vinteren, næsten ufremkommelige, og at de ikke ligeledes ere det i Malt-, Gjorbing-, Slaugs- og Skads- Herreder skyldes ene den sandige Grund. Dog var der i Afsesfor Schrums Tid gjort en god Begyndelse med at forbedre Veiene i Malt- og Gjorbing Herreder, og at Sagen ikke er bragt videre,

---

Species kunde formodentlig det hele bringes i Stand. Pengene kunde forrentes ved en rimelig Havneafgift, og i Tiden tilbagebetales ved Enlyet af det Land, som blev vundet ved Gjennemfæringen af Holmens og Udlobets Inddæmning.

ligger vist alene i det vidtløftige Chaussee-Arbejde, Bonden i de sidste Aar har været plaget med. Ganske anderledes forholder det sig med Øster- og Vester-Herred. Dette District er gennemskåret af ligeløbende, indgrøftede, faste Veie, saakaldte Waser, som sætte næsten ethvert Punct af denne Egn i Forbindelse med Centralpunctet Warde. Denne Velgjerning skyldes salig Justitsraad Fogtmann, en Mand, som ansaae det ikke mindre for sin Pligt, af yderste Kræfter at paaskynde almeengavnige Foranstaltninger, som at paasee Overholdelsen af de kongelige Befalinger.

Med Grund kan her spørges: om det Arbejde, der er medgaaet til Chaussee-Anlæggene imellem Ribe og Kolding, ikke langt hensigtsmæssigere havde været anvendt til Biveienes Forbedring i Andst-, Malt- og Gjørding Herreder? Saalænge Weianlæggene fuldføres paa den nu brugelige Maade, synes Participanterne ved et saadant Arbejde at have den største Ret til at høste Frugterne af deres Slid og Slæb. Men dette er langt fra at kunne gjælde i nærværende Tilfælde. Landveien imellem Ribe og Kolding er en i sig selv ubetydelig Communicationsvei, som, hvad Passagen til Ribe angaaer, meget lidet afbenyttes af Landboerne især paa den jydsk Side, og til Kolding slet ikke af Bønderne i det Slesvigsk, fordi Kongeaen spærret alle Afgange dertil. Denne Wei gennemskjærer desuden fra Koldingbroe til Ribe et af de mindst befolkede Strøg i Egnen. Hertil kommer endnu, at de slesvigsk Bønder ikke have bidraget noget til Anlæggets Fuldførelse, saa at Byrden er falden de jydsk Bønder saa meget tungere. Ribe vil denne Wei saare lidet hjælpe, da Byen har meget lidt Tilførsel fra denne Kant. Kun Embedsmændene og enkelte Andre, som have Grinde i Ribe, kan Weien nu falde lidet mægtigere! Vilde man endelig have en Chaussee i Ribe Amt, hvorfor da ikke lade den gaae fra Hjerting *) til Kolding. En saadan Wei vilde paa en vis Maade have sat Vesterhavet i Forbindelse med Østersøen, hvilket aldrig vil opnaaes fra Ribe af, fordi Seiladsen dertil er for vanskelig og ubetydelig. Til Hjerting derimod ankomme ikke saa faa Varer, bestemte til Østeregnet. Endelig vilde en saadan Chaussee, ved at gennemskjære Amtet, saa

---

*) Et af de bedste og meest søgte Ladesteder i Ribe Amt.

godt som i dets Midte, have aabnet alle Afdgangen til Hovedudførelspuncterne i Øster og Vester. Kort, et saadant Foretagende vilde altid have ladet sine nogen Nytte.

Men i Almindelighed talt, er nok Fordeelen af Chausséer for Sjælland endnu meget problematisk. Hver Gang Forfatteren seer et Stykke Chaussé, kommer han uvilkaarligen A. Youngs Uttring ihu, i Beskrivelsen af hans Reiser i Frankrig, at det dog vist havde været bedre om de søde Marker ved Siden af de pragtfulde Landeveie havde været dyrkede, og Weiene lidt mindre gode. Nu er vel Danmarks Tilstand himmelvidt forskjellig fra Frankrigs i hiin Tid. Men ere vi endnu ikke komne saavidt, at Anlægget af saadanne Veie kan skee uden Hoveri, saa bør ikke heller den Smule Kraft, vi ere i Besiddelse af, berøves nyttigere Foretagender. Af bøde Pastor Høirup i Skanderup Amt siger, at Mergelens Brug har meget aftaget, paa Grund af Chausséarbeidet. I Weile Amt klages ligeledes høit over den Tidspilde og Forsømmelse, Chausséarbeidet forarsager Landmanden. Overhoved udkræver ikke heller Landtransporten i Sjælland saa kostbare Veie, naar kun de gamle behørig vedligeholdes.

Vandtransport.

Af de mange Aaer, som gennemskjære Landet, blive ingen afbenyttede til Transporten af Producterne. Varde Aae kunde maaskee gjøres seilbar, men for Dieblirket sikkert ikke med Fordeel, da de Strøg, som Aaen gennemløber, ere alt for magre og lidet dyrkede, til at Transporten af Landmandens Overflud kunde lønne et saadant Foretagende. Sneum Aae vilde maaskee med mere Fordeel kunne indrettes til Pramfart. Kunde de smaa Fartsøier, som hente Løv ved Ladestæberne, seile to til tre Miil op ad Aaen, vilde en Mængde Kjørstler blive sparte. Ogsaa med Hensyn til et, i det Følgende forekommende Forslag til fri Handel for Fanse, vilde Sneum Aaes Indretning til Pramfart være meget ønskelig. Sagen fortjente nok en nærmere Undersøgelse. Ribe Aae har der ofte været talt om at gjøres seilbar for at hente Løsmær og Brændsel fra Gram, men hidtil er det blevet ved Dnffet. Imidlertid er det ikke ubetydeligt hvad der af Stibstømmer og

Brændsel aarlig bringes til Ribe, og havde Byen først en bebre Indseiling, vilde Dramfart op af Aaen vist staae betydelig Tilførsel af Producter. Maaskee at denne Sags Fremgang alene beroer paa at en Mand af Hoved fremstaaer og paatager sig Udførelsen.

Ribe, Varde, Fanøe, Hjerting,

Ribe har 1800 Indvaanere. Tilvæxt er der ikke sporet i de sidste 40 til 50 Aar. Avlsbedriften og især Dvægavlen ere meget betydelige. Man regner at Ribe holder 600 Køer og 200 Stkr. Ungkvæg eller Stude. Til Afbenyttelse af Efterflåtten i Engene kjøbes desuden en Mængde Dvæg, som sælges fedet til Høstenerne eller forbruges i Byen selv. Af Handlende har Byen omtrent 20, men alle klage de over Næringsløshed, hvilket kommer af Ribe Byes Veliggenhed midt i et Dpland, der med Hensyn til Bestyrelse, Love, Indretninger, Afgifter o. s. v. indtil for et Aarstid siden har staaet i et aldeles modsat Forhold til den. I Ribe var alting paa samme Fod som i andre jydsk Kjøbstæder, hvorimod Dplandet nød godt af den lave Told og andre Fordele, som ere tilstaaede Handelen i det Slesvigke. Som en Følge heraf ere Landsbyerne omkring Ribe fulde af smaae Høkere, med hvem Kjøbmanden i Ribe ikke har kunnet holde Priis. Ligesaa er det gaaet Brænderierne, som i en lang Række af Aar have staaet aldeles ubenyttede, en naturlig Følge af Byens byrdefulde Stilling, som ingen Concurrence tillod med de mange afgiftsfrie Brænderier paa Landet. Dysaa Haandværkernes Fortjeneste har været indskrænket til Byen selv; thi det var umueligt for den accisebærende Borger at holde Priis med de mange, ifølge de slesvigke Love, paa Landet bosatte Professionister. Dog dette vil, tør man haabe, snart forandre sig, i det mindste hvad Handelen og Brænderierne betræffer. De Ribe nyligen tilstaaede Rettigheder have alt opvakt en Virkelyst, der vist ikke vil blive uden gode Følger. Saaledes f. Ex. har Hr. Rahr, en formuende, indsigtsfuld Mand, allerede ladet indrette Brænderie og Bryggerie fuldkommen efter Mynsteret af de bedste i Kjøbenhavn. Staldrum til 20 Stude og et forholdsmæssigt Antal Køer er bygget. Imidlertid

kunde man nok have ønsket, at Byen fuldkommen var bleven sat i Stilling med de øvrige Kjøbstæder i Sønderjylland, og især Accisen ophævet. — Endnu følgende, Ribe angaaende, fortjener her at bemærkes. Byen har to Kornmøller, et Stampeværk og en Kalkmølle til at slaae Kalk, Tobaksfabrik, gode Snekkere, som forfærdige smagfuldt Arbeide; et Bomuldsvæveri, som leverer gode, men noget dyre Vare: c. Skibe eller Søfarende har Ribe ikke. En af Byens bedste Indtægtskilder er dens Huusflidindustrie. Der fabrikeres nemlig en Mængde Lærred og Tosæt, som udføres. Ogsaa de mange Embedsmænd, Pensionister, Discipler ved Latinskolen give Indvaanerne en god Fortjeneste. En stor Lettelse for Byen, med Hensyn til Skatter og Afgifter, skaffer den betydelige Indtægt, der siges 3000 Rbdlr. Søv, Byens Kasse har af de samme tilhørende Fordeiendomme; da af de 248 Ldr. Hfl., Ribe Byes Areal er ansat til, de 92 administreres for bemeldte Kasses Regning. Disse Fordeiendomme bortkastes paa Livstid; forhen bleve de forpagtede paa korte Aaremaal, men det var ikke mueligt at forebygge deres Forringelse. — Seeværdig er det nylig aldeles forandrede og meget forbedrede Hospital, samt dertil hørende Daareliste. Det er især Hr. Hospitalsforstander Ramsings Nidkjærhed dette Værk skyldes, skjøndt andre maaskee have høstet Gren deraf. Overhoved har det ikke manglet Ribe Byes varme Patrioter. Med Deeltagelse vil stedse den djærve Sandhedsven, afdøde Apotheker Eilfrov, blive nævnet.

Varde, med en Befolkning af 1200 Sjæle, *) har ogsaa en meget betydelig Avling, og der holdes henved 500 Køer. Kjøbmændenes Antal er omtrent 30. Heraf eier dog kun een to smaae Fartøier, det ene 18, det andet 14 Alen langt; men flere af Kjøbmændene have Parter i Skibe, hjemmehørende paa Fanse. Brænderierne ere i en meget blomstrende Forfatning og en Mængde Brændeviin gaaer til Ringkjøbing eller Holstebro, hvor man hidtil kun lidet har benyttet denne Erhvervsgeen; der siges af Mangel paa Brændsel. Hvor vigtige Brænderierne ere for Varde, kan sluttes deraf, at i Aaret 1827 alene afsig til Altona over 100 Stkr. ved Spæl fedede Stude, som skulle være udbragte til 100

*) Befolkningen skal være i Tiltagende.

Rdlr. Ert. Parret. I Foraaret 1826 skal endog en saadan Stud være solgt for 120 Rdlr. Ert. til Kjøbenhavn. Varde har en Deel Professionister, hvoriblandt Farverne nok staae sig bedst. Garverierne og Fællberederierne, som for nogle Aar siden endnu vare saa betydelige, ere gaaede næsten reent tilhage i den senere Tid, da det har været umueligt at udholde Concurrencen med de nyere Anlæg af dette Slags i andre Egne, hvor der arbeides under fordelagtigere Conjuncturer. De to Tobaksfabrikker, Byen har, have vel ogsaa ved de mange nye Anlæg i andre Kjøbstæder lidt et føleligt Tab; dog ere de endnu altid temmelig betydelige. Saavidt vides er der dog kun een Kniv i Gang i hver af dem. En Kalkovn have. Spindeanstalten og Kartefabrikken, der, saavidt Forfatteren har kunnet erfare, vare anlagte af Fattigvæsenet, ere for længe siden nedlagte. Men sidste har dog havt den gode Følge, at mange, sem i deres Ungdom lærte denne Fabrication, igjen have underviist deres Børn i Faget, saa at i nogle Huse endnu forfærdiges en stor Mængde Rarter.

Fanøe har et Folkeantal af 2700 Sjæle. Heraf regnes 1700 til Nordbys eller Fanøe Sogn, og 1000 til Sønderhoe Sogn. Folkemængden tager aarlig til, og Beboerne udmærke sig ved Flid og Virksomhed. Før 1760 var Fiskeriet eneste Næringsvei, men da begyndte een og anden at bygge Skibe, og i samme Forhold som Skibsfarten tog til, astog Fiskeriet, saa at dette kort før Krigen alene drev af Nordbye Sogn, og endda langt fra ikke til den Udstrækning, som forhen. For Tiden har Sønderhoe Sogn kun 4 til 5 smaae Fiskebaade, med en Besætning af 6 til 7 Mand, Nordbye Sogn derimod 13 til 14 store Baade med 10 til 12 Mand. Mandflabet er deels Bønder, som i Fiskeriet finde en god Bihjælp til at bestaae, deels, f. Ex. i Sønderhoe, ældre Mænd, som ikke længere kunne lade sig høre med Skibene, deels ogsaa Smaafolk, som blot leve af Fiskeriet, og hvoraf saa mange gives i Nordbye. Fra 1780 byggedes især mange Skibe, deels ved Medbrede fra Husum og Løndern, deels ved Pengelaan hos Bønder fra Fastlandet, eller andre, der laante paa Bodmerie.

Sønderhoe fik imidlertid snart et stort Forspring for Nordbye, og ved Krigens Udbrud eiede hiint Sogn alene 80 til 90 Skibe med store og smaae. Aarene imellem 1800 og 1807 vare især en gyl-

den Tid, og mange erhvervede sig en ikke ringe Formue. Men Krigen udbrød, Næringerne standsede, flere Skibe bleve tagne af Fjenden, andre paa det Offentliges Regning requirerede til Norge, og den derfor erholdte Godtgjørelse ved Pengeomvæltningerne reduceret til lidet eller intet. Kort, Sønderhoe gik tilbage i Velfærd, og man maatte paa ny tage sin Tilflugt til Fiskeriet, saa at 10 til 12 store Baade igjen kom i Gang, nogle endog med 10 til 12 Mand. Da Freden vendte tilbage, tænkte enhver, som havde mindste Glimt af Haab, igjen at faae noget at virke med, og efter nogle faa Aar saaes Skibsbyggeriet atter i sin forrige Betydning. I Aarene 1816, 17 og 18 vare jævnlige 3 til 4 Skibe paa Stabel, og de under Krigen tabte saaledes snart erstattede. Men 1824 var et uheldsvangert Aar. Om Foraaret forliste et Skib, og længere hen mod Efteraaret endnu et. Stormen den 3die November gjorde et dybt Skaar i mange Familiers Velfærd og Frændekreds, 12 Skibe forliste, hvoriblandt 7 med Mandskab, og af de andre 5 blev næsten intet bjerget. I Aaret 1825 bleve 4 Skibe i Søen, hvoraf 2 med Mandskab. 1826 forliste endnu 4, dog ingen Mand borte. Kort, 40 Huusmødre kom ved disse hyppige Skibbrud i Enkestanden*). Dog, de uforsagte Fannekere tabte ikke Modet. Enhver, som kunde gjøre Udvei for Penge, har stræbt at faae Skib igjen. Laan, Medbredere fra Ribe, Husum, Tøndern, ja fra selve Amsterdam, have hjulpet mange til deres Maal, saa at i en Tid af 3 til 4 Aar 13 nye Skibe ere byggede og 5 gamle kjøbte. Der bygges endnu, saa at det er at haabe, at det mistede Tal snart igjen vil have.

Skibenes Drægtighed er meget forskjellig, fra 1½ til 25½, ja 30 Commercelæster. Over Halvparten af Skibene er under 10 Læster, 17 Skibe fra 10 til 15 Læster, 11 fra 15 til 20, og 5 over 20. I den senere Tid ere Skibene byggede større end forhen brugeligt var. De mindre Skibe fare til Føhr og Splt med Brændsel, nogle føre Brændsel, Høe og Korn fra Hertugdømmerne til Werne, atter andre fare fra Høier, Tøndern og Ribe til Altona,

---

*) En Trostengel for Sønderhoerne i alle disse Ulykker var den værdige Hr. Pastor Winther, som med en sand Sjælesørgeres store Kald søger at virke paa sin Menighed.

Hamborg og Bremen. De mindste bringe Gulvsand til Ribe, eller løbe ind og ud af Aaen med hvad der ind- og udskibes fra denne Bye. Man kalder dem Lægtene. De større Skibe søge Fragt hvor den er at faae, til Norge, England, Holland, Kjøbenhavn &c. Kun en enkelt farer til Frankrig eller Middelhavet.

I Nordbyske har Skibsfarten altid været af mindre Betydning end i Sønderhoe, maaskee fordi Fiskeriet falder her lettere og saaledes begunstiger mange Smaafolks Nedsættelse. I Sønderhoe vil Fiskeriet kun af Nød drives, da Udseilingen, formedelst Grundene, falder meget vanskelig. Skibene til Nordbye ere ogsaa mindre, og der bygges ikke heller saa mange. De fleste Skippere have Medredere, og eie kun en ringe Part i deres Skibe. En Deel fare for Ringkjøbing. De mindre med Gryder til Hamborg, eller igjennem Canalen til Kjøbenhavn. Enkelte Sætskippere *) findes ogsaa, hvorimod i Sønderhoe slet ingen, ligesom her heller ingen handler med Gryder. Under Krigen og ved Søeflåde have Nordbyerne ei lidt saa stort Tab som Sønderhoerne, men havde ikke heller saa meget at tabe. Nordbye har med Hensyn til Velstand i lang Tid staaet tilbage for Sønderhoe, og har den nogensinde havt Fortrinet i saa Henseende, maa det have været i den Tid Fiskeriet var Hovednæringsvei.

Egentlige Havne har Den ikke, men ved Nordbye eller Fanø er en smal Kende langs med Landet, som, om Forfatteren mindes ret, holder 7 Fod Vand, og kaldes Havn. Sønderhoe mangler denne Fordeel. De fleste Skibe ligge hjemme om Vinteren, deels i Fanø Havn, deels ved Sønderhoe, paa hvilket sidste Sted de staves tæt op til hinanden ved Strandbredden, men maae bevogtes meget nøie i Storm og Høivande, at de ikke skulle beskadige hinanden. Sjældent ligger noget Skib borte i Husum eller Kjøbenhavn, da man befrygter de Bekostninger, Hjemreisen til Lands vilde forarsage, og tillige har lettere ved at proviantere Skibene hjemme.

Skibsbyggeriet paa Fanø har hidtil alene været afbenyttet til egen Fornødenhed. Skibene skulle mangle udvortes Sirlighed og rigtig Dannelselse, men stærke ere de. De bygges efter Dies

---

*) Som føre Skibe, hvori de selv ingen Part have.

maalet, da Bygmesterne ikke forstaae at tegne eller levere Form til et Skib. Brændes og Gryde-Handelen drive Skipperne paa egen Regning. Den øvrige Handel er høist ubetydelig, men har for været i en bedre Gang. Dens tvende Kroer have egentlig alene Privilegium dertil. Før Krigen havde Fanø en Kjøbmand, ved Navn Jacobsen, som stod i meget udstrakte Forbindelser med Ublandet. Denne Mand's Driftighed har gavnet Omegnen uendelig. Selv Eier af flere Skibe og Pakhuse, saavel paa Fanø som i Warde, kunde han undertiden sætte hele Dens Folkemængde i Bevægelse. Han var en fodb Fanneker, begyndte med lidet, og endte med stor Rigdom. Nu er han død, men hans Navn vil altid med Erkjendtlighed nævnes af Fannekerne. En Gravsteen ved Siden af den eensomme Sandvei imellem Nordbye og Sønderhoe betegner hans Hvilested, og staaer meget passende her, for at minde hans Landsmænd om det Skridt, de endnu have at gjøre, for at hæve deres Havnebyer til blomstrende Handelssteder.

Hjerting er en livlig lille Bye og det vigtigste Ladested i Ribe Amt. Korn udskibes især herfra. Besklyttet af Fanø og Lange Liebjerg, afgiver Reden en til alle Tider sikker Ankerplads, saa at Lodsning sjelden forhindres. De fleste Beboere ere Søefolk, og Byen har mange Skibe. Vardenserne have her Pakhuse, ligesom overhoved de fleste Udskibninger skee herfra. Selv har Hjerting ikke Kjøbstædrettighed, men nylig har dog en Kjøbmand fra Warde, ligesom en Gjæstgiver i Byen selv, faaet Tilladelse at handle med saadanne Varer, som hører til Bondens første Fornødenheder, og det feiler neppe at andre afbenyttede Tilladelsen, i det mindste har det før været Tilfældet. Hjerting fortjente at hæves til en Kjøbstad. Den vilde snart opblomstre.

De øvrige Ladesteder ere mindre betydelige, og tjene især til at udskibe Tørv eller Høe. Nogle afbenyttes endog saare lidet, f. Ex. Ladestedet Dvornsteen ved Ribe Aae, da det falder ligesaa beleiligt at kjøre Producterne til Ribe, naar Døljøb skeer derfra.

Forbrug i Landet selv.

Hvor betydelige Udsbedriften og Dvægavlen i Warde og Ribe end ere, maae dog mange Artikler ubelukkende tages fra

Landet af. Vore Kjøbstædkørgere have nemlig længst ophørt at leve som Bønder. Smør, Æg, Smaacreaturer, ferskt Kjøb &c. forbruges forholdsviis i større Mængde, saa at hvad heraf consumeres, selv i smaae Kjøbstæder allerede er betydeligt. Men det er dog fornemmeligen den talrige Classe af Embedsmænd og Pensionister i Ribe, samt Brænderierne i Varde, som have Indflydelse paa Forbruget af Landmandens Frembringelser i disse to Stæder.

Ligesaa vigtigt, om ikke betydeligere end nogen af de berørte Stæder for Consumtionen af Producterne, er Eilandet Fanø. Man regner at Tilførselen fra Fastlandet aarlig udgjør 2000 Ldr. Korn, 400 Slagtehøveder, 400 Grise, 200 Frd. Smør, 4 til 5000 Læs Tørv og Lyng, foruden en heel Deel Æg, Ost og et ikke ringe Quantum Brændeviin, hvilket alt bliver forbrugt paa Den selv eller tjener til Skibsprovision. Mange faaer ogsaa en Deel Fødemidler fra Fastlandet.

Med Hensyn til Tøndern, Kolding og Christiansfeld, da tager naturligviis Ribe Amt kun for saa vidt Deel i disse Byers Forpleining, som det udgjør en integrerende Part af deres Omegn.

Hvor stort et Quantum Korn, Brænderierne i Østerbysgaard, Skobborg, Jels og Stave faae fra Andst- og Malt Herreder seer Forfatteren sig ikke istand til at oplyse. Men saa meget er dog vist, at naar Kornvarerne finde god Uffætning i Kolding eller andre Stæder, kunne de altid ligesaa fordeelagtigen anbringes i benævnte Brænderier. Ogsaa de mange smaae Brænderier, som overalt paa Landet hos Bonden findes, opsluge en stor Mængde Korn. Vel udbringe disse Brænderier ikke det høieste Product af Spiritus, men Bonden har dog større Fordeel af at brænde end sælge sit Korn; Skjøndt Stats-Kassen paa den anden Side igjen derved lider et betydeligt Ufbræk. Men hvorfor kan ikke ogsaa Forskjellen imellem Kjøbstad- og Landboe-Næring engang ophøre?!

Sandel, Opkjøb af Prangere, Bispekræmmere, Søkere i det Slesvigske, Vaarbasse-Marked, Priser.

Handelen i Kjøbstæderne bestaaer meest i Bondehandel, eller en Ombytning af Bondens Producter med fremmede Fornø-

benheder, og da Korn, Fedevarer, Uld udgjøre Hoved-Udsøfselsartiklerne, retter Omsætningen sig naturligviis efter disse Varers Udsættelighed i Udlandet. Store Opkjøb af Landmandens Producter finde derfor kun Sted naar Bestillinger fra Udlandet indtræffe. I Ribe er der dog ogsaa en Kjøbmand, som driver Handel med Eggefibstømmer fra Gram Skov, og dermed forsyner Tannekerne. Andre sørge for Udsættningen af det frembragte Lærred og Tøstet. Tvende Dvæghandlere reise hvert Foraar og Efteraar med Kæer til Kjøbenhavn. Nogle Galanterihandlende findes desuden i begge Kjøbstæder.

Handelen paa Udlandet gaaer som i de fleste vesterjydske Kjøbstæder næsten ene paa Hamborg, sjelden paa Bremen eller Amsterdam, og saaledes har det formeentlig været siden Studehandelen og de dermed stedfundne Forbindelser med Holland ophørte. Hamborgerne modtage de af Landmanden opkjøbte Producter og give alle Slags fremmede Varer derfor igjen, men ere danske Producter søgte, finde naturligviis Pengeremisser i Contanter Sted. England er først i den senere Tid bleven lidet søgt. Man sender Korn og modtager Salt til Retour. Nogle norske Skibe komme ogsaa aarlig til Ladestederne og medbringe Lømmer eller Bræder, som ombyttes med Korn, Fedevarer eller Penge, i hvilken Omsætning saavel Kjøbmænd som Landmænd tage Deel.

Mange ere de Klager, som af Landmanden føres over Kjøbmændenes formeente Uvirksomhed, og neppe vil man tillægge dem Navnet af Høkere. De siges ikke at være andet end Hamborgernes Commissionaire, og ingen Formue eller Kundskab at besidde, til paa egen Haand at kunne foretage sig Speculationer. Ogsaa menes der at Kjøbmændenes Antal er for stort, saa at den ene staaer den anden i Veien, og ingen kan føre nogen behørig Handel. For 40 til 50 Aar siden havde Warde og Ribe kun 4 til 5 Kjøbmænd hver, men i Ribe f. E. drev Raadmand Nahr Wiinhandel, Dvæghandel paa Holland, Hvalfiske og Sælhundefangst paa Grønland m. m., hvortil han eiede 2 til 3 Skibe. De øvrige Kjøbmænd førte norsk Handel med Salt, Lømmer, Korn og Brændeviin. Varer forskreves fra Hamborg og Altona, Hør og Hamp directe fra Østersøen. Men er det end vist, at hverken Ribe eller Warde have store Kjøbmænd, er det ikke mindre

sandt, at de fleste brive deres Handel paa egen Regning, skøndt maaskee mange paa deres Credit i Hamborg. Den sikkre Commis-sionshandel tjener kun Enkelte som Næringsvei. Ikke heller for-tjener Kjøtmændenes Virksomhed saa megen Ringeaagt. Det er en Sandhed, at Landmanden fra Østeregnen ofte fører mange af sine Producter, især Fedevarer, til Warde, hvilket vist ikke skeete, dersom Horsens, Veile, Goldberg eller Fredericia vare ligesaa gode Affætningssteder. Udeles ørkesløs er man vist ikke heller i Ribe. I Efteraaret 1827 afgik derfra og fra Omegnen en stor Mængde Havre til Engeland. Store Kjøbmænd ere desuden ikke hvad der bringer et Land Held og Lykke. Man seer dem gjerne udarte til Monopolister. For at udruste et Fartoi til Engeland eller Holland udfordres ikke saa store Kræfter, som til en Expedition til Ost- og Vest-Indien. Men en Byes Handel, naar den er indskrænket til Udsørselen af Producter eller Indsørselen af fremmede Varer, maa naturligviis' rette sig efter Dplandet, og naar Concur-rencen er saa stor som for Dieblicket, eller Conjunctionerne saa ugunstige, som de i en Deel Aar have været, hører det vist megen Driftighed og Sparsommelighed for en Begynder til at svinge sig i Veiret. Imidlertid kunde vore Handlende nok besitte sig lidt mere paa at uddanne sig, samle Connectioner, og især erhverve sig Credit i Udlandet. Men alene den strængeste Rebelighed og det omhyggeligste Valg af de til Forsendelse bestemte Gjenstande kan lede dertil. Intet har maaskee mere fladet Handelen i Dan-mark, end den siddsevrne Behandling af vore Producter, hvori baade Landmand og Kjøbmand indtil den seneste Tid have gjort sig skyldige, men som ene maa lægges den sidste til Last; thi endnu gjøres aldrig behørig Forskjel imellem den bedre og slettere Vare. Vor afdøde Duffen har længst gjort opmærksom herpaa, men kun saa have ændset hans Ord. Dieblickets Fordeel har fortrængt alle Hensyn paa Fremtiden, og Dunsterne af Brændeviinskjeds-lerne forhindret enhver høiere Retning af Landbeværerne*).

---

*) Som et lysende og folgeværdigt Exempel finner i anførte Hen-seende det Bruunste Huus i Alsens og Fredericia. Ved streng Re-delighed, Ordholdenhed og den omhyggeligste Behandling af de til Forsendelse bestemte Producter, har dette Huus erhvervet sig

En, formedelst Mængden af Deeltagere, meget betydelig Handel er den, som føres af de saakaldte Landprangere. I hvert Sogn er der nemlig gjerne een eller to Familiefædre, som gjøre sig en Fortjeneste af at afljøre Landmanden hans Frembringelser, og forspøne ham igjen med nogle af hans vigtigste Fornødenheder. Disse Dpfjøre bringe i Almindelighed de tilhandlede Producter til Flensborg eller Fanø, ikke sjældent til Egnens Kjøbmænd, med hvem de ofte staae i Forbindelse, og for hvem de, naar Bestillingen pludselig indtræffe, ofte ere til megen Nytte. Gjenstandene for denne Handel ere paa den ene Side: Smør, Flesk, Talg, Huder, Uld o. s. v., paa den anden Fern, Salt, Tobak, Caffe, Sukker &c. Nogle handle ogsaa med Vogntømmer og Gavnved, som de lade komme fra Gram, Røbing og Skodborg i det Slesvigsk. Landprangere, skjøndt uden for Lovens Act, betragtes dog af de Fleste som saare nyttige Medlemmer af Staten, i det de ikke alene fremme Uffætningen af Producterne, men tillige spare Landmanden megen Uleilighed, mange forgjæves Reiser, og gjøre det mueligt for den, som ingen Heste har, at faae sit Dverstrib anbragt.

Mindre yndede ere de saakaldte Bissekæmmere, det vil sige unge Bønderkarle, for det meste fra det Slesvigsk, som fare Landet rundt og sælge alle Slags Aenvarer. Salig Teilmann udlader sig om dem i følgende Udtryk: "Største Parten af Bissekæmmerne blive ved den omflakkende Levemaade liberlige Mennesker, som efter faa Aars Forløb ingen Ting due til. Naar de ligge hjemme bestille de intet, men agere Cavaleret, gaae paa Jagt eller sværme omkring. De ere Aarsag i at megen Dver-

---

en saadan Credit i Ind- og Udlandet, at det altid er det første, som modtager Bestillinger, og som enhver helst sælger til. Et Exempel ville vi her blot anføre den Maade, paa hvilken Boghveden behandles inden den udfibes. Et halvt Dousin Karle sættes til at gjennemtræde Boghvededyngerne, hvilket Arbeide forrettes med Højsokker. Boghveden gaaer derpaa igjennem Mensmaschinen, men underkastes paa ny en Kjørning som den anførte. Til sidst renses med den nøiagtigste Omhyggelighed. Vel tabes saaledes $1\frac{1}{2}$ Skp. paa hver Lde., men en paa denne Maade behandlede Lde. Boghvede veier ogsaa over 12 Lpd.

baadighed finder Indgang blandt Almuen. Skulde al Pigestads hentes fra Kjøbstaden, forbrugtes ikke Hjerdeparten. Naar derimod Kræmmeren breder sit Kram paa Dissen, kan Fristelsen ikke modstaas, og mange unyttige Ting kjøbes, hvorpaa ellers aldrig var tænkt. Haves ei Penge, tager Kræmmeren gjerne gammelt Sølvs, eller giver endog, efter Omstændighederne, Credit. Det er utroligt hvor mange Penge denne Skare af Dagdrivere trækker ud af Landet. Dgsaa Staten taber den Told, Luxusvare billigen bære, da alt hvad disse Kræmmere have at sælge er indsmuglet fra det Slesvigiske." Rigtigheden af disse Bemærkninger staaer ikke til at benægte, men vanstueligen vil denne Usik blive hævet; thi den har sin Grund i den Fordeel, der er ved at indsmugle alle Slags Varer fra det Slesvigiske, hvilket neppe vil forhindres førend Jylland og Hertugdømmerne sættes paa eens Fod med Hensyn til Toldvæsenet. De fleste Kræmmere ere Udsendinge af Slesvigiske Kjøbmænd, som finde deres Fordeel ved at forsyne dem med Varer. Dgsaa den Etik, at den ældste Søn i det Slesvigiske arver Faderens Gaard, og de yngste maae lade sig nøie med en ringe Erstatning, bidrager vist ikke lidet til at forsøge Tallet af hine Dmløbere.

Et 4de Slags Handlende ere de saakaldte Høkere, sønden for Kongeaalen, der overalt i det Slesvigiske findes i hver Bye, undertiden flere i Tal. De handle en detail med alle Slags Urtekramvarer. Concession maa erhverves til denne Handel, hvortil i den senere Tid er søiet Forpligtelse at tage Varerne hos Kjøbmændene i de nærmeste Kjøbstæder. Men dette overholdes ikke, og mange Varer forskrives endnu, ligesom før, fra Hamborg eller Altona. I Hertugdømmerne har desuden Enhver Lov at opkjøbe Landmandens Producter og handle en gros. Mangfoldige gjøre derfor Opkjøb paa Landet, og smaae Skippere seile med Producterne til fremmede Stæder. I Ballum drive saaledes 2 Mænd: A. Brodersen og N. Gram, Handel paa Island, hvortil haves en Sagt af nogle og tyve Læsters Drægtighed, og som føres af den første af benævnte Mænd.

Waarbasse Marked giver Anledning til en ikke uvigtig Dmsætning. Alle Slags Kjøbere og Sælgere indfinde sig her. Man handler med Saar, Sviin, Heste, Stude, Sæderug og alle andre

Landets Producter, hvorimod Landmanden igjen indløber sine Fornødenheder af Kram og Trævarer, Leerkar m. v., og Kjøbere mangle der ikke.

Hvad endelig Priserne paa Producterne angaaer, da ere disse aldeles afhængige af Søgningen i Ulandet. Kun i et Aar som 1826 har den indre Consumption Indskydelse paa Priserne. Derimod stiger strax en Artikel, saasnart den bliver søgt paa fremmede Torve. Krig og Misvært i Ulandet have derfor altid viist sig velgjørende for Danmark. Men selv uden saadanne Landeplager vilde Handelen med vore Producter kunne blomstre, dersom ikke saa mange Stater havde antaget det i flere Henseender fordærvelige System, at ville regulere Handelen, især Kornhandelen. Forbudet mod Indførelsen af Korn i England har i saa Henseende skadet os meest. Man fortælle os længe nok, at England selv producerer sit Forbrug af Korn, og altsaa ingen Tilførsel trænger til. Uden Handelspærring vilde saadant aldrig være skeet; thi den engelske Landmand kan ikke holde Priis med Agerbrugeren paa Fastlandet. Imidlertid er det dog altid en Trøst for os, at uagtet alle de Hindringer, Fremmede have lagt i Veien for vor Kornhandel, denne dog har vidst at skaffe et Afløb for vor Overflod, og at Priserne i de sidste 3 til 4 Aar ere komne i et noget gunstigere Forhold til Productionsbekostningerne, Phænomener, som maa forklares af Hollændernes og Hamborgernes store Capitalforraad, der have tilladt dem at speculere med vort Korn, om end Udsigterne til en Rente have været fierne, saaledes ogsaa den sig meer ordnende Tingenes nye Gang, og den noget forbedrede Qvalitet af vore Producter, maa skee ogsaa den aarlig tiltagende Folkemængde i Europa, kjendt Virkningen deraf neppe endnu kan have viist sig i nogen spænderlig Grad, men hvoraft dog udgaaer noget Haab om en bedre Fremtid.

17.

Markfred, Hegn.

Største Parten af Amtet kan rose sig af en god Markfred. Især have Vester Herred og Egnen ved Møgeltonder længe, der siges over i 30 Aar, været i Besiddelse af dette Gode. Tøiring og Bogtning ere fornemmeligen de Midler, ved hvilke Markfred er opnaaet. Kun i Egnen ved Møgeltonder er den en Folge af Indgrøftninger. Smidlertid maa man ikke troe, at Vovret derfor bliver ubenyttet.*) Naar det naaer hen i October, gaae Creaturene overalt løse; men hvor Hegn mangler, sørger Enhver ved Bogtere for, at fremmede Marker eller Vintersæden ikke overfares; dog tages det naturligtvis ikke saa nøie, om et Hoved paa denne Aarstid kommer over Markeskjellet. Meest tilbage i dette Punct er den nordlige Deel af Andst Herred, ligesom tildeels ogsaa Malt Herred, og endnu høres her jevnlig Klager over den Uvillie, man paadrager sig, ved at bringe Lovens Midler i Anvendelse. Smidlertid forandre Ansuelserne sig meer og meer, og paa flere Steder er i de sidste Aar tilveiebragt en taalelig Markfred. I Markskbyerne ved Ribe er det Skik at lønne en Markmand, som har Dp-syn med, at intet Creatur gaaer løst udenfor de indgrøftede Fænger, og træffer han et saadant, tegner han Eierens for $\frac{1}{2}$ til 1 β . lybft. Men saasnart Kornet er indhøstet, slaes løs, og da er det ogsaa for det meste forbi med Markfreden, især dersom Vandfloberne skalde forjage Creaturerne fra Engene. Lignende Markmænd holdes ogsaa i den høiere liggende Geest imellem Ballum og Møgeltonder.

Hegn af nogen Betydning findes kun i den sydsøstlige og sydvestlige Deel af Amtet. I den sydsøstlige Deel have Seest og

*) Om Forskjellen imellem Dp-givelsen og Ufbenyttelsen af Vovret, see Veile Amt's Beskrivelse.

Hjarup Sogne ved Goldberg det meste Hegn, almindeligviis: beplantet Jordvold. Men saa godt eller saa stærkt Hegn, som i det tilstøbende, og med mere lerede Jorder begavede Tyrstrup Herred i Hadersleb Amt, findes langt fra ikke her. Ikke heller er Ugermarken inddeelt i saa mange smaae Kobler, saa at Koerne maae holdes toirede, istedetfor at i Tyrstrup Herred alt Dvæg, selv Faar, hvoraf dog kun holdes saa, gaae lose hele Sommeren i de indhegnede Kobler. Næst herester har Leierflov Sogn, især Ferup Bye, det meste levende Hegn. I Gjesten-, Weerst- og Jorstrup Sogne ere Skorlobberne omgivne med Riisgerder, snart ovenpaa en Jordvold, snart uden en saadan.

I den sydvestlige Deel af Amtet kjendes intet andet Hegn end Grøfter, som til dette Diemed gjøres 3 Alen vide og 2 Alen dybe. Hermed ere ikke alene de mange smaae Lobber eller Fæner i Marsfengene overalt omgivne, men selv den høiere liggende Geest imellem Trøiborg, Ballum, Høier og Møgelstønder har valgt denne Hegnsmaade, og man seer her overalt Markerne indgrøfede i smaae Lobber af 6 til 7 Dematers Omfang. Creatureerne gaae i Hvileaarene lose i disse Indhegninger, og som Dvægsmiddel bruges alene at koble dem sammen.*) At denne Hegnsmaade svarer til Diemedet, maa man slutte af de mange Aar den allerede har været brugt, men rigtignok holdes Grøfterne overmaade vel oprensede. Pastor Hanjen i Ballum siger, at han ikke har fundet Ufred større her end paa Uls, hvor dog saa gode Knikker have. Imidlertid vilde dog store Hovmarker neppe lade sig indfæde paa denne Maade; thi jo større Dvægflod, des større Vanskelighed med at styre Creatureerne, hvorimod nogle saa Hovedet gaae mere rolige indenfor det dem anviste Rum. Trøiborg er maaffee et Beviis herfor. Denne HovedgaardsMarker ere, tværtimod almindelig Skik og Brug, indhegnede med Jordvold og Grøft, og Creatureerne holdes desuden toirede. Som bekjendt

---

*) Køer, Stude eller Qvier ere koblede parviis til en Bom eller et Stykke Træ, 4 til 5 Tommer tykt og 1½ Alen langt. Faar gaae 3 sammen, et ved hver Ende af en ligebenet Triangel, som dannes af 3 alenlange Kjepper. Undertiden bruges et ligearmet Kors, hvortil 4 Faar klovés.

foretrække ogsaa Engælænderne, der faa meget pnde Løsgang, smaae indhegnede Løkker for store. Imidlertid maa her dog bemærkes, at Løring af Fedeqvæg eller stort Qvæg mere og mere udbreder sig; thi Creaturerne have da ikke Leilighed at bevæge sig saa meget og trives altsaa bedre; men Studene maae da hele Sommeren holdes i Hæl, for at forebygge at de bisfe. Dette er nok Hovedgrunden, hvorfor næsten alle store Studeholdere foretrække Løring for Løsgang. At mindre Græs derved skulde medgaae, som almindeligviis troes, stemmer ikke overeens med Forfatterens Erfaring. Forresten finder den omtalte Hegnsmaade naturligviis kun Anvendelse hvor Underlaget er leret.

Udenfor de omtalte Districter er Hegn meget sjældent. Warde har sin Ugermark indhegnet imellem Mand og Mand, men Hegnet er ikke andet end simpel Jordvold, uden mindste Plantning. Lignende Indhegninger bemærkede Forfatteren paa Endrupholm, Hesselmed, ved Landsbyerne Holm i Vester Herred, og Thistrup i Øster Herred. Men besværrer, disse Exempler give intet synderligt Haab om at see dem efterfulgte. Intet Sted freder Hegnet tilbørligen, og de paa Digerne plantede Buske ere enten udsøde, eller see meget forknyttede ud. Det øvrige Hegn indskrænker sig til de Jordvolde af Hede, eller Maartorv, som opføres omkring Haverne eller Gaardspladserne, og som aldrig groe til, men efter nogle faa Aars Forløb forfalde og maae opreises af nyt. Hift og her ere Engene dog godt indfredede ved Grøfter.

Nyt Hegn opreises kun i de østlige Sogne af Andst Herred, hvor denne Sag begunstiges af Skovenes Nærhed og et mere vandholdende Underlag. Mere vestlig tænker ingen herpaa, ja Opførelsen af Hegn ansees som et forgjeves, og, formedelst Markernes Omfang, uoverkommeligt Arbeide. Steendiger er der, af Mangel paa Steen, enkelte Sogne undtagne, ikke at tænke paa. Jordvold groer aldrig rigtigt sammen i den løse Jordbund, og skrider derfor efter nogle Aars Forløb ned. Diger af tilkjørte Maartorv kunne, formedelst Besværligheden af det dermed forbundne Arbeide og deres ringe Varighed, kun anvendes i det Smaa. Plantning paa Diger lykkes ikke, i det mindste ikke paa den hidtil brugte Maade. Poldningerne kunne vel groe et Aarstid eller to,

men naar de nye Diger udtørres gaae de ud*). I fugtigt Land gaaer det bedre. Dog vil Teilmann have fundet, at den eneste tjenlige Busk hertil er den store Vidie (*Salix cinerea*), som findes hist og her i Moserne. Den er varig og bufter godt, men maa ikke forveksles med en anden *Salix*, ubentvivl *aurita*, som ogsaa vover i Moserne, men slet ikke ducr da den er en Dværgplante. *Salix viminalis* og *triandria* kunne vel grøde, men staae langt tilbage for *cinerea*, da de hverken bufte saa godt eller ere saa varige, og forlange desuden et meget bedre Jordsmøn.

Hvilket Udfald de hidindtil gjorde Forsøg med at opføre Hegn i Ribe Amt have havt, kan, foruden det alt anførte, endnu følgende Exempel fra Gamst Præstegaard vise. Strax efter Hr. Pastor Junghans's Ankomst til Kalbet led han sin hele Ugermark og sine Enge indhegne med 824 Favne Jordbige og 248 Favne Grøst. Men det viste sig snart, at Hegnet ikke kunde værne for Gaar eller Ungqvæg, og ikke heller havde Varighed. Et senere anstillet Forsøg med at indhegne en Grønning i Heden blev ikke lønnet med et bedre Udfald. Resultatet af dette Capitel bliver altsaa: at Bogtning og Løiring for det første ere de eneste sikke Midler for at tilveiebringe Markfred i de sandige Heedeegne, og at det er megen Tvivl underkastet om levende Hegn nogensinde vil kunne blive almindeligt. Naar man imidlertid tager i Betænkning hvor vigtig Ly er for de sandige Marker, kan det ønske, at see Vesteregnen beplantet med levende Hegn, ikke saa let opgives af Fædrenelandsvennen. Forfatteren mener derfor, at denne Sag endnu fortjener osiere at forsøges. Maaſkee en Blanding af Eg, Birk og Torn vilde være passende for de sandige Jorder. Maaſkee at man gjorde bedst i at plante paa den flade Jord, eller i det høieste at opføre meget lave Diger. Maaſkee at det vilde være nok at gjennembrude Alen for at faae Buskene til at tykkes. Bedholdende Flid, Taalmodighed, Tænkſomhed og fuldkommen Markfred, ere imidlertid nødvendige Betingelser ved saadanne Forsøg.

---

*) Ved at sløise gamle Diger, endog 2 Aen tykke, har man fundet dem indvendig saa tørre som Aſe. Dette kan imidlertid ogsaa finde Sted paa Leerjorder.

18.

Dværgavl.

Dvægracer, deres Behandling, Meierier, Tillæg, Foderstude, Staldning, mislykket Forsøg med at bringe Studehandelen paa Holland i Gang igjen, Antal af Dvæg i Forhold til Areal.

Dvægracer.

I Ribe Amt har man 3 Racer af Hornqvæg.

1) Den gamle jydsk Race, som endnu ubelukkende holdes i Andst. og Slaugs Herreder, men i de øvrige Partier af Amtet meer eller mindre er fortrængt af en Bastardrace, vi siden komme til at omtale. Dette Dvæg er sort eller graat, snarere smaat end stort, men for det meste ganske godt proportioneret, hvad man kalder plat. Kun i Slaugs og de nordlige Partier af Andst., Malt. og Gjerding Herreder er Dvæget noget spidst og hoibenet, men dog altid meget nsifomt og triveligt. I det hele staaer denne Race dog langt tilbage for det Dvæg, som holdes i Thy, Bendsbo og Salling, og de Stude, som tillægges, kunne langtsaa ikke maale sig med Studene fra hine Egne.

2) Det, af vor hensovede Viborg kaldte Salve-Marskqvæg imellem Ribe og Tondern, et Dvægslag, der har meget tilfælleds med den ægte Marskrace, men er mindre. Løbet er mørkerødt, sjeldnere sort, Hornene korte og tykke, Bygningen god, dog ikke udmærket, hverken høis eller lavbenet, lang- eller kortlivet, grov- eller fiinknølet. Derimod er Ribbebygningen fortrinlig, og en hængende Bug sees sjeldent. Racen er meget trivelig og ikke seen til at vore, Studene ere allerede i 4de Aar ligesaa store som deres Staldbrodre fra Jylland i 7de eller 8de Aar. En saadan Stud, naar den er feed, veier 6 til 800 Pd. Smidlertid ere de unge 4 Aars Stude ikke meget tælgrike. Hvad Køerne angaaer, da er der en stor Forskjel imellem dem, som Malk Køer betragtede. Mangan Køe af mindre Race giver ligesaa megen Melk. Dog er det vist, at naar man kan være saa heldig at træffe et udmærket Individ, giver det vel den dobbelte Melk, og selv

Fløden skal være feed. En Koe, der snart skal kalve, bliver betalt med 20 til 30 Rdlr. Ort. Gode Tyre til Racens Forplantning holdes, og den store Overensstemmelse i Bygning, som man ved dette Dvægslag overalt bliver vaer, viser den faste Typus, det har opnaaet. Virkelig ere vanflabte Creaturer temmelig sjeldne, i det mindste har det forekommet Forfatteren saaledes. Hvor ønskeligt at man i Jylland vilde efterligne dette Exempel, og ikke vise sig saa ligegyldig ved Valget af Tyre. (Man behage i dette Punct at eftersee Weile Amts Beskrivelse).

5) Det 3^{die} Slags Dvæg er egentlig en Bastard af de foregaaende to Racer, og findes fornemmeligen i den vestlige Deel af Amtet. Hvorlænge dette Dvægslag har været til vides ikke bestemt. I Egnen af Norholm var Etatsraad Teilmann den første, som 1780 lod komme 10 Køer og 2 Tyre fra det Slesvigke. Det røde Lød og Størrelsen yndedes, hvorfor Kalvene stærk søgtes til Tillæg, og hele Omegnens Dvæg snart sammenblandedes med hiin Race. Formodentlig have dog nok flere paa samme Tid ladet komme Tyre fra Marsten, og i Ribe har Krydsning sandsynligviis allerede tidligere fundet Sted. Paa de Steder, hvor Pleien har været god, er dette Dvæg ligesaa stort, som dets Stamme-fædre hiin Side Grændsefjellet; men skjøndt ogsaa rødt, er det dog meget lysere af Lød, og har trindere, samt længere Horn. Ligesledes er det almindeligviis mere lavbenet, langstrakt, og har en mere hængende Bug, lutter Kjendemærker paa Tilværelsen af jydskt Blod*). Udmærkede Individier findes i Ribe, men især hos Sognefogden Anders Mortensen paa Gammelgaard i Mlgod Sogn, samt hos en Broder af samme, der boer ikke langt derfra. Og, saa i Hobbes og Lunde Præstegaarde saae Forfatteren ret smukke, store Køer, men som dog forekom ham noget høibenede, og mindre

---

*) Som bekjendt vrage Holstenerne Stude med mørkerødt Lød og korte, budte Horn. Men er Farven lysere og Hornene trinde, gaae saadanne Stude dog endnu med, fordi de ansees at besidde mere af den jydsk end Marstracens Egenheder. Lødet og Hornene ere derfor ikke saa uvæsentlige Individualiteter, som nogle have villet lade dem gjælde for. Tvertimod komme de altid meget til hjælp for at efterspore en Races Herkomst.

rette i Kryds og Lænd. Smidlertid lærer Erfaring, at dette Qvægslag i det hele dog er for stort for saa mager en Egn. Kun de Steder, som have Overflod af Enge og nogenlunde gode Græsgange, ere istand at skaffe dette Qvæg den behørig Pleie. Køerne paa Nørholm give ikke mere end 6 til 7 Potter Mælk om Sommeren. Det Samme vilde sikkert kunne opnaaes af en langt mindre Race. Til Bekræftelse for Rigtigheden af hiin Bemærkning, behøver Forfatteren kun at beraabe sig paa den saa erfarne Eier af Høselmed, ligesom paa salig Kampmann og Teilmann, der eensstemmigen erklærede sig til Fordeel for den gamle jydsk Race, som den fortrinligste for deres Localiteter.

Qvægets Behandling.

I Vesteregnen er det Grundsætning, at fodre Qvæget det bedste mueligt om Vinteren; thi da Græsset er knapt om Sommeren, vilde Creaturerne aldeles vanslægte, dersom Pleien om Vinteren ikke var saa meget bedre. Smidlertid betinges denne Regel altid af det avlede Høe og Sædforraad, og da dette, især i det Indre af Landet, ofte er lidet, formaaer selv den bedste Willie ikke at bringe det videre end til en tarvelig, men des ordentligere Pleie. Naar man ikke frygter for Fodermangel, indbindes i de første Dage af November *). Sædvanlig gives 5 Givter daglig, 3 om Formiddagen og 2 om Eftermiddagen, men nogle lægge endnu den 6te til. De malkende Køer vandes to Gange, nemlig om Formiddagen efter anden Givt, og om Aftenen førend de fodres af. Til Juul, eller om muligt længere endnu, gives en Givt utærsket Sæd efter Vandet. I Marskbyerne bruges hertil Skaftehavre ja endog hele Bygkjærve. I de ringere Egne er det fornemmeligen Rivningen, som hertil afbenyttes. Siden fodres med Høe og Halm alene, men Sæden tærskes aldrig ganske reent af. Hvor der avles meget Høe, faae Malkekøerne 3 til 4 Givter daglig deraf, men hvor Høet er mere knapt kun to. Det bedste Høe gives altid Køerne, og det ringeste Dpdrættet, ligesom dette ogsaa

---

*) I Efteraaret 1826 gif endnu meget Qvæg ude langt hen i December.

maa hjælpe sig med mindre Høe og mere Halm. Boghvedehalm, naar den er godt bjerget, opfodres som anden Halm, men er Boghveden kommen daarlig ind, buer Halmen ikke til andet end Strøelse. Den Forsigtighed iagttages, ikke at fodre med Boghvedehalm førend Juul eller henimod Foraaret, da man vil have bemærket at Kærne tidligere faae Luus, Udset og Kløe derefter*). Hakkelsefødringen udbreder sig mere og mere, da den giver Leilighed til at blande det stivere med det blødere Foder, og tvinge første i Creaturerne. I fodertrange Aar tyer man til Lyngen og giver deraf daglig een til to Givter, eftersom Nøden udkræver. Sær maatte dette Middel anvendes i Foraaret 1827, hvilket af Spottesugle kaldtes at staldfodre. Sædvanlig vedvarer Vinterrogtingen til midt i Mai.

Sygdomme blandt Dvæget ere temmelig sjældne. I tørre Sommerer fornemmes undertiden lidt Hoste eller Stønnen, og enkelte Creaturer bukke vel ogsaa under for dette Tilfælde, hvorimod anvendes Kareladning. Kareladning er overhoved meget yndet, og bruges af mange regelmæssigen hvert Foraar, især ved Dmfliftningen af det tørre Foder med Græsset, eller naar Creaturerne, som der siges, lide af Blod, hvormed dog neppe forbindes noget bestemt Begreb; thi Sygdommen siges at komme snart af Overmaal af Kræfter, snart af Kraftesløshed. Bedre uidentvivel, om man, istedet for den megen Kareladen om Foraaret, gav Creaturerne styrkende, Fordøielser befordrende Midler, som Salt og bittere Urter. Mod Blodpis ansees Nøden og Stængelen af Løvestand for et godt Raad. I Andst Herred, især sønden for Kongeaaen, bruges Saltlage. Meget Væsen bliver gjort af en Sygdom kaldet: Hornombød. Hornene blive kolde, Creaturet magres,

---

*) Pastor Stokholm paaستااer, at Kærne faae bedøvende Tilfælde, naar de fodres for stærkt med Boghvedehalm. Overhoved vil han have bemærket, at denne Boghvedens Birkning udstrækker sig til flere Dyrearter. Ullinger, fodrede med Boghvedegryn, bleve ganske forstumlede i Hovedet og sank tilbunds i Dammen. Kalkuner fik Kløe i Hovedet og døde. Ved Hennygaard skal det ikke falde vanskeligt at styde Wildænder i den Tid de søge Boghvedegræne. Selv Bier ere mere urolige, og flukke mere i den Tid de trække af Boghveden.

og Halsen bliver blød oven for Duffen, som om Knoklerne vare borte. Man troer, at en Orm, som gaaer igjennem Halsen og Rygmarven op til Hornene, forarsager denne Sygdom, der sandsynligviis ikke er andet end en Betændelse i Haleenden. Sognefoged Peder Jacobsen i Billum siger imidlertid, at Hornetomhed undertiden er Forløber for Lungesygen. Man indgiver Terpentin og gnider Rygraden dermed. Eller ogsaa der gjøres et Indsnit i Halsen, hvori indgnides Peber. Bedre om man dertil brugte Saltlage. Der skal være Steder, som sjældent ere ganske frie for denne Sygdom, som efter Nogle endog skal smitte.

Meierier, Tillæg, Foderstude, Staldning.

Meierievæsenet er ikke i nogen blomstrende Forfatning i Ribe Amt. Deels ere Græsgangene ikke passende eller frugtbare nok dertil, deels ansees Opdræt som mere fordeelagtigt. Det største Meierie er paa Nørholm og bestaar af 100 Kser. Lunderup, Endrupholm, Estrup, Synderflov og Bambruggaard have Besætninger paa 40 til 70 Kser. Ellers haves i Almindelighed ikke over en Snees Kser paa nogen af de øvrige store Gaarde; en Bonde kan have 6 til 12. Overfluddet af Smørproductionen vilde derfor ikke være synderlig værd at regne, dersom Vesterboes bonden ikke var en saa god Huusholder; og virkelig er der mange Beboere i de skarpe Hebeegne, som sjældent eller aldrig smage Smør i deres Huus, men lade sig noie med en Dstkorpe til det tørre Brød, for at faae Leilighed til at samle lidt Smør til Salg. I Egnen af Ballum maa Bonden ofte kjøbe Smør, da Tillægget opsluger Melken.

Uf ulige større Vigtighed er Opdrættet. Overalt i Amtet tillægges en Mængde Qvier og Stude, dog meest af sidste, og i Heberne sees altid en heel Deel Ungqvæg at følge Faareflokkene. Især opfores en stor Mængde unge Stude i Skovlobderne i Andst Herred. En Bonde tillægger her 4 til 8 Kalve, og derover, naarlig. De Stude, som komme fra denne Egn, ere meget søgte, fordi de taale ethvert Slags Græsgange. Dgsaa i Strøget imellem Ribe og Tøndern er Tillægget meget betydeligt, da næsten alle Kalve lægges til. En Bonde fra Schackenborg Gods har

saaledes til en Besætning af 20 eller 22 Høveder kun 4 eller 6 Røer, hvorimod Resten er Ungqvæg og Stude. I Farstrup ved Ribe kan Forholdet være imellem 7 og 10 Røer til 12 eller 20 Ungnød. Som Minimum kan nok antages, at Røer og Ungqvæg paa en Bondegaard ere lige i Tal, men i Almindelighed overskrider Ungqvæget langt dette Forhold. I Øster- og Vester Herred tillægges mindst, fordi Heberne ere daarlige til Græsning. Tillæget betragtes som Bondens bedste Indtægtskilde, da de Penge, derfor indtages, almindeligviis langt opveie Beløbet for solgt Korn og Smør, og Dvægghandelen desuden altid bringer Contanter i Landet. Bekostningerne ere ubetydelige; thi for det meste græsses i Heberne eller Skovlobderne, og om Vinteren fodres med ringe Mosehøe. Ikke heller falder Affætningen vanskelig enten paa den ene eller den anden Tid af Aaret. I den Slapheds-Periode, som characteriserede Slutningen af det andet og det meste af det 3de Decennium i vort Aarhundrede, har Prisen paa Dvæg vel været lav, som paa alle andre Producter, men Affætning har dog aldrig ganske manglet; thi Foder- og Græsqvæg er en Fornødenhed for mange. De unge Stude gaae almindeligviis fra Bøndergaardene naar de ere 3, sjeldnere 4 Aar gamle. Salget skeer til Landmænd, som have større Gaarde og frugtbarere Jorder, og kunne give en bedre Pleie, eller Studene gaae umiddelbar i Handelen og føres til Markeberne i Husum og Bedel. Dog gaae Studene fra Egnen imellem Ribe og Møgeltonder ikke saa langt, men affættes paa Markeberne i Tøndern, for at græsses i de nærmeste Koge, hvor man ingen jydsk Stude holder. De fleste Stude sælges om Foraaret fra Foderet, dog gaae ogsaa mange af om Efteraaret, for at besætte de større Gaarde eller fortære Marskmandens Høe og Halm. Prisen har i de sidste Aaringer varieret imellem 14 og 20 Rdl. Ort. for et Par 3 Aars Stude af jydsk Race, hvorimod lignende Stude af det Slags, som holdes sønden for Ribe, have kostet 40 Rdl. og derover.

Græs- eller Foderstude i 4de og 5te Aar holdes paa alle store Gaarde, som ikke have lagt sig efter Meierie; thi Tillæg bruges ikke paa de store Gaarde. Bramminge har for Tiden den største Besætning af dette Slags. Dog er der ogsaa mange Bønder, som holde Foderstude. Saaledes f. Ex. i Gjestens, Seest-, Hjarup- og

Standerup Sogne i Andst Herred, Farstrup, Bilslev, Darum- og andre Sogne ved Vesterhavet, hvor det ikke er sjældent at finde en Besætning af 20, 4 eller 5 Aars Stude paa en Bøndegaard. Studene kjøbes for det meste i Egnen selv, dog komme nogle ogsaa fra Holstebro. Forhen hentedes langt flere Stude fra det nordlige Jylland, deels til de nu nedlagde Herregaarde, deels til Marckbyerne norden for Ribe, hvor man med den bortvegne Velstand har seet sig nødsaget til at lægge sig mere efter Opbræt. Foderstudene holdes med Høe og Halm, samt lidt utørstet Sæd. At skalde eller fodre med gruttet Korn bruges ikke længere i den Deel af Ribe Amt, som ligger norden for Kongeaaen. Mod Foraaret vandre Foder-Studene til Husum, for at affættes til Marckbeboerne.

Man seer heraf, at en stor Mængde jydsk Stude allerede i en meget tidlig Alder bringes til Marcken. I ældre Tider brugte Marckbeboerne kun udvorne Stude, men uheldige Omstændigheder: formindstet Affætning, Pengetab &c, have nødsaget dem at opbrække deres gamle, fede Græsgange, og lægge sig efter Sædeavlen. De høie Kapsædpriser, som i sin Tid havde, bidroge maaffee ikke heller lidet til denne Forandring. Men herved gik da ogsaa for en Deel Leilighed at holde stort Nvæg tabt, thi de til Hvile ublagte Marker manglede Evne til behørigen at fede fuldvorne Drner. Man maatte altsaa nøie sig med at holde 3 til 4 Aars Stude. Ogsaa det avlede stive Foder kunde ikke vel anderledes benyttes. Smaa, fede Stude, til Indslagting og Forbrug i Huusholdningen, kjøbes desuden hellere af Borgerne i Hamborg og i de holsteenske Kjøbstæder, da større vilde være dem til Besvær. Prisen er derfor i Almindelighed forholdsviis høiere. Men saaledes fik da ogsaa Opstaldningen af udvorne Stude paa Herregaardene i Jylland et Stød, som seent eller aldrig vil forvindes. Hvorimod Tillægget paa Bøndergaardene maatte have vundet, dersom ikke atter andre Omstændigheder vare indtrufne, som lade befrygte, at ogsaa denne Green af vort Landbrug svæver i Fare for at gaae tabt. Forklaringen herom i det Følgende.

I hele det store Strøg, som ligger norden for Kongeaaen, altsaa største Deelen af Amtet, bruges Mæskning eller Fedning af Creaturen kun til Huusbehov, uden forsaavidt, at de Byer ved Vesterhavet, som have Marckenge, i Efterommeren kunne græsse

nogle sene Køer paa de flagne Enge, for om Efteraaret at affættes til Fanse, Warde eller Holsteen. Derimod udgjør Mæstningen af Stude en væsentlig Næringsgreen for de sydvestlige Beboere af Amtet, især i Eggen omkring Møgeltønder. Paa Trøisborg, i Ballum, Forballum, Ottersbøl og i Møgeltønderfog findes mange Stude paa Græs. Men langt flere endnu mæstes om Vinteren paa Stald ved Høe og Korn. Især udmærker Hovedgaarden Trøisborg sig i dette Punct. Et par Hundrede Stude staldes her vist aarlig. Den yderste Flid anvendes for at bringe Studene til den høieste Grad af Fedme. Fodringsmaaden er følgende: om Morgenen gives Høe; derpaa vandes, og ovenpaa følger Maling (gruttet Korn) paa Kjørvehakkelse; derpaa Høe igjen, atter Maling paa Hakkelse, og endelig om Aftenen en Givt Skaftehavre. Men det er langt fra at alle fodre saaledes. Malingen bortfalder hos de fleste. Studene fra Trøisborg koste derfor ogsaa gjerne en halv Snees Daler Ert. mere end andre. Samtlige her fedede Stude gaae til Hamborg eller Altona. Fra Trøisborg afgaae saaledes ugentlig smaae Transporter paa 10 til 12 Stkr. Reisen medtager en 8 til 10 Dage. Prisen paa en feed Stud er for Tiden fra 36 til 50 Rdlr. Ert. Mange befatte sig som sagt med Studestaldning; dog overlades i Almindelighed Affætningen til de egentlige Dvægghandlere, da det vilde være for risicabel for en enkelt Gang at sende Dvæg til Hamborg, hvor Priserne ere saa variable, at der fra den ene Uge til den anden kan være en Forskjel af 10 Dalere eller mere pr. Hoved. For den, som daglig fører denne Handel, opveie Priserne hinanden. Her, som i de nærmeste Røge, fedes man ikke længere jydsk Stude, men alene unge 4 Aars Stude af Landracen. At man vælger dem saa unge, kommer deraf, at Fordelen at holde Studene til de ere udvorne, ikke staaer i Forhold til det Foder, de fortære, at Risicoen vilde blive større, og at Græsgangene, som forhen anført, desuden ikke ere saa kraftfulde længere. Men at man foretrækker Landracen for den jydsk Race, har sin Grund deri, at Slagterne i Hamborg, som dog ere de fornemste Kunder for denne Vare, hellere ville have det store røde Dvæg, som skaffer dem mere Fördeel. Accisen i Hamborg er den samme for en lille som for en stor Stud, nemlig 5 Specier. Ikke heller gjøres længere af Hamborgerne den For-

Kjæl paa Kjødet, der engang var Affætningen af jydsk Stude saa fordeelagtig, saa meget har Belleuet og Luxus aftaget. Slagterne søge derfor nu kun at faae den største Vægt for Pengene. At Tælgen i nogle Aar har været saa godt Kjøb, og ikke høiere i Priis end Kjødet selv, betragtes ogsaa som en Grund hvorfor den jydsk Race tilfidesættes. Maa skee at den nylig i Gang komne Handel med levende Stude paa Engeland, hvor som bekjendt det saftfuldere Kjød af de store Dvægracer til Stibsprovision foretrakkes det finere, mere velmagende af de mindre Racer, ikke heller er uden Indflydelse herpaa.

Denne de jydsk Studes Tilfidesættelse har udbredt sig over hele Marfken lige til Elben. Selv i Marfshyerne norden for Ribe, tillægges nu af al Magt rødt Dvæg. Dersom dette bliver ved, og ikke andre Omstændigheder indtræffe, maa Jylland være belavet paa at see sin Handel med magre Stude Dag for Dag at formindskes. Men mueligen at der da vil blive Fordeel ved selv at fede og sende til Hamborg, eller nedsalte til Forsendelse. Tillæggets Forsøgelse i Marfken maa nødvendigigen formindskes Mængden af det Kjød, som saltpreses i Hamborg. Unskelig derfor, at man i Tide belavede sig herpaa, og tillod at anlægge Stændier paa Landet, som det sikreste og fordeelagtigste Middel til hiint Diemebs Opnaaelse*).

*) Fra en Mand som ikke ønsker sig nævnet, har Forfatteren modtaget følgende Bemærkning, denne Sag betræffende.

Directe Handel med jydsk, saltet og røget Drelkjød burde aabnes med Darmouth eller Newcastle. Dermed provianteres gjerne de nordlige Der. Hetland, Orkney, Guernsey tage meget, Etablissementerne i Newfoundland ic. Inden for Vædtekredsen er det røgede og saltede jydsk Faare- og ungt Drelkjød det sundeste og bedste, betales ogsaa dyrest. Hamborgerne sende allerede Jagter til La Guayara: Kyften i Syd-Amerika, og Anmelderen har, i en dansk Consuls Huus i Engeland, talt med en Skipper, der, ved sin Jagt med 3 Mandes Besætning, ved tredie Reise havde tjent saa meget, at Principalen vilde give ham en Fregat at føre.

Misløkket Forsøg med at bringe Studehandelen paa Holland i Gang igjen.

Capitelet om Stude engang paa Bane her, vil Forfatteren endnu fortælle et Forsøg, som for nogle Aar siden gjordes, for at bringe den gamle Studehandel paa Holland i Gang igjen. Man vil erindre sig, at den nederlandske Regjering for nogen Tid siden frigav Indførselen af fremmede Creaturer, om Forfatteren mindes ret, for et Tidrum af 15 Aar. Følgen deraf var, at nogle Speculantere strax søgte at indlede Forbindelser med Jylland. Heriblandt var især en i Amsterdam boesat Danst, ved Navn Laurits Fredrikken, som vist ligesaa meget af Virkelyst, som Attraae efter at gavne sit Fødeland, levedes ved dette Foretagende. Men denne Mand indsaae strax, at Hjerting, Hovedubstigningsstedet for jydsk Stude til Holland i fordums Dage, ikke begunstige hans Forehavende, især af Mangel paa Leilighed til at græse Studene naar Nordvind forhindrede Afseilingen. Han fattede derfor den Plan, at kjøbe Den Lange-Liebjerger i Hjertingsfjord, hvorhen Studene med Ebbe let lod sig bringe, hvor de tilstødende Markenge vilde have givet Leilighed at oppebie en gunstig Vind til Overfarten, og Indstigningen desuden faldet meget lettere. Hiin høist ubetydelige lille Øe, som alene ved sine Enge faaer nogen Værdie, tilhører Sognet Hoe i Vester-Herred. Eierne, som det vigtige Niemed kun lidet rørte, vare uforvarende nok at begjære 15 eller 16,000 Rdlr. Ort. for ovennævnte Jordstrimmel, meer altsaa end hele Hoe Sogn maaskee er værd. Man bød dem 6000 Rdlr. Ort., men nogle Velhavendes Halsestarrighed, maaskee ogsaa den Fordom, at den Arv, Fædrene have efterladt os, ikke uden Straf gives Slip paa, eller Frygt for at Markerne i Hoe Sogn af det tilstrømmende Dvæg vilde blive nedtraadte, bragte den hele Plan til at strande, saa at hine driftige Hollændere, efter lange og kjedelige Underhandlinger, endeligen saae sig nødsagede at opgive deres Forehavende. — Det er vist ikke let at sige, om Realisationen af hiin Plan virkelig vilde have ledet til en klækkelig Af sætning af jydsk Stude i Holland *). Men naar man betænker, at Sagen

*) Et paa samme Tid fra Løndern iværksat Forsøg havde ingen videre Følger.

fra vor Side aldeles ingen Risiko medførte, og at ikke alene Stuebehandelen vilde have faaet et nyt Sving, men en stor Deel af vort overflødige Korn ogsaa derved fundet en god Afløbskilde*), intet altsaa var at tabe, men meget at vinde; maa man forundre sig over, at denne Sag ikke har fundet mere Opmærksomhed. Beboerne af Høe Sogn havde dog nok ved passende Løfter været at overtale til en rimelig Afstræbelse af deres Eiendomsret til den omtvistede Plet. En Treschow eller en Schönheyder**) vilde nok have bragt denne Sag i Rigtighed!!

Antal af Creaturer i Forhold til Areal.

Betræffende Antallet af Creaturer imod Areal har Forfatteren samlet følgende Data.

I Hjarup Sogn kan en Gaard paa 4 Tdr. Hk. med et Areal af omtrent 90 Tdr. Land g. M. Ager, Eng og Skovbund***), hvis Jorder ere i nogenlunde god Drift, holde 26 til 28 Stkr. Hornkvæg, smaat og stort regnet imellem hinanden, 4 Heste og 8 til 12 Faar. Anslaaes denne Besætning til 25 eller 26 Røer****), bliver det et Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Tde. Land.

Paa Præstegaarden i Leierflov Sogn holdes 6 Heste, 40 Kvægs. hoveder og 16 Faar. Arealen udgjør $151\frac{1}{2}$ Tde. Land*****). Besætningen anslaaet til 40 Røer, bliver det et Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Td. Land.

Røigaard i Gjesten Sogn, med et Areal af 250 Tdr. Land Ager, Eng, Mose og Skov, fødrede i Vinteren 1827-28: 34 Røer, 10 Stude, 10 Stkr. Ungkvæg, 7 Heste og 20 Faar. Dette anslaaet til 56 Røer, og en 50 Tdr. Land fredet Skovbund fra regnet, kommer der omtrent 1 Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Tde. Land.

Gaardmand Anders Jepsen i Uflov, Malt Sogn, holder paa omtrent 60 Tdr. Agerland, 10 Tdr. Engbund og 10 Tdr.

*) Hollænderne have aldrig kjøbt andre end staldede Stude hos os.

***) Stiftamtmand i Viborg.

****) Skovgrunden afbenyttet til at græsse Ungkvæg paa.

*****) To Unghoveder, $\frac{2}{3}$ Hest og 7 til 8 Faar regnede for 1 Røe.

*****) Heraf meget privat Eiendom.

Hedejord, altsaa paa et Areal af 80 Tdr. Land: 4 Heste, 10 Køer, 8 Stkr. Ungqvæg og 10 til 14 Faar, som, anslaaede til 24 Køer, udgjør et Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Tde. Land.

Synderflod har et Areal af 220 Tdr. Land Ager og Eng, samt 80 Tdr. Land Mose og Hede. Herpaa holdes 50 Køer, 10 Unghoveder, 200 Faar og 10 Heste, der, bragte i Regning paa den foransførte Maade, udgjøre 85 Køer, hvilket bliver 1 Hoved paa 3 Tdr. Land. Gaarden er i de senere Aar stærk bemerglet.

Dette gjalder de bedre opdyrkede Dele af Andst- og Maltsherreder. Hvor Hederne ere af større Omfang, eller Høsbjergningen mindre og Jorderne flarpere, er Forholdet ikke saa fordeelsagtigt.

Præstegaarden i Gamst, Andst Sogn, der skulder af 6 Tdr. 1 Stk. 3 Frd. 2 Alb., har et Areal af $106\frac{1}{2}$ Tde. Agerland, 34 Tdr. Land Engbund og $46\frac{1}{2}$ Tdr. Land Hede, hvortil endnu 2 Tdr. Land Grønning, ialt altsaa $189\frac{1}{2}$ Tde. Land. Herpaa holdes 4 Heste, 2 Kjørestude, 10 Køer, 18 Stkr. Ungqvæg og 12 Faar. Ungqvæget og Faarene leies der Græs til, for at spare Grønningerne i Heden til Slæt. Reduceres den anførte Besætning til 24 Køer, bliver det omtrent et Hoved paa 8 Tdr. Land.

Til Gaarden Skjødeberg i Vaarbaase Sogn, bestaaende af 2 sammenlagte Bøndergaarde, haves et Areal af cirka 300 Tdr. Land Ager og Hede, foruden 22 Karles Slæt en Miil derfra i Gjesten-Kjær. Besætningen udgjør ordenligviis: 10 Køer, 20 Stude, 10 Ungnød, 4 Heste, 2 Arbeidsstude og 50 til 70 Faar, som, reducerede til 41 Køer, vil udgjøre omtrent et Hoved paa 8 Tdr. Land.

I Grindsted Sogn kan en Bondegaard paa 2 til 3 Tdr. Htk., med et Areal af 80 Tdr. Land Ager og Eng, og en Hede i det mindste af to Gange saa stort et Omfang, holde 6 Køer, 2 Heste, 2 Kjørestude, 3 Ungnød og 40 Faar. Anslaaes denne Besætning til $17\frac{1}{2}$ Køer, bliver det et Hoved paa 13 til 14 Tdr. Land.

Nørholm har omtrent 400 Tdr. Agerland, 230 Dages Engslæt, hvoraf dog en stor Deel er saa langt fraliggende, at Estersgræsningen maa blive ubenyttet, og 6 til 700 Tdr. Land Hede. Herpaa holdes 100 Køer, foruden Tyre og Dyræt, 80 Faar og

en 7 til 8 Kjøre, eller Rides-Heste. (Arlingen drives ved Hove-
rie). Anslaaes den hele Besætning til 135 Køer, vil det blive et
Hoved paa 9 til 10 Tdr. Land. Regnes Heben fra, som ikke
tjener til andet end at græsse Ungqvæget og Faarene paa, vil
Forholdet omtrent blive et Hoved paa 5 Tdr. Land.

Hesfelmed har omtrent 130 Tdr. Agerland, 80 Tdr. Eng-
bund og en 500 Tdr. Land Hebe; dog afbenytttes sidste Slet ikke
paa Grund af den lange Frostland. De 210 Tdr. Land Ager
og Eng ernære 20 Køer, 40 Foderstude om Vinteren, 10 Ung-
nød, 6 til 7 Heste, 2 Kjøre-stude og en Snees Faar. Dette an-
slaaet til 50 Køer, udgjør et Hoved paa lidt over 4 Tdr. Land.

Paa Sneumgaard, saaledes som den før sidste Udskjning be-
fandtes, blev holdt i Almindelighed 20 Arbeidsheste og 150 Høve-
der, meest Stude. Denne Besætning kan ikke anslaaes høiere
end 150 Køer. Areal et udgjør 600 Tdr. Land Sand-Ager og
Marst, halvt af hvert Slags. Der holdes altsaa et Hoved paa
4 Tdr. Land.

Paa Røye, en af flere Parceller fra Schackenborgs Hov-
marker sammensat Gaard, med et Areal af 90 Demater, meest
sandig Agermark og tørvagtig Eng i Møgeltonderkog, holdes Vin-
ter og Sommer 4 Heste, 12 Stude, 12 Sekr. Ungqvæg, 6 Køer,
6 Kalve og 12 Faar, omtrent det samme altsaa som 30 Køer eller
et Hoved paa lidt mere end 3 Tdr. Land.

Af de 4 sidste Exempler sees, hvorledes Forholdet igjen for-
bedrer sig, naar man kommer de engrige Bredder af Vesterhavet
nærmere. At dette Forhold, paa sidste Exempel nær, endnu ikke
er saa fordeelagtigt som i de bedre Dele af Andst- og Malt Herred,
kommer vist af det større Slag Dvæg der holdes.

19.

Hesteavlens.

De ringere Græsgange, og den Magerhed, der i det hele cha-
racteriserer Ribe Amts Jordbund, ere Aarsag i at Hesteavlens, en-

kelte Sogne af Andst Herred og Strøget imellem Ribe og Tonderne undtagne, ikke er af nogen synderlig Betydning, men paa de fleste Steder indskrænker sig til Bedligholdelsen af Hestetallet. Paa ringe Jorder kunne ingen store eller kostbare Heste holdes, og følgelig er det umueligt for største Parten af Ribe Amt at concurrere med bedre Egne om at frembringe Heste til Udførsel, allermindst i en Tid, da Prisene saa meget ere sjunkne og det større Slags Heste alene finder Affætning. Ikke desmindre har Tillæget i de senere Aar neppe formindsket sig, men maaskee snarere taget til. Alle indsamlede Efterretninger samstemme i at bekræfte denne Paastand. Landmanden sjer naturligviis, under Omstændigheder som de nærværende, enhver rede Udgift, og tillægger hellere de Heste, han selv behøver, end udsætter sig for at savne den fornødne Arbeidskraft, Fulde end paa denne Maade hans Heste komme ham lidt dyrere at staae. Og hvor man frembringer Heste til Salg, giver man ugjerne Slip paa den vante Erhvervsvei, da det dog er bedre at tage noget ind end slet intet, og det desuden er tvivlsomt om andre Foretagender vilde blive mere indbringende.

I hvilken Tilstand Hesteavlens i Ribe Amt befinder sig, fulle nedensølgende spectelle Skildringer søge at oplyse.

I den sydsøstlige Deel af Andst Herred have de fleste Gaarde en Følhoppe, og tillægge som oftest et Føl aarlig. Hestene ere af det større jydsk Slags, nemlig fra 10 til 10½ Qvarter, med en sluttet Bygning og af en trivelig Race. Dog seer man allerede i de Sogne, som ligge sønden for Toldlinien, og hvor Hesteavlens drives stærkest, enkelte Individider af det store, langbenede, magre og karpknoklede Slag, hvoraf saa mange findes i Haderslev Amt. I Haldbsted Kroe, Bamdrup Sogn, har været en Hingst, som flere Gange har faaet Præmie, men som nu er død, saa at denne Egn for Tiden mangler en god Hingst.

De bedre Dele af Malt-, Gjording-, Skads-, Vester- og Øster Herreder have et mindre Slag Heste af 9½ til 10 Qvarters Hvide, som afgiver ret gode Arbeidsdyr, men aldrig har været udmærket i andre Henseender. Føl tillægges overalt, men ikke synderligt mere end til egen Brug. Sognesfoged Sep Jensen i Hobbe har en 1te Præmiehingst, som dog nedstammer fra Bjerger Herred. En anden Hingst, der ogsaa har faaet 1te Præmie,

findes i Lerpagger, Sneum Sogn. Den er af hølsteenske Race med Ramskopf.

I den nordøstlige Deel af Amtet er Hesteavl en af de vigtigste Erhvervsgrene, og en Mængde Heste til Salg opdrækkes. Man holder store, hølsteenske Hingster, som jevntlig fornyes, og hvoraf nogle have faaet Præmie. Men Racen mangler aldeles den faste Typus, der saa meget udmærker Egnens Dvægrace. Brogede, flimlede og alle Slags farvede Heste sees imellem hinanden i en og samme Bye, og paa Bankebaninger mangler det ikke heller. Ikke desmindre finder den bedre Deel af dette Slags Heste en god Uffætning fordi Racen ved sin Størrelse og stærke Reising imponerer. Kogheboerne kjøbe de unge Heste i 2de og 3de Aar, og affætte dem igjen til Prangerne, som give 70 til 90 Rdr. Ort. for en udmærket 4 Aars Hest af dette Slags. Imidlertid har det forekommet Forfatteren, at de Attributer, der have skaffet denne Race Credit, ikke altid svare til hvad der efter Exterieurens Regler kaldes smukt eller godt. Saaledes udarter den stærke Reising ikke sjeldent til Svanehals, og endnu oftere til en bred, stiv Hals, der vel ikke mangler Bøining for oven, men sidder som om den var paaklistret, istedet for ved indvortes Kraft at hæve sig, og derved giver Hesten et klobset Udseende, hvilket klobsebe eller stive Væsen ofte udbreder sig til de øvrige Dele af Kroppen især Kropset og Benene, saa at man troer at have et af Træe udskaaet Billede for sig, istedet for en organisk, livfuld Skabning. Meget Disproportion opdages desuden ofte; saaledes sees man ikke sjeldent et urimeligt lille Hoved paa en svær Krop. At Spat ikke er nogen sjelden Feil ved denne Race, maa man slutte deraf, at mange operere deres unge Heste for Spat, ved at underbinde Skanklaaren, bortskjære og udtrække det Stykke deraf, som løber over Spatknuden. Man kalder denne Operation Karefortning. Den mislykkes sjeldent, men svækker Hesten. Hestene af denne Race ere desuden ikke meget haardsøre, saa at Forandring i Pleien, eller vedholdende Arbeide, strax svækker dem og de blive

magre. Forbrykerne imellem Mike og Tøndern gjorde ubetvivl bedre i, siden de engang ere komne ifærd med at krydse, at anskaffe sig gode, engelske Hingster, ikke af den phantastiske Wæddesøber-Race, men af de saakaldte Halvblods-Heste, og ingen Hingster af andre Racer at taale. Der torde nok loves dem et godt Resultat heraf.

Hvad Hestens Pleie angaaer, da er den i det hele ganske god, Kjøndt undertiden lidt knap. Ved Michelsdag, eller kort efter, komme Hestene ind og faae Rug- eller Havretkjærveshakkelse, hvortil endnu skjæres Rughalm, som mere og mere sørges, alt som man kommer længere ind i Vinteren. Høe gives først henad Foraaret. Byg, lagt i Støb, er befundet meget tjenligt i Pløietiden. Den gylbne Regel at fodre lidt og tidt iagttages med Næiagtighed, og den virker høist velgjørende. Hestene ere her, efter teoerverdige Vidners Forsikring, i en langt bedre Stand, end paa bedre Jorder og ved overflødiger Foder i Sjælland. Om Sommeren kommer først Hestens ringeste Tid, men man holder gjerne inde til først eller midt i Juni. Uden Hjælp af Efterflættten i Engene vilde Hestene dog have ondt at bjerge sig. Marsthyerne, der frembringe Havre og Høe i Overflødighed, fodre naturligviis anderledes, men neppe saa overeensstemmende med Hestens Natur.

20.

Faareavl.

Den ældste og oprindelig eneste Faarerace i de norden for Kongeaaen beliggende 8 Herreder af Ribe Amt er det saakaldte Sedefaar. Men det findes nu kun i de Dele af Amtet, hvor Drivten i Heben har vedligeholdt sig, eller hvor store Heber endnu have, altsaa i Slaugs Herred, de nordlige Partier af Andst-, Malt-, Gjording-, og Skads Herreder, samt lidt af Øster- og Vester Herreder, eller, under eet taget, den nordøstlige Deel af Amtet.

Her, og alene her, findes Hedesaaret i sin oprindelige Tilstand. En Gaard kan have 50, 100, ja 150 Gaarehoveder, og disse Gaareflokkene udgjøre, som Hr. Pastor Sommer meget rigtigt bemærker, Hedernes bedste Dybdelse. Racen er lille, og Gaarene føde almindeligviis kun eet Lam*). Slagtet, veier et saadant Faar ikke mere end $1\frac{1}{2}$ til 2 Pbd., og holder 2 til 3 Pbd. Talg. Da Lammene ere smaae og magre, altsaa ikke tjenlige til Slagtning, lægges mange Beder til. I Almindelighed giver et Faar $1\frac{1}{2}$ Pbd. Uld, og en 5^{die} Aars Bede $2\frac{1}{2}$ til 3 Pbd. i tvende Klipninger. Ulden er vel ikke grov, men fortjener dog neppe Navn af fin; mange Faar ere endog stnguldede $\circ$: bære Haar som Geder.***) Prisen pleier at være 9 til 10 $\text{\$}$. Iphst, i de sidste Aar har man dog kun givet 7 til 8. Det er ikke ubetydeligt hvad der af dette Slags Uld gaaer i Handelen.***)

Hvor Drivten i Hederne derimod har ophøret, er der foregaaet en stor Forandring med Gaarene, som er bevirket deels ved de bedre Græsgange paa Agrene, deels ved Krydsning med et større Gaareslag. Virkningen af det bedre Græs, uden Forbindelse med Krydsning, sees paa Gaarene i den sydlige Deel af Andst. og Malt Herred, især i Egnen omkring Estrup. Et Faar veier her 2 til 3 Pbd. og bærer 3 Pbd. Uld aarligt. Hvad Krydsning i Forening med den bedre Græsning have frembragt, kan sees i Skabs-, Westers og West Herreder, hvor Gaarene, ligesom Dvæget, alt meer end i 50 Aar have været underkastede en Blanding med friske Gaar. Men denne dobbelte Guur har neppe haft nogen bedre Virkning end første alene. Gaarene ere hverken større, triveligere, uldrigere eller frugtbarere end i den sydlige Deel af Malt og Andst Herreder, ja Racen er snarere mere grovknoklet og mindre fluttet, i det mindste har det forekommet Forfatteren saaledes. Hvor Gaarene paa den anførte Maade ere indskrænkede til at græse

*) Hvor Græsgangene ere saa knappe som her, ansees det for en Daarlighed at holde Faar, der give 2 Lam.

**) Man vil paastaae, at disse Haar agtes meget høit i England, og at deraf forfærdiges Castor-hatte.

***) Før Udskiftningen holdtes Geder i Veirup-, Hølsted-, Klstrup- og Starup Sogne. Nu sees ikke en eneste meer.

paa Agrene, kan der almindeligviis ikke heller holdes flere end til Husets Fornødenhed. Udsalget er derfor ubetydeligt, og finder kun under ualmindelige Omstændigheder Sted. Heraf at slutte Faareavlens Afstaaelse siden Udstiftningen, vilde imidlertid være for overilet; thi ikke alene give Faarene det dobbelte Udbytte imod for, og har Forbruget af Faarekjød og Uld med den forsøgede Folkmængde betydelig tiltaget, men de bedre opdyrkede Dele af Landet have ikke heller nogensinde havt saa store Faareflokke som de mindre opdyrkede.

I den sydvestlige Deel af Amtet, eller Strøget imellem Ribe og Løndern, haves et temmeligt stort Faareslag, med lange Haler og grov Uld. Racen er upaatvivleligen den samme, som i de tilstødende Kogee, men staaer dog i Henseende til Bygning, Huld, Udbrighed, og Uldens Godhed meget tilbage for samme, hvilket tilskrives de mindre kraftfulde Græsgange og Behandlingen i det hele. Faarene fra Kogene ere langstrakte og lavbenede, veie, fede 80 Pd., give 1 til 2, sjeldnere 3 Lam, og bære 4 til 5 Pd. af en 3 til 4 Tommer lang meget elastisk og glat Uld, saakaldet Kæmmeuld. De fleste af disse Egenkæber tabe sig lidt efter lidt, jo nærmere man kommer Ribe. Faarene i Kogene klippes kun een Gang om Aaret. Deres Uld er meget søgt, og opkjøbes af omreisende Fabrikantere fra Hamborg, Altona, Christiansfeld og Kjøbenhavn, der betale den dyrt. Den sædvanlige Præis er 16 Sk. Iphst. Af Lammene tillægges de fornødne Gimmere til Flokkenes Rekrutering. Resten af Gimmerne slagtes til Forbrug i Huusholdningerne. Væderlammene gildes og gaaer i 4de eller 5te Aar til Hamborg. Paa Kyststrøget mellem Ribe og Høier tæller Faareavlens neppe mere end til Huusbehov. Beboerne i Kogene have derimod store Faareflokke paa 100 Stkr. og mere, saa at Uld og Bedesalget er meget betydeligt. Et interessant Syn for en Fremmed ere de mange Tusinde Faar, som overladte til sig selv, græsse i Fællig paa det uinddige Land ved Høier, kaldet Vorland. Dette Faareslag fortjener langt mere end det store eiderstædtke Faar vore Landmænds Opmærksomhed; men vil dog neppe med Nytte kunne indføres uden paa frugtbare Jorder*).

*) Paa Søndergaard ved Trøsborg har Hr. Boy Feddersen oprettet et Stæferie paa 200 Faar af det anførte Slags. De staae i Trøier

Den finulbede Faareavl gjør aldeles ingen Fremgang. I hele Amtet findes kun 2 Flokke af finulbede Faar, nemlig paa Bamdrupgaard i Andst Herred og paa Nørholm ved Varde. Paa første Sted lod for endeel Aar siden daværende Eier Hr. Kammerherre v. Düring komme 200 Merinofaar fra Hannover, som anvistes Græsning paa een af hans salig Fader, den som Feldt-herre og Landmand lige fortjente Generallieutenant v. Düring, opdyrket Hede. Faarene bleve aldeles behandlede efter en medfulgt hannoveransk Hyrdes Forrifter, og formerede sig snart til 400. Men en Sygdom bortrev i et Foraar over den halve Deel af Flokken. For Tiden tilhører Gaarden en anden af Generalens Søner Hr. Major og Kammerherre v. Düring, Medlem af Remontecommissionen, som igjen har bragt Flokken til 200 Stkr. Nørholm havde 1826 omtrent 80 Nestsis*), som har Uld af Midbelsfinhed. De første Merinovædre fattedes til Flokken for en 25 til 30 Aar siden. Men man har ikke sørget for altid at have ægte Vædre, saa at det ikke er at undres over at Ulden ikke er finere endnu. En 3^{die} Flok af Nestsis, dog af langt ringere Beskaffenhed end den foregaaende, bragtes for nogle Aar siden af Hr. Fr. Stauts til Røilund i Andst Herred, men er senere gaaet tabt ved Sygdom.

Ovenanførte Exempler fraregnede, er der kun fleet lidet endnu for den finulbede Faareavls Udbredelse. Hr. Munsen paa Sønderkov har nylig anskaffet sig nogle Vædre fra Bamdrupgaard, og Hr. Pastor Sommer i Grindsted sørger for, altid at have en halvfin Væder til sine Faar, hvilket af enkelte andre vel ogsaa er efterfulgt og ansees rigtigere end at bruge ægte Merinovædre. Hist og her i Andst-, Malt- og Gjørding Herreder haves saakaldte engelske Faar med en mere krollet og lidt finere Uld end den almindelige. Men om disse Faar virkelig stamme fra Engeland, eller hvorfra ellers, har det ikke været Forfatteren muel-

---

om Sommeren, men gaae løse om Efteraaret og Vinteren, og behandles forresten som i Kogene.

*) Afkommet efter en Krydsning med Merino-Vædre og grovulbede Faar.

ligt at faae Underretning om hos Egnens Landmænd *). Saavel disse saakaldte engelske Faar, som Merinofaaret, ansees for noget tielne og ikke at kunne trives i Heberne. En anden Anke imod de finulbede Faar i Almindelighed er, at de koste for meget om Winteren at holde, og at den fine Uld saare vanskelig affættes, end ikke engang til de samme Priser som grov Uld. De grove eller stygulbede Faar ansees derfor at betale sig ligesaa godt, saa meget mere som de bedre taale Mangler ved Græsgangene.

Den Maade, paa hvilken Faarene behandles, er saare simpel. Største Delen af Karet lader man dem søge deres Næring i det Frie, og troer ikke at det betaler sig at anvende meget paa dem. I Rogene ved Løndern komme de endog aldrig i Huus, selv i den strængeste Winter, men naar Jorden er bedækket med dyb Sne, bringer man Høe til dem i dertil indrettede Hækker, eller man giver lidt Havre, 1 Fdkr. til 15 eller 16 Strk. Denne Fremgangsmaade ansees nødvendig for Faarenes Sundhed og Uldens Qualitet. En regelmæssig Røgtning om Winteren er derfor sjelden og finder almindeligviis kun Sted naar Jorden er tillagt med Is og Sne. Det almindelige Fodringsmiddel er da Mosehøe, saa ringe at man neppe skalde synes det var værd at bjerge, eller ogsaa godt Høe, men i saa ringe Mængde, at det maa brøies med sin Lyng og Mos fra Heberne. Nogle give dog ogsaa, især i Begyndelsen, Rughalm. Saa nænne at anvende lidt Kjerne paa deres Faar. Saalænge denne Røgtning varer, komme Faarene dog altid en Times Tid hver Dag ud, og er Veiret i mindste Maade fsieligt, hører den strax op, uagtet det ikke sjældent hændes, at man maa begynde forfra igjen. Om Foraaret og Efteraaret græsse Faarene paa Agrene. Om Sommeren staae de enten tøiede paa Agergræs, eller gaae løse i Heben, eller

---

*) Statsraad Teilmann, i sit ofte omtalte Manuskript, anfører, at en Mand fra Løndern, i hans Tid, bragte 2 Vædre fra England, og at deres Afkom meget har udbredt sig. Af Kammerherre Grev Lerche er i Karet 1826 forskrevet directe fra England 2 Vædre og 2 Faar af en meget smul Race, og placerede paa Schaagenborg. Det samme er skeet med 1 Tyr og 2 Quier af udmærket Vgning, men mindre end Landracen.

ogsaa de græsse et Par Timer i hvert Døgn paa Agrene, men gaae for Resten i Heden. Det første ansees for det bedste. Drivten i Heden for den usundeste.

Paa Nørholm gaae Faarene ikke ube om Vinteren, men faae om Efteraaret noget utorffen Rivning af Havre og Rug, og siden Høe, men komme dog saa tidligt som muligt om Foraaret ud igjen. Ogsaa Pastor Sommer holder sine Faar regelmæssigen nogle Maaneder inde.

Et saare sundt og lidet bekosteligt Fodersurrogat for Faarene, som meget afbenyttes paa Fanøe og indsamles i de smaae Dale imellem Klitterne, er de fine, bladrigge Grene af *Salix arenaria*, af Fannekerne kaldet Vægger. Saa snart Kornhøsten er forbi, begynder man at flaae Vægger, og sætter dem strax i smaae Stakke, hvor de dog kun forblive i nogle Dage, og saa hjemkjøres. Væggerne maae ikke veires for meget, at de ikke skulle tabe deres Blade.*)

Forfatteren har ikke kunnet erfare om Sommerstaldfodringen af Faarene noget Steds har været brugt. Derimod har Græsning i Folde været prøvet af Gaardmand Villum Pedersen paa Hulbvadgaard i Brørup-Sogn, men er strax igjen opgivet. Paa Bambruggaard følger man den i Lydfland brugelige Folddning paa Brak-Marken om Natten. Hvorledes Faarene i Heberne om Sommeren holdes foldebe, er allerede omtalt i 5te Capitel.

Den hyppigste Faaresygdom er Skab. Den anretter ikke sjældent megen Skade, og ansees at have sin Hovedgrund i den usle Pleie, Faarene nyde. Man hører derfor mange paastaae, at den kan fodres bort, hvilket dog neppe er at forstaae anderledes, end at en god Pleie afværger denne hæslige Sygdom**). Imod Skab bruges meest Lævætning med Rottkrudt, kogt i Vand, eller et Afkog af Geilrødder. Ogsaa Terpentiniolie anvendes med Held.

---

*) Paa Melkeaffodringen have disse Vægger en saare ubetydelig Virkning, og meddele desuden Melken og Smørret en beeft Smag. Køerne faae derfor kun smaae Portioner heraf engang imellem for deres Sundheds Skyld.

***) Paa Nørholm havde stærk Fodring med Byg ingen anden Virkning, end at Faarene syntes at komme sig, men snart igjen blev skabede. Smitte bidrager unægtelig meest til at udbrede Syg-

En anden Sygdom er Gulsotten, de Tydske Fåle, her kaldet Vand, hvoraf undertiden hele Flokke døe hen ad Vinteren. Midter imod denne Sygdom kjende Vesterboerne ligesaa lidt som Veterinairerne. Dog have de lært at indsee, at den har sin Grund i sumpige eller sibe Græsgange, hvorfor Faarene hos nogle alene komme paa Agrene, eller i det mindste græsses nogle Timer daglig der. Hvor Græsgangene ikke ere fuldkommen sikke, vilde det være til stor Nytte, om man i de tørreste Sommermaaneder, paa hvilken Tid Sygdommen i Almindelighed grundlægges, gav sine Faar hver 14de Dag en Sleefuld smaa hakkede diltre Urter, blandet med Salt. I Vinteren 18 $\frac{1}{2}$ døde mange Faar af Gulsotten i Slaugs Herred. Endelig er Dreiesygen (das Drehen) ikke heller ubekjendt. Man siger her om et Faar, der er befalden med denne Sygdom, at det er tuntet eller dort.

21.

Havevæsenet.

Bøndernes Haver ere i Almindelighed meget smaae, 600 til 1000 □ Alen i Omfang. En Bondehave paa 1 $\frac{1}{2}$ til 2 Skpr. Land kaldes stor. Hegnet er som oftest maadeligt, og saare sjældent beplantet, saa at Lye mangler. I Haverne selv træffer man som oftest intet uden Kartofler eller Grønkaal, hvorfor de ogsaa kaldes Kaalgaarde. Den mere Velhavende har 3 til 4 Bede med Timian, Puurløg, Petersillie og Gulrødder, maa-

---

dommen. Unskeligt maaskee derfor, at det befalede at holde faabede Faar indelukkede, indtil Attest om deres fuldkomne Helbredelse tilveiebragtes. I de sidste Aar har Skab forvoldet meget Tab i Øster- og Vester Herred.

fler et Par Stikkelbær, eller Ribsbuste. Frugttræer sees ikke, uden i nogle af de østligste Sogne af Andst Herred, og endda kun i ringe Mængde, meest Æble- og Blomme-Træer, men af maadelig Art.

Den ærværdige Olbing Hr. Junghans, Præst til Andst- og Gjesten Menigheder, erklærer i sin Indberetning til Landhuusholdningselskabet, at Have dyrkningen i Andst Herred staaer paa samme Fod som før Udskiftningen, og at i de 38 Aar, han har været Præst i denne Egn, ingen Fremgang er kjendelig. Alle øvrige Indberetninger samstemme i at bekræfte denne Bondens store Ligegyldighed for Havevæsenet. Udsættningen af Kjøkkenurter er under de fleste Omstændigheder en saa mislig Sag, og Forbruget i en Bondehuusholdning saa ubetydeligt — lidt Løg og Timian i Slagtetiden — at Dyrkningen af en Have betragtes i Almindelighed som et Arbejde, der ikke lønner sig, og der berøver Avlsbedriften for megen Tid, allerhelst da de fleste Kjøkkenurter ere at faae for en Bagatel. Saalænge Bonden derfor ikke faaer mere Smag for Kjøkkenurter og en bedre Madlavning i Almindelighed, vil Have dyrkningen, eller rigtigere Dyrkningen af Madurter neppe gjøre stor Fremgang hos ham. Med Hensyn til hans Sundhed, og det Velleven (en god, sund, behagelig Føde), Bonden saa godt som enhver anden Borger i Staten fortjener at blive deelagtig i, kunde man rigtig nok ønske at Have dyrkningen maatte gjøre større Fremgang paa vore Bøndergaard. Men med Hensyn til det Deconomiske er der sandelig intet herved at vinde for Bonden. Han vil ikke forbruge mindre Fæst, Kjøb, Meel og Grøn, men sikkert langt mere Smør og Fløde, som Tilberedningen af Kjøkkenurterne vil medtage; og istedetfor at de nye Fødemidler skulde drøie paa de gamle, ville de kun endnu mere stærke hans Appetit. Den jydsk Bonden er ingen Italiener, eller rigtigere: Jyllands Himmel er ikke den italienske. Med Rette betragter Bonden derfor en Have som en Gjenstand for Luxus, og Have dyrkningen vil sandsynligviis først ret udbrede sig, naar der bliver mere Velstand i Landet. Erfaring synes allerede at stadfæste Rigtigheden af denne Paastand.

En Hindring for Have dyrkningens Opkomst er den almindelig vedtagne Mening, at Klima og Jordsmøn ere denne Sag

imod. Men Ribe Amt fremviser allerede saa mange Exempler paa det modsatte, at der ingen Tvivl kan være om, at Haven ogsaa kunne lykkes i Jyllands Vesteregne. Noget mere Bekostning eller Uleilighed medfører denne Sag rigtig nok, end i de bedre Dele af Landet; thi ikke at tale om, at det ikke nytter at anlægge en Have i en Sandbanke, vil Jorden gjødes godt med Blandingsmøg, og Aalen især opbrydes, selv om den ligger dybt, da Træer ellers aldrig lykkes. *) Et gamle Frugtræer efterhaanden gaae ud, skal tjene som et Beviis for Umueligheden at skaffe sig Frugthaver, eller som de her med deres gamle danske Navn kaldes: Ubygggaarde. Men man betænker ikke, siger vor afdøde Teilmann, at Frugtræer ligesaa lidt som andre Ting i Verden have Privilegium paa Evighed! Et af de kraftigste Argumenter imod alle Indvendinger, som kunne gøres, afgiver Haven ved Endrupholm, anlagt af Etatsraad Teilmann for 60 til 70 Aar siden. Denne Have bar i Sommeren 1822: 80 Ldr. Æbler, hvoriblandt baade Gravenstener og Pigeons, foruden en heel Deel Blommer. Endog Humle skal lykkes her temmelig godt. Sognepræsten for Jerne og Stads Menigheder Hr. Bønnelykke, (nu død) har for omtrent 30 Aar siden anlagt ved sin Præstegaard en udmærket smul Have, der alt i flere Aar har givet god Frugt, endog Viindruer. Haven ved Nørholm, hvor dog mange gamle Træer findes, bærer endnu overflødig Frugt. Den for 4 til 5 Aar siden afdøde Sognefoged og Dannebrogsmænd M. Etbed i Bøbsl, Feuling Sogn, har anlagt en temmelig stor Frugthave, hvortil han for det meste selv har opelsket Træerne. Paa Dømmos i Jerneved Sogn har Eieren Hr. Lindberg nylig anlagt en godt indbegnet og beplantet Kjøkkenhave, som i Efteraaret 1826 fremviste mange herlige Urter i den frodigste Vært. Flere gode Haver findes omkring Gjørding. En stor og god Kjøkkenhave kan sees ved Nse Præstegaard. Paa Siellerupholm ved Varde har Kammeraad Tetens gjort sig fortjent af at dyrke Kjøkkenurter i Friland, og især frembragt Blomkaal og Kaalrabi, som kunde have gjort den bedste Have i Vesteregnet Vre. Hans Fremgangsmaade er følgende. Om Efteraaret sælbes med Ploven et Par

*) Haverne ved Bramminge, især den ældre, vise det tydeligt.

vel udhvilede Agre af den østen for Gaarden beliggende Jord. Et godt Lag Gjøbste paakjøres og nedgraves om Foraaret, hvorpaa umiddelbar plantes. Jorden er sandig, og det eneste, som begunstiger denne Dykning, er Leiligheden at vande Planterne, da Varde Aae flyder tæt nedesfor. Dette Exempel er et nyt Beviis for hvad behørig Hvile kan udrette. — Endelig maa her endnu anføres Byen Skjedsbøl i Lunde Sogn, hvis 5 Beboere i deres smaae Haver dyrke Timian, Merian, Porre, Petersille, Sillerie &c. til Salg. I Marken dyrkes Kartofler og Gulerødder, hvortil gjerne tages en Agerende i Nærheden af Gaarden, som gjødes godt og graves dybt. Den samme Plet benytttes flere Aar i Rod. Urter og Rodder ere særdeles gode, og affættes paa Markeberne i Varde eller hjemme. Enhver af de 5 Beboere sælger over 20 Lbr. Gulerødder. Imidlertid er denne Industriegreen ikke egen for Skjedsbøl alene. Nogle af de andre Byer i Lunde Sogn, ligesom Brøggum i Aal Sogn, benytte den ligeledes.

Mange Exempler kunde endnu citeres; men de anførte have forekommet Forfatteren at være de bedst lykkede, og altsaa at for tjene meest Dmtale. Af egentlige Bønder have imidlertid faare endnu profiteret heraf, og det, disse faa have udrettet, er høist ubetydeligt. Siden Herregaardenes Nedlæggelse har Antallet af tillærte Gartnere formindsket sig meget, og der klages derfor over Mangel paa kyndige Mænd til at undervise Bonden eller andre, der attraae at anlægge Haver. Ikke heller findes noget Sted i Amtet en Planteskole for Frugttræer.

Hvad Kjøbstædernes Havevæsen angaaer, da har Varde vel en Deel Haver, men Ribe og Landsbyen Skjedsbøl drage dog ikke lidt Fordeel af at affætte deres Havesager paa Markeberne her. Hvidkaal faaes bedst og for bedst Kjøb fra Hamborg og Altona. Æbler kommer der en Deel af fra Elben, foruden det sædvanlige daarlige Nedfald, Østerboerne bringe til Marked her. Ribe har en god Havebund. Dets Havevæsen har derfor længe været berømt, men de senere store Vandfloder have antettet megen Skade, som de sjunkne Priser paa Havesager have gjort endnu mere følelig. Der frembringes en Deel Frøesorter, ypperlige Rødløg, samt

en Mængde Ribb og Stikkelsbær, der affættes i de nærmeste Kjøbstæder og Landsbyer.

22.

Skove, sluttede Plantninger, Tørvemoser.

Skove.

Kun to af Ribe Amts Herreder, nemlig Andst- og Malt Herreder, ere begavede med Skov, de øvrige have ikke stort andet end Krat eller smaae Lunde at fremvise.

I Andst Herred er Bekke Sogn det eneste, som aldeles mangler Skov, men et bestørre Skovareal have de fleste af de øvrige. Efter en, Forfatteren af Pastor Eiler i Leierstov meddeelt Optegnelser, have følgende Byer norden for Toldkjellet Skov.

Slipstrup og Geisling i Andst Sogn.

Østergjesten, Ravnholt og Røigaard i Gjesten Sogn.

Beerst i Beerst Sogn.

Jorstrup og Knudsbøl i Jorstrup Sogn.

Feerup, Braae, Uhre og Egholdt i Leierstov Sogn.

Efter Hr. Pastorens Bekjendtskab til Egnen, anseer han Braaes, Knudsbøls og Ravnholt Skove for de bedst vedligeholdte, Feerups og Jorstrup Skove derimod for de største, men ikke saa godt frebede. Mindst Skov har Uhre og Slipstrup, men meest medtagne ere Skovene i Beerst Sogn. Sønden for Toldkjellet har især Hjarup Sogn megen Skov, Bamdrup Sogn derimod kun til Byen Bastrup. I Seest Sogn have de fleste Gaarde til Fornødenhed, og nogle endog til Salg. Skanderup Sogn har nogle smaae, men ret gode Skove, især til Dollerup og Gjellebølle. Disse Skove ere, paa Uhres, Egholts og Skanderups Byes Skove

nær, ubliffede. Bestanden er fornemmelig Bøg. Ege og El findes vel ogsaa, men ikke i nogen Mængde. Træerne have i Almindelighed en rank og frodig Væxt, og Grunden maa altsaa være beqvem. Men desværre! de senere for Landmanden saa trange Aar have foranlediget, at man har angrebet Skovene vel meget, saa at mange af dem ere over Forsvarlighed udtynkede. Imidlertid vilde Skaden dog staae til at oprette, dersom Skovene vare fredede, men endnu kan man ikke affee den Indtægt, Græsningsen afgiver, og i det hele gjør Skovens Fredning derfor kun lidt Fremgang. Mere Velstand blandt Landboerne vilde upaatvivleligen fremme denne Sag; thi hvor Kraft til at bære Tidens Byrder ikke har manglet, finder man Skovene meget vel conserverede. Men da det har lange Udsigter med en Forandring i Landmandens Aar, og gamle Vaner endnu længe kunne beholde Overherredømmet, synes det ikke urigtigt, at Staten tager sig lidt af Skovene. Imidlertid er det neppe fornødent at give anden Forskrift: end at fredlægge den til Skovoplysning tjenlige Grund og at forbyde at hugge for Føde. Mere Tvang er skadelig, nedsetter Eiendommens Værd og generer for meget. Overdreven Kjærlighed for Skovene er i Grunden ikke andet end Pedanterie!

Den største samlede Skov i Malt Herred er Estrup Skov, af circa 200 Tdr. Lands Omfang. Denne Skov er ypperlig vedligeholdt, og det geraader dens Eier Hr. Lautrup ikke til liden Ære, saa skaansomt at have behandlet denne herlige Eiendom. Trævæxten er her fuldkommen saa god som i nogen Skov i Vsteregningen. Bøg udgjør Hovedbestanden, men der findes ogsaa mange Ege, især paa den nordre Side, hvor Grunden dog er ringere, og Træerne derfor noget forknøtte. Paa den vestlige Side sees ikke saa Uff. Dette Skovrevier er istand til aarlig at afgive en betydelig Mængde Brændsel og Savntræ. Visse Strækninger ere tagne under Fredning. Skade, at Træerne et Sted paa den vestlige Side, i de foregaaende Aars stærke Storme, ere omblæste, forinden nyt Dyløb var tilveiebragt. Spnderlov har et Skovareal af omtrent 200 Tdr. Land, hvoraf en stor Deel Fredeskov med herlig Dygrøde. For Tiden hugges kun lidt, da Prisen er for lidet lønnende. Til Afskov, Veien og Maltbæl Byer er og en Deel Skov, men som ikke indeholder spnderlig andet end smaae Ege af liden Værdie.

Skovlunden er paa de fleste Steder kold, med Al til Underlag, hvorfor Træerne ikke heller ville voxe. Kun enkelte Estrøg i Aaskov Skov have en bedre Bund og større Træer. Udskiftning har fundet Sted, men Fredning forses, og Træerne ere i de senere Aar overordentlig udeyndede. Til dette Herred henhørende kunne endnu følgende Kratte anføres: Skibelund ved Skodborghuus i Malte Sogn; Bøgestov, og Hundsbækkrat i Løborg Sogn; Stile i Hølsted-, Brørup, og Lindknud Segne; Tjislund Krat i Feuling Sogn, og Westlund i Brørup Sogn.

I Gjording Herred har Kjærgaard et Skovareal af 60 til 70 Tdr. Land, begroet med smaae Ege, Bøge, Birk og Bæveræsp (her kaldet Skalbe). Dgsaa findes nogle West, West, Ron, samt mange Skovæbler, Torn og Hæsel. Træværten er god. Savntræ og Brændsel søges imidlertid forgjæves, men til en Tid var Behandlingen ikke heller den skaansomste. Fredesskov er affat, men om virkelig fredet, vides ikke bestemt. Krattene i dette Herred ere: Terp, og Smedegaards-Krat i Bramminge Sogn; Varhoelund, hvor for 50 Aar siden endnu fandtes nogle smaae Træer; Enebærlunden paa Søndergjording Mark, næsten ene bestaaende af Enebærbuske; desuden nogle Buske ved Laurup og Aastrup.

I Skabs Herred ere Grimstrup, og Raust Kratte, som støde sammen, de største. Forresten findes nogle ubetydelige Kratte ved Tjæreborg, Skabs, Dse, Rødebæk og Ngerbæk.

I Øster- og Vester-Herred findes ved Nørholm en smuk Lund med nogle gamle Ege af temmelig Størrelse, men i altfor ubetydelig Mængde for at afbenyttes til Gavnved. Denne Lund, som tillige indeholder Ron, Bæveræsp og Hæsel, ligger paa Skrænten af en Bakke, langs med nogle Enge ved Warde Aae, saa at den alt i mange Aar har afgivet en behagelig Lystskov for Herresædet Nørholm. Kraruplund, tæt ved Hobde Præstegaard, indeholder endnu nogle gamle, krumpne Ege, men Krattet ved Lunderup ikke andet end Buske. Krattene ved Hennegaard og Kjærgaard ligge imellem Klitterne, men staae dog med deres Rødder i fast Grund.

I Slaugs Herred findes kun, saavidt det er Forfatteren bekendt, nogle smaae Kratte i Waarbasse Sogn.

Alle disse Kratte bestaae meest af Egebuske. Nogle, saasom Bøgeskov og Stile, have tillige Bøgebuske. I Skelund Krat findes nogle Ufkebuske. Ogsaa Bøverøsp antræffes i mange af dem. Nyttent, man har af disse Kratte, indskrænker sig til at afgive lidt Brændsel at tørre Malt ved, og skaffe sig Tøirestager, hvilke to Artikler ere temmelig dyre i Vesteregnen: nemlig 24 til 32 β . Lybse for et Læs Riis, og 3 til 4 β . Lybse for en Snees Tøirestager. I nogle af Krattene falder ret god Græsning. Græsset kommer tidligt om Foraaret og holder sig længe om Efteraaret.

Som bekjendt, betragtes Krattene i Vesteregnen som Levnin-
ger af fordums Skove. Men Erfaring lærer, at om de end fre-
des, blive de dog, de faa Steder undtagne, hvor Jordbunden
er lidt bedre end almindeligt. aldrig andet end Krat, høist smaae
Træer med krumpne, lave Stammer. Buskene styde deres Grene
ligesaa meget i en horizontal, som i en vertical Retning, og blive
sieldent over nogle Alen høie. Nogle have heraf villet slutte, at
Egen, her vokser, udgjør en egen Art, forskjellig fra den, som antræf-
ses i Østeregnen; men salig Teilmann, der var en god Botani-
ker, benægter denne Paastand. Ikke heller har man i disse Kratte
antruffet store Træstubber eller Rodder, hvilket dog maatte have
været Tilfældet, dersom her nogensinde havde staaet ordentlig
Skov. At i Torvemoseerne findes tykke Egestammer, beviser ikke
at disse have deres Oprindelse fra Egnen selv. En Vandflod kan
have bragt dem dertil. Mangel paa Lye kan ikke heller være År-
sagen, hvorfor Buskene ikke naae en større Høide; thi ikke alene
luner den ene Busk for den anden, men det viser sig ogsaa at naar
de afhugges, vore de hastig op igjen til den vante Høide, men
ikke heller høiere. Krattene ved Hennegaard og Kjærgaard ligge
i Lye af Klitterne, men trives ikke bedre end andre Kratte. Over-
hoved maa nok Vinden have raset med samme Heflighed i fordums
Dage som nu! Nødvendigen maa derfor Jordsmonnets Ringhed
være Årsagen hvorfor Buskene ikke opvokse til Træer; og Mulig-
heden af, at her før har staaet Skov, beroer altsaa ganske paa
den Hypothese: om Jordsmonnets Beskaffenhed har forandret sig.
Maaskee at Alen ved lidt efter lidt at samle sig har ødelagt Træer-
ne; eller maaskee at de Skove, som den fabelagtige Tidsalder af
vor Historie omtaler, maae henføres til en undergaaet Formation.

Smidlertid fortjente dog mange af disse Kratte at freblægges. De vilde ikke alene tjene til Pryd for Egnen, men altid afgive en Mængde Brændsel. Man kunde jo lade dem vore i Ro, saalænge nogen Fremgang var kjendelig, og muligens at der hist og her kunde opvokse smaae Træer til Gavned.*) Teylmann meente, at Fældning vilde kunne finde Sted hvert 12te, i det mindste hvert 15de Aar. Dgsaa meente han, at nogen Fordeel af Barken da vilde kunne have.

Sluttede Plantninger.

Den almindelige Mening er, at saadanne Plantninger ikke kunne lykkes. Som Grunde anføres Jordmonets maadelige Befæstethed og de skarpe vestlige Vinde. Smidlertid viser Erfaring, at saadanne Anlæg, naar man gaaer rigtig tilværks, ikke ere umulige, kun forlange man ikke at forvandle hele Hedestrækninger til sluttet Skov. Det daarlige Jordmon, og især Alen, som saa hyppig findes, ere unægteligen vigtige Hindringer, men næsten overalt vil man dog kunne finde større eller mindre Pletter beqvemme til Plantning, og desuden gives der jo Midler til at forbedre Grunden. Vestenvinden derimod er vist ikke saa farlig som den ansees for. Erfaring lærer, at hvor Træerne staae paa god Grund, have de Styrke til at modstaae Vinden, og groe endog ret godt. Er Jorden derimod ringe, have Rødderne ingen Kraft, og Træerne blive ikke til noget, ligesaa lidt i Lye, som udsatte for N. V. Vinden. Skoven ved Estrup har de skjønneste og rankeste Træer netop paa den vestlige Side. Kjærgaards- og Sems Skove ved Ribe ligge ganske aabne for Havet. Mangfoldige smaae Lunde, ja enkeltstaaende Træer ved Præstegaarde og andre Steder, trodse paa det kraftigste Vinden. Især synes *Populus alba* at gjøre alle andre Træer i dette Punct Rangens stridig. Dog, her i Egnen at sige, at Træer kunne groe mod N. V., kjøndt

---

*) Bønskov, Uffelund- og Warhoelund Kratte have saaledes før havt Træer, hvilket af gamle Folk endnu godt erindres. Christen Hansens Lød i Grimstrup Krat, fredet outrent i 16 Aar, viser ligeledes at det ikke overalt er forgjæves at frede Krattene.

man seer det allevegne, vilde være et farligt Rjætterier; thi en saadan antaget Umulighed er en god Undskyldning for intet Forsøg at gjøre. Saaledes talte Teilmann, og han pleiede ikke at fare med Tant. En af ham anlagt Plantage i Heden ved Endrupholm afgiver det kraftigste Beviis for Muligheden af saadanne Anlæg. Træerne ere i god Grode, og alt komne saa vidt, at de kunne tjene til Læstræer og Hanebjælker. Erfaring vil lære om de fremdeles ville vedblive at vore. Anlægget er omtrent paa 4 Tdr. Land, og begyndt for en 30 Aar siden. Dog er en Deel deraf yngre. Uden for Plantagen have allerede selvsaaede Birk begyndt at vise sig og vore godt. Tvende Bønder, den ene i Hinkelhol, Grimstrup Sogn, den anden i Stotøbol, Nylirke Sogn, have omkring deres Haver ret smukke Plantninger af Æf, Elm og Sølvpoppel, som ere i en fortræffelig Grode. Forfatteren saae hos een af disse Bønder tvende Chatoller, forærdigede af Æf-træ, vorer paa Stedet. I Gjording er Præstegaardens Have omgivet af en stor Mængde større eller mindre Æf- og Ronne-Træer, der ere i god Grode. Mindre heldige have de, efter Rentekammerets Befaling, i Klitterne anstillede Plantninger med Naaletræer været. De unge Træer skulle være meget forknøtte, eller, efter andre Efterretninger, have ophørt at vore. Nogle mene at man ikke har valgt passende Steder, andre at Ufred ikke har været muligt at afværge. Selv har Forfatteren ikke været paa Stedet.

Da Teilmann saa meget har beskæftiget sig med Plantning, maa det interessere at kjende de Erfaringer, han i dette Fag har samlet. Efter de af ham anstillede Forsøg er Birken det Træ, der groer bedst i al Slags, endog meget ringe Jord, dernæst Ellen i fugtig Grund. Hvor Jordforpen er blandet med Muld, og har nogen Dybde, tykkes Abelen (*Populus alba*), Elmen (*Ulmus campestris*) og Æfen fortræffelig. Ogsaa Linden og det vilde Castanietræ kunde under samme Forudsætning opnaae en betydelig Størrelse. Egen derimod kan vel faae tykke Stammer, men de dele sig snart i Grenie, og Træet opnaaer ingen betydelig Høide. Dette sees i Lunden ved Nørholm, hvor Omstændighederne vel ere saa gunstige som de i en saadan Egn kunne være. Hvor Grunden er daarlig, ere Eggetræerne ogsaa meget ubfattede

for at blive isede, eller faae Revner. Naaletræer troede Teilmann ikke at det kunde nytte at lægge sig efter. Som ung groet Pinus sylvestris godt, men begynder allerede at tage af inden det 20de Aar. Bekræftelse herpaa afgiver en lille Plantage af Naaletræer ved Norholm, som efter 30 Aars Forløb nu næsten er gaaet reent ud. I Havenne ved Bramminge kan man ogsaa skaffe sig Syn for Sagen. De 5 til 10 Aen høie Grantræer ere overtrukne med Mos og vore ikke længere. Teilmann har forarbejdet Vedet af Eyr, voxet i hans Have, men fundet det meget løst og ikke bedre end Poppel. Hvad Fremgangsmaaden angaaer, da er den sikreste Forholdsregel, for at faae Træerne til at lykkes, at gjennembryde Aen. Hvor dette skeer, faae Træerne en langt frodigere Væxt, men desværre er dette Middel ikke anvendeligt i det Store. I al Fald er det nødvendigt at tilberede Heberne, ved et Par Aar isorveien at dyrke dem, og kan man gjødske lidt det første Aar, er det saa meget bedre. Det bedste at saae er Boghvede. Er Jorden ikke saaledes tilberedt, falder Plantningen meget besværlig og gaaer langsom. Plantning maa foretrækkes Frøesæd; Planterne komme til at staae mere jævne; ved Frøesæd kunne aabne Pletter ikke undgaaes; og Træerne komme til at staae buskviis. Paa en sandet Overflade har det ikke villet lykkes at saae Birkefrøet til at groe. Hvor der under Lyngen findes et Lag Maar, gaaer det bedre.

Tørvemoser.

Det Brændsel, som meest bruges, er Fladtørv, som allerede fra 1ste Afsnit ere Læseren bekendte. Af disse Tørv forbruges en overordentlig Mængde, og saasnart Bygget er saadet, har Bonden travlt med at skære og indsamle sit Forraad deraf. Store, lange Stakke, i Form af Huse, opfores ved Siden af Gaardene, helst i en Retning fra Vest til Øst. Herfra henter man da daglig det fornødne Brændsel. Uden disse Fladtørv vilde Tørvemoserne, eller som de her kaldes Klynemoserne, i nogle Sogne maa skee neppe strække til. Dog er det ikke den egentlige Grund hvorfor dette Slags Brændsel saa meget bruges; thi selv der, hvor man har Mosejord i Overflødighed, er Forbruget deraf betydeligt. Snarere er det gammel

Plane, og det mindre Arbejde, Fladtorvene forarsage at indbjerge, ligesom den Lethed, hvormed de brænde eller bluse op, det holder dem i Credit; thi gode Klynetsøv give upaatviveligen langt mere Varme.

Skabs- og Gjørding Herred have det største Forraad af Tørvejord, og vel at det er saaledes, da Beliggenheden ved Havet giver Leilighed at affætte en Mængde Tørv til Fannekerne, som igjen, paa den i 16de Afsnit anførte Maade, drive Handel dermed. De bedste Moser i Skabs Herred skulle være Raunsø- og Bang Mose i Nykirke Sogn. Tørvne eller Klynnerne ere de mindst svovlede i hele Omegnen, og derfor de bedste at brænde i Kaffelovne. Betydelige Moser have Grimstrup, Roust og Rousthøie i Grimstrup Sogn. Man graver her i Almindelighed 10 til 24 Tørv dybt. Dgsaa Starup-, Dse- og andre Sogne skulle have fortrinlige Moser. — I Gjørding Herred findes blandt andre Darum Mose i Darum Sogn, Kjærgaard Mose i Hunderup Sogn, Bjærndrup Mose i Gjørding Sogn, Aastrup og Tvile Moser i Aastrup Sogn. De to sidste give fortrinlige Smedekul. De to første skulle være noget medtagne, da man har solgt for raft til Deboerne. — I Malt Herred have Sammelhøe, Weien og Estrup de største Klynmoser. Disse Moser, der grændse sammen, ere meget vel conserverede, og have $1\frac{1}{2}$ Alen dyb Tørvejord, men Tørvn er meget løs og har et graaligt Udseende, dog er den ikke desmindre fortrinlig. Herfra afhændes mange Tørv, især til Skobborg og andre Byer eller Gaarde sønden for Toldskjælet. For en Dags Tørvestjær, eller Tilladelsen at skjære Tørv, med een Spade een Dag, betales 1 Mk. lpbst. De øvrige Sogne eller Byer i Herredet have Tørvestjær til Fornødenhed, og nogle endog lidt til Salg. — I Andst Herred have Knudsbøl og Beerst de bedste og største Moser. Der sælges ikke alene mange Klynner, men brændes og en stor Mængde Kul. Høirup, Ferrup og Braae i Leierkov Sogn have kun lidt Klynnejord. Andst Sogn har havt gode Moser, men de ere opkaarne. I Gamst Bye have endog nogle Gaardmænd maattet kjøbe Parceller i Weien-Mose. Andre i samme Sogn grave Tørv i deres Enge. Sønden for Toldskjælet have Seest, Hjarup og Skanderup vel nogen Tørvejord, men neppe nok til eget Brug, i det mindste kjøbe alle Tørv til

Smedekul. Derimod have Bastrup, Høstjær, Holt, Søegaard og Bønstrup i Vandrup Sogn overflødig og tildeels god Tørveflær, saa at hines Mangel derved afhjælpes. De øvrige Byer, Vester, og Øster Vandrup, samt Hasdrup, have Tørvejord til Nødtørst. — I Slaugs Herred have Heinsvig, Grindsted og Grene Sogne meget lidt Tørvejord. En Mand kan have det fornødne til eget Brug, men det er ogsaa alt, mange have slet intet. I Waarbasse Sogn derimod haves følgende Moser: Nørre-Mose $\frac{1}{2}$ Mil norden for Waarbasse, dog for det meste opskaaren; Fittinge Mose imellem Waarbasse og Fittinge; Sønder Mose om trent $\frac{1}{2}$ Mil sønden for Waarbasse; Ravne-Mose imellem Frederiksnaade og Nebel, og Øster Mose $\frac{1}{2}$ Mil østen for Frederiksnaade. Disse 4 Moser ere meget rige paa Tørv, men trænge til Afløb for Vandet. — Øster- og Vester Herred have i det hele saa meget Tørveflær, som behøves til eget Brug, og somme Steder lidt til Salg. De bedste Klynemoser ere Nvie, og Lunds Mose i Andsager Sogn, Sviin- og Vorskjær Mose i Høbde Sogn, Stauskjær Mose paa Grændsen imellem Hornes og Varde Sogn, Moserne til Bahlgaard i Dutrup Sogn og Sønderfiggaarde i Lunde Sogn; dog ere de ei af stort Omfang. Nogen Klynne sælges til Varde og Beboerne ved Stranden; thi Klit-Sognene have meget lidt Klynnejord, hvorfor her ogsaa brændes megen Lyng. — I Kyststroget sønden for Toldlinien ere de fleste nødte at hente deres Brændsel fra fremmede Moser, saaledes Jedsted-Bye fra Kjærgaard Mose. Farstrup Sogn og Ribe fra Kaldsunds og Kampstrup Moser. Vester, Vedsted, Hvidding, Reishye, og Brøns Sogne, forsaavidt eget Tørveflær ikke strækker til, fra Gaanser Mose. Skjærbæk Sogn fra Gaanser- eller Arrild Moser. Balslum, Tjerpsted- og Emmerlev Sogne fra Skabs- og Kurbal Moser. Høier fra Sølsted Mose. Brændselet er temmelig dyrt. Et Læs Tørv koster paa Stedet fra 12 til 30 p. lphl , efterform Afstanden er større eller mindre fra Kystbyerne. Kurbal Mose, tilhørende Søndergaard, skal udgjøre et Areal af 350 Tdr. Land, og indeholder et uhyre Forraad af godt Brændsel.

Klynnetorvene ere i Almindelighed af en fast Consistens og indeholde megen brændbar Stof, men ere dog ikke sjældent noget svovlede. Deres Farve er sort. Jo sortere, fastere og tungere,

des fertrinligere er Torven. Hist og her, især i Bunden af Moserne, findes et Slags Torv, som kaldes Lysklyne. Naar denne Materie opgraves, er den meget blød og siddet at føle til; men tørre, faa Torvene et sprodt, hvidagtigt Udseende, der kommer af en egen Substant, som i bladformige Lag er blandet med Torvejorden. Disse Torv brænde med en saa klar Lue, at mangen Vesterboebonde ikke bruger synderlig andet Lys Vinteren igjennem. Af og til kastes nemlig et Stykke Lysklyne, eller, som det kaldes, en Torve- Billing i det aabne Ildsted. Lysetorvene hentes ofte langveis fra, og hos mange er det Skik regelmæssigen at forsynne sig med et Læs eller 2 deraf. Prisen er $\frac{1}{2}$ Rdr. Crt. for Læsset paa Stedet. Salig Etatsraad Teilmann bemærker i sit forhen omtalte Manuskript, at Lysetorvene sandsynligviis skulde Fyrretræet, eller det Beeg og Harpir, samme indeholder, deres lysende Egenskab, ligesom de sorte Rhynejord have deres Farve af de Egestammer, man finder i Moserne, nemlig ved den adstringerende Stof, Egetræet indeholder*). Ulte eller Trine-Torv kendes ikke.

Af særegne Mærkværdigheder ved Torvemoserne i Ribe Amt har Forfatteren faaet Kundskab om følgende. I Use Præstegaard blev viist en lysblaa, storagtig Substant, blød at føle ved, som er funden i en nærliggende Mose. I de dybe Moser ved En-drupholm finder man ofte Pletter, hvor Rhynejorden er af en lysere Farve og losere Consistens end ved Siden af. Man kalder dette Høsekjød, og antager denne Materie for reproduceret Rhynejord**).

Almindeligviis hvile Torvemoserne paa Sand, ja dybe Moser vel endog paa Dvægsand. Hvor sidste er Tilfældet, bryder Vandet undertiden med saadan Magt, at det fordriver Arbejderne.

---

*) Forfatteren, der har mange smaa Moser med Lysetorv paa sin Mark, har aldrig fundet Fyrretræ i dem, men vel en Mængde Egestammer.

**) I en lille Mose paa Alderbertsminde fandt Forfatteren under Torven, der var Lysklyne, et næsten to Alen tykt og tæt Væv af guulagtige Plantetrævler. Mosen, der staaer i Niveau med en ved Siden af værende Dam, fremviser for Tiden den frodigste Vegetation.

Denne Omstændighed, i Forening med den tiltagende Sands for Forbedringer, er Aarsag i, at man nu ikke længere pyntgraver, men næsten overalt bruger Søekastning, det vil sige, graver fra en Ende, og lader ingen Bænke eller Kamme staae. Om dette vil skade Reproductionen af Torven, er for Dieblicket et Tvivlsomt Æble. Nogle mene at Moserne, ved at udkastes fra en Ende, enten ville blive for tørre og gøde, eller forvandles til smaae Søer, som Moseplanterne ikke kunne udfylde. Men den Hurtighed, med hvilken Afløbsgrøfterne i Almindelighed forfalde, maa dog kunne forhindre en altfor stærk Udtørring af Moserne, ligesom den Oprensning, der hvert Aar maa foretages for at komme til at skjære Torv, nødvendigvis maa forhindre Ansamlingen af en for stor Mængde Vand. I al Fald staaer det jo i Enhvers Magt at moderere Vandets Stand. At Søekastning ikke er til Skade for Reproductionen af Torven, kan sees i Estrup Mose. Hovedsagen er, ikke at grave til Sandet.

Nogen Formindskelse af Rhyne, eller Torveforraadet er vel hist og her kjendelig, men en vedvarende Afstagselse er neppe at befrygte. Alle dybe Moser groe godt til, og kun der, hvor man har gravet til Sandet, Torvelaget altsaa har været tynndt, synes Moserne at være fordærvede. I Tistund Mose, Malt Herred, skjærer man allerede reproduceret Torv, men den er ikke saa fast som den gamle. Paa nogle Steder har man begyndt at udjevne de opskaarne Moser, for at forvandle dem til Eng. Dette skeer f. Ex. med den store Kurhølle Mose til Søndergaard, som har en klæget Grund. Det samme udføres af Christen Jensen i Hinkbøl, som forener Vandledning dermed.

23.

Huusfliden, Fabrikindustrien i Ribe, Knipleriet i Egnen af Søndern.

Huusfliden.

Ligesom i det øvrige Jylland, saaledes ogsaa i Ribe Amt, udmærker Qvindetjønnet sig ved dets Omhu for at holde Huset vel forsynet med de fornødne Gang- og Sengenklæder, erstatter saaledes altsaa Savnet af Fabriker. Vadmel, Tofel eller Hvergarn, Lærred, Dynevaar, Strømper, alt forfærdiges saa godt som hjemme. Dog strække Frembringelserne ikke synderligt videre end til eget Brug, i det mindste ikke over Egnens Forbrug; thi har end mangen Huusmoder et eller andet Stykke Løi tilovers, er der dog ingen andre end Tjenestfolkene, der kjøbe saadanne Fabricata, da disse i Almindelighed mangle alle de Forbringere, der kunde skaffe dem Udgang i Handelen. Imidlertid seer man dog undertiden ret smukke Stykker Tofel, og det synes at Huusmødrene sætte en Ære i at overtræffe hinanden i Frembringelsen af dette Fabrikat. Især søger man at efterligne det saakaldte Christiansfeldter Løi, og afstriber til den Ende Hvergarnet med Silke. Men saadanne Stykker sælges ikke, og tjene alene til Brug for Familien. Lærred forfærdiges der mindst af, thi Hørren maa kjøbes. De fleste gaae derfor i uldne Skjorter, eller sove i uldne Lagener. Søndre for Ribe gaaer man dog i Linned, hvorfor her ogsaa forfærdiges mere Lærred. Paa Fanse gjøres en Deel Lærred til de mindre Seil. Til de større forsyner man sig fra Holland. Saa udbredt Huusfliden altsaa end er, troer man dog, at det for Tiden ikke lønner sig, at anvende mere Tid derpaa end de Timer, som have tilovers fra de almindelige Huusgjerninger eller Markarbeidet. Mangen Huusmoder kan desuden allerede have fuldt op at bestille med at holde Familien godt forsynet. Meget klages

der over de daarlige Bøvere, eller rettere Bøværker; thi i nogle Sogne er der ikke andre end Fruentimmere, der væve. Det gaaer saavidt hermed, siger, Pastor Sommer, at mangen Kone taber al Lyft til at gjøre Løi eller Lærred. Nedsættelsen af duelige Bøvere, som kunde veilede og staae den dristige Huusmoder bi i hendes Huusflidsgjæringer, turde derfor vel være det tjenligste Middel til at fremme en kunstmæssig Fabrication af Hjemflidens Producter. Af megen Indsyndelse paa Huusflidens Fremgang er ogsaa Tjenestepigernes Duelighed og Flid. Men desværre, den Trevenhed, hvormed de fleste arbeide, og det daarlige Spind, de leve, viser kun for tydeligen hvor meget Huusmodrenes Myndighed trænger til at opretholdes. Kun liden er den Deel, Mandfolkene tage i hiin, Fruentimmernes saa roesværdige Flid. De tilbringe hellere Aftenerne i Lediggang og røge Tobak. Imidlertid er det dog ikke saa sjældent at see dem, især i de vestlige Districter, vinde, haspe eller karte. Paa Fanø, og i den nærmeste Omegn af Ribe, skal det endog være meget brugeligt at Mandfolkene strikke, eller, som det der kaldes, prægle. De forfærdige Stromper, ja endog Troier. I andre Egne befatte enkelte sig med at binde Bieskuber eller Halmkurve, snoe Simer, flette Sivpuder &c.

Fabrikindustrien i Ribe.

Fabricationen af strikede Lærreder var for 25 Aar siden en af Borgernes betydeligste Næringsveie. Alt hvad der heraf kunde tilveiebringes, var altid forud bestilt af Lærredshandlerne i Kjøbenhavn. Flid og Driftighed fremmedes. Selv Landskysterne i flere Miles Omkreds drog Fordeel heraf. Der gaves dengang ikke saa, som holdt over 100 faste Spindere i Virksomhed. Et Pund godt Spind blev betalt med 10 til 12 s. lybfl. Men enten nu Moden har forandret sig, og Bomuldstøier foretrakkes linnede Varer, eller de tykke Lærreder ved deres Paaaglands og lavere Priis have fortrængt de fastere og stærkere Ribe-Lærreder, kort Afsetningen har Tid efter anden formindsket sig saaledes, at der for Diebliffet ikke er mere end en eneste Mand, nemlig Kniplingshandler og eligeret Borger Christensen, som endnu befatter sig med denne Fabrication. Imidlertid tog Ripensernes Huusflid-

Industrie snart en anden Retning, saa at der for Liden tilvirktes en stor Mængde Tofel, simple Bomuldstøier, tavlede eller sribede, linnede Stoffer til Forklæder, Lømmetsørklæder, Sommerklæder for Fruentimmerne o. s. v. Denne Fabrication udgjør ikke alene enkelte Borgere's Hovednæringsvei, men drives fornemmeligen af Mængden som Bierhverv. Dvægghandler Jens Knudsens Kone er for Dieblilket den, som i saa Henseende udmærker sig meest. Neppe er dog Tabet af Lærredsfabricationen derved erstattet, i det mindste er Fortjenesten langt ringere, dog maafløe mere som en Følge af Liderne end den forandrede Fabrication. Garnet bliver endnu, som før, for en stor Deel spundet paa Landet, saavel sønden som norden for Kongeaaen, og paa Verne, især Fanøe. Men Estrængtallet kommer ikke i Betragtning. Spindets Fiinhed bedømmes alene efter Diemaalet, og Talhaspen findes kun i Byens Spindeanstalt for de Fattige. I Ribe haves nogle fortrinlige Vævere, men det meste væves dog paa Landet i de nærmeste Sogne. Saaledes f. Ex. i Vester Vedsted, hvor der i hvert Huus findes 1 eller 2 Vævestole. Væverørene faaes deels fra Holland, deels forfærdiges de i Omegnen. Begge Sorter siges at være gode og lige brugbare. Farvningen af det linnede Garn foretages af Byens 2 Farvere. Garnet til Tofelet hjemmefarves, men neppe uden Grund til Anke. I Farverierne haves saavel Presser som Glattemaskiner. Hvad det sribede Lærred angaaer, da er Beskaffenheden upaallagelig, og Stykkerne holde det bestemte Maal af 106 Alen. Længden af Tofel- eller Bomuldstykkerne er derimod aldeles vilkaarlig, og Varerne bære desværre kun al for meget Præget af en for vidt breven Udstrækning af Materialerne paa Bekostning af Qualiteten. Productet af denne Industri gaaer, under det fælleds Navn af Riber-Loi, til Markederne i Fyen og Sjælland, hvorfra igjen udsøres en Deel til Norge og Sverrig. Sædvanligviis skeer Forhandlingen ved Fabricanterne selv. Materialerne: Uld og Hør kjøbes. Hørrøen er altid den fineste øster-søiske.

Hvorledes og naar den her Fildrede Fabrikindustri er kommen i Gang, er ikke lykkedes Forfatteren at opspørge, men at den er meget gammel, er vist. Sandsynligviis har den med Ribes Fald sjunkne Handel tvungen dertil, og en Enkelt Exempel givet

det opmuntrende Stod. Om der kunde gøres noget til en fuldkomnere Tilvirkning af Fabricaterne, maa Forfatteren overlade Sted- og Sagkyndige at afgjøre. Maaſkee at en Halle, bedre Ritter eller Væveror, Talhasper, totenede Rokke, &c., vare Gjenstande, der fortjente at tages under Betragtning. Ribe-Bye, der har udviist ſaa megen Sands for Fabrikindustrie, turde vel smigre ſig med at kunne erholde de ſamme Naadesbeviisninger ſom Weile-, Randers- og Ddenſe-Amter. Et Forsøg var det ogsaa værd, om ikke i Glensborg kunde aabnes en ny Wei til Udforſel for Ribes-Lærred. Bemeldte Bye ſaaer jevnlig en Mængde tyſke Lærreder, ſom ved denne Byes tiltagende Handel paa Veſtindien gaae til Amerika.

Knipleriet.

Imellem Ribe og Løndern, og nogle Mil til Veſt, udgjør Knipleriet flere Tuſinde Fruentimmeres Hovedſpøſel, mange forrette endog aldeles intet andet hele Aaret igjennem, og diſe ere naturligviis de dueligſte i Faget. Denne Induſtriegreen afgiver Dpholdet for flere Hundrede Huusmændsfamilier, ſom uden Knipleriet vilde have ondt ved at ſlaae ſig igjennem, da der i Almindelighed ingen Jordlob er til Huſene. Mangfoldige Piger ſidde og paa egen Haand, ſom det kaldes, og kniple. Naar de forſtaae deres Dont, kunne de fortjene 32 ſ. Iyſt til 1 Rdl. Ert. om Ugen. Heraf maae de afgive 16 ſ. Iyſt for Koſt og Logie, have altsaa et Dverſkud af 20 til 30 Rdl. Ert. om Aaret. Kniplerſterne arbeide for Kniplingskræmmerneſ Regning, efter de Mønſtre, ſom leveres dem, og ſom hos flere aldrig omſkiſtes*). De ſaae Traaden, ſom kommer fra Udlandet, frit leveret. Men Kræmmerne gaae af med Fordelen, og mange ere blevne rige. Den betydeligſte er for Tiden en Kjøbmand Honqvist i Løndern, ſom ſiges at ſtaffe 8 til 900 Kniplerſter Arbeide. Udføde Thomſen ſkal have havt 1500 i ſin Tjenefte. Knipleriet kom i Gang

---

*) Saaledes fortæller Paſtor Hanſen i Ballum, at han kjender en Kone, ſom i 40 Aar har kniplet efter eet Mønſter, ikke $\frac{1}{2}$ Tomme bredt, og derved opdraget 2 Børn.

for omtrent 150 Aar siden ved en Udlænders Medvirkning. Denne Industrigreen har siden bestandig mere udbredt sig, og tager endnu daglig til. Mange af Kniplersterne have bragt det til en høj Grad af Kunstfærdighed, og det Product, der kommer fra deres Hænder, kan i alle Henseender maale sig med det bedste af dette Slags fra Ulandet. Nylig har man endog begyndt at fabrikere Blonder, hvilket er lykkelig over Forventning. Kniplingerne affættes af omreisende Kræmmere overalt i Fødelandet, samt i Mecklenborg. Mange forsendes ogsaa til Norge og især til Rusland. I det Preussiske og andre tyske Stater ere tønderske Kniplinger belagte med høj Told eller endog Contrabande. I de senere Aar har Knipleriet været meget indbringende, men nu er Prisen falden, og saaledes gaar det ofte; thi Moden er saa ustabil. Knipleriet soutenerer sig ikke desmindre, og Kniplersterne holde aldrig op at arbejde, men hjælpe sig hellere med en mindre Løn. Groot Arbejde vilde ogsaa gjøre dem uskikkelige til deres egentlige Dont.

En fladelig Virkning af Knipleriet er at de, som egentlig have Fordelen deraf, i Almindelighed slet ikke bidrage til forarmede Kniplersters Underholdning, og at denne Byrde bliver dobbelt trykkende ved de Tjenestefolk, som maae hentes fra Jylland for at supplere de manglende Arbeidere, og hvoraf mange vinde Hjemstavn. Saaledes skal i Ballum Sogn, efter Pastor Hansens Opgivende, anvendes alene paa forarmede jydsk Tjenestefolk over 300 Species aarlig!

24.

Agerdyrkerens Fremgang i Kyndighed og Driftighed.

Ribe Amts Agerdyrkere have alt for meget at kjæmpe med en steril Jordbunds Vanstueligheder, til at turde vove at gjøre mange

forgjæves Forsøg eller udsætte sig for store Dpoffreller. Figurerende Landmænd, som paa en kort Tid have udmærket sig, ved at søge at omkalfatre deres eller Egnens Landbrug, findes derfor ikke i Ribe Amt. Men talrig er Classen af virksomme, kyndige Agerdyrkere, saavel i som udenfor Bondestanden, der, i Dvereensstemmelse med Tiderne, nøie beregne hvad der kan være dem til Fordeel eller Skade. I det Foregaaende har der været viist: hvorledes skadeligt Vand bortledes, Engene vandes og Høproductio- nen søges forøget, Creaturene med Omhyggelighed pleies, Gjød- sten forsøges, reent Sædekorn vælges, Markerne fredes, Rugen tidligt saaes, Mergel graves, Heber opdyrkes, kort hvorledes de vigtigste agriculturalle Foretagender næsten altid med Held iværksættes. Alt dette er skeet siden de store Reformer i vort Landboevæsen, der have udmærket Slutningen af det forrige Aarhundrede, kom i Gang, og kan betragtes som deres nærmeste Frugt. Hvorlangt tilbage Landbruget før den Tid har været, vil følgende af salig Etatsraad Teilmanns Manuscript udtagne Sted vise:

”Engene kunde mange Steder være dobbelt saa gode om de bleve ret omgaaede, men er det, som Bonden her er allerforsømsmeligst med, af al Dykning; da han heller lægger dobbelt Arbejde paa et Stykke Karp Hebe - Jord for at gjøre det til Kornland, saa det gaaer ham heri som de fleste Mennesker, der indtages for meget af den nærmeste Belsønning, ei agtende een sil- digere, Kjønbt langt større og bestandigere.”

Vesterboerne ere altsaa skredne betydeligt frem i et bedre Agerbrug. De have ingenlunde viist sig utilbøielige til Forandringer, men med Varsomhed optaget fremmede Methoder. Dette vil sikke deres Foretagender en varig Fremgang, og vi kunne haabe med bedre Tider at see endnu meget Godt iværksættes.

Savnet af et oeconomist Selskab.

Intet oeconomist Selskab findes i Ribe Amt, og neppe har der nogensinde eksisteret et saadant. Amtets udstrakte Grændser, og især Mangelen af et beqvemt Centralpunkt for Forsamlingerne eller Møderne, ere betydelige Hindringer for denne Sags Fremme. Og saa de maadelige Løber vilde for Dieblirket forhindre mange fra at tiltræde et saadant Samsund, da det ikke vilde blive ved det aarlige Contingent, men Bivaanelsen af Møderne foraarsager en Deel Bekostninger. Nogle ere desuden af den Formening, at saadanne Selskaber ikke stifte den attraaede Nytte. Men, sees ikke ene paa den umiddelbare Virkning, men paa Folgerne af en als mindelig vakt og vedligeholdt Opmærksomhed, maa denne Anke nødvendig falde bort. — Imidlertid ere Ribe Amts Behoere ingenlunde ligegyldige for hvad der vedkommer Landoeconomien. Deres Samtaler dreie sig gjerne om denne vigtige Vej til Erhverv. Der turde derfor nok ventes en almindelig Deeltagelse, om et, efter en vel lagt Plan organiseret, landoeconomist Selskab søgtes stiftet. Men skal Sagen lykkes, maa Stifteren eller Formanden være en almeen agtet Mand, som besidder Indflydelse og er besjælet af Iver for sit Kald. Andre ville intet udrette, og især ikke være istand til at sammenholde et saadant Samsund, eller forene de mange, i Meninger afvigende Hoveder. Et Virkelysten hos Formanden først slappet, eller har den aldrig været stor, vil det snart kjendes paa Selskabet, og en almindelig Opøsning blive Følgen deraf. Erfaring har desværre stadfæstet Rigtigheden af disse Uttringer!

Eiendommens Priis. Tyendet. Bincerings- veie.

Landeieendommens Priis før og nu; Udvandring til fremmede Egne for at søge Arbeide; Fiskeløn; Fiskerie, Søefart; Saltkogning i Vesterherred; Kalk- og Teglblanderier; Fabricationen af sorte Gryder i Egnen af Varde; Tilvirkningen af Tørvelul og Fabricationen af Høeleer; andre Industriegrene.

Landeieendommens Priis før og nu.

Den amerikanske og endnu mere den franske Revolutionskrig havde hævet Prisen paa Producterne til en hidtil ukjendt Høide. En Tilvært i Fordeieendommens Værdie kunde ikke ubestaa og ubestod heller. Virkningen af denne Reaction blev endnu mere forøget ved de betydelige Handler med Fordegods, hvortil de i vort Fødeland bevirkede Forandringer i Landboelovgivningen gave Anledning, og for saavidt kom disse, i sig selv saa velgjørende Indretninger vist nok i et ubeleiligt Øieblik. Fordeieendommene steg til uhyre Priser, man troede ikke at kunne kjøbe for dyrt; thi Penge havde i Overflod og Credit var allevegne at faae. Aaret 1807 kom, og med det Repræsentativernes Fald. Dette kunde endnu have blevet et virksomt Middel til at redde sig fra overdreven Gjæld og betale hvad man havde kjøbt for dyrt, saa at en nogenlunde Udbjævning kunde have fundet Sted. Men man levede saa gladeligen i indbildt Rigdom, og ingen gjorde sig nogen Forestilling om den kommende Tid. Som et Lyn traf Forordningen af 5te Januar 1813, og man vendte sørgmodigen fra Indbildningen til Virkeligheden. Vel vedbleve endnu i nogle Aar Priserne paa Producterne at holde sig. Krigens Spor lode sig ikke saa let udslætte, og for England havde Aaret 1817, som alle fugtige Aar, en uheldig Virkning. Producterne kunde derfor endnu altid med Fordeel affættes, og især afgik i Aarene 1817 og 1818 betydelige Kornexpeditioner til England. Dog, dette hjalp kun til at forhale lidt den store Nød, som snart fulgte. I Aaret 1819 udkom den engelske Kornbill, og overalt saae man Prohibi-

tivsystemets Grundsætninger at sættes i Udsøvelse. Priserne paa Producterne begyndte at falde, især Kornets, og det snart i en saa frygtelig Grad, at det ikke længere blev Landmanden mueligt at svare sine Skatter, Renter, Folkeløn o. s. v. Pengemangelen begyndte. De offentlige Casser lukkedes, vilde i det mindste kun laane paa haandsaaet Pant. Crediten gik tabt. Forbeiendommene saldt dybere og dybere, og Enhver, som havde Penge i Forbegods, søgte at trække dem ud deraf, saa at Eiendommene, naar de absolut skulde sælges, snart ingen Værdie meer havde. *) Og saa de Baand, der hvile paa Landeiendommene, nedsatte ikke lidet deres Værdie. Hvo ønskede vel i et saadant Dieblik at komme i Besiddelse af en Gaard, som man inden Ar og Dag enten maatte sælge igjen eller bortfæste paa Livstid, saafremt man ikke selv agtede at dyrke den. Hertil kom endnu Agerkarlernes umættelige Gribfærdighed, og den Leilighed til Agioterens, som vore dobbelte Pengeværdier afgave. Man saae Creditorer tvinge deres Debitorer til at omskrive en Sum i Sølv til det dobbelte i Navneværdie, som man vidste om saa Dage vilde blive af samme Værdie som første. Man bluedes ikke ved at benytte sig af enhver Forandring i Coursen, for at afpresse Debitorerne nye Dpoffrelser. Forfatteren mindes endnu ret godt hvorlunde han en Dag hos en af dette Slags Patrioter saae over 1500 færdig færvne Dpffigelser, siensynligen i ingen anden end hiin ædle Hensigt. Kort, Elendigheden tog med hver Dag til, og mangfoldige stræbsomme, forhen agtede Mænd saae sig med deres Familier huusvilde, og uden Redning tabte!

---

*) Som et Exempel herpaa kan følgende tjene. Den 16de Nov. 1822 blev en Gaard i Bjørklint, Holsted Sogn, Malt Herred, Ryl-dende af 5 Ldr. 5 Sldr. 3 Fdr. og 2½ Al., solgt ved 4de Auction for 60 Rbdl. Sølv. Gaarden var rigtig nok forfalden i Bygninger og tilbage i Drivt, men dog pantsat for 800 Rbdl. Sølv i 1ste og 300 Rbdl. i 2^{den} Prioritet. I Maret 1802 var den samme Gaard solgt fra Endrupholms Gods til Fæsteren for 960 Rdlr. d. Ert., hvilket den Gang ansaaes for en meget moderat Priis. Ved Samfrænderfæste blev denne Gaard i Maret 1710 udlagt for 215 Rdlr. d. Ert. Gaarden var den Gang en Fæstegaard.

Neppe, siger Teilmann, har der nogenstinde været saa sørgelige Udsigter for Landmanden i det danske Rige. Vel var Tilstanden elendig efter den svenske Krig sidst i det 17de Aarhundrede, men Hæftelserne paa Jordegods vare dog aldrig komne i et saadant Misforhold til Ederne. Ikkeheller var der saa mange Selveiere, altsaa ikke saa megen Credit nødvendig. Desuden var der mange, som havde Lyst til at sætte deres Penge i Forbeholdomme.

Megen Anke er der ført over at de offentlige Casser ikke søgte at afhjælpe Pengetrangen, men tvertimod lukkede sig for Landmanden, hvorved dennes Credit endnu mere svækkedes. Dog, hvo kan fortænke Administratorene af offentlige Midler, at de, som ansvarlige for det demanbetroede Gods, intet vilde sætte paa Spil, hvilket vist havde blevet Tilfældet. Overhoved vilde disse Casser desuden snart have været udtømte, og Hjælpen altsaa ikke have strakt sig vidt. Den eneste Maade, paa hvilken Landmandens forfaldne Finantser havde staaet til at afhjælpe, vilde have været et, i Forening med Pengesforandringen 1813, under Statens Garantie, iværksat Laan i Sølv eller Guld. Men var der en eneste blandt de mange, der siden lode deres Stemme høre, som den Gang gjorde et saadant Forslag eller i mindste Maade ændrede den kommende Fare, og er det vist at et saadant Laan vilde have været at opnaae!? Senere iværksattes vel dette Middel for en Deel, men det gunstige Nieblil var forbi. Forholdet imellem Repræsentativerne og Sølvvet havde allerede forbedret sig for meget, og Staten har for sin Tjenstvillighed ikke faaet andet end forgjeldede, forsømte Eiendomme, som den nu med stor Bekostning maa lade administrere.

Endnu vedvarer Pengetrangen, og det falder vanskeligt at bække opsagte Prioriteter. Dog have Priserne paa Producterne, som en Følge af Misværsaaret 1826, Krigen i Østen, og Korntrangen i England, forbedret sig lidt. Landeieendommene have derfor strax faaet mere Værdie, ja turde ved fortsat Held maafee igjen stige for raff. Enkelte Kjøb, som i den sidste Tid have fundet Sted, synes at tyde derpaa. Vedbliver Uffætningen af Producterne at forbedre sig, ville vel ogsaa Capitalerne igjen strømme til Landoeconomien. Men om nogen vedvarende Forbedring i Priserne paa Producterne tør haabes, eller om en Tilbagegang maa bestrygtes, er ikke saa let at afgjøre. Alt beroer paa om nye

Krige ville opkomme eller England opgives sit Kornhandelsystem. Ingen af Delene synes at ville blive Tilfældet, thi til Krig mangler man Midler eller indvortes Koelighed, og til en Forandring i Kornlovene er Landboe-Partiet i England for mægtigt. Et godt Argument imod en Tilbagegang er dog den Dverbeviisning, hvortil man nu maa være kommen, at Kornforraadene eller Productionen i det hele ikke synderlig overstige Forbruget. Antagelsen af Emancipationen turde maaſkee ogsaa lede til andre vigtige Reformere i England.

Hvad nu Ribe-Amt angaaer, da har dette Amt vel ogsaa maattet dele Skjæbne med de øvrige danske Provindser, men et stort Fortrin har det dog havt deri, at siden Courant-Sedlernes Inddragelse, ingen anden Mynt har været brugt end Hamborger Courant*), og at alle Handler eller Contracter ere afsluttede i denne Pengeværdie**). Landeieendommenes Spnken fra deres indbildte Værdie lod sig derved vel ikke forebygge, men de ulykſalige Speculationer i Navneværdie kom dog aldrig i Gang, og tidligt kom man til den Dverbeviisning, at Arbeide og Sparſommelighed ere de sikreste Midler til at soutenerere sig. Beboerne i Ribe-Amt staae sig i det Hele derfor temmelig godt, og have i hiin ulykſesvangre Periode bedst afholdt Skatter, Renter og andre Udgifter, saa at øde Gaarde intet Steds findes.

Dverhoved geraader det den danske Landmand til megen Ære, at have med saa megen Uforsagthed og anstrænget Flid gaaet Tisderne i Møde. Midt under alle de Trængſler, som have hjemſøgt vort Fødeland, er Landbruget vedblevet at stige i Fuldkommenhed og Produktionen har betydelig tiltaget. Vort Landbrug er det altsaa, der har souteneret Staten; og ſaaledes lader det sig for-

*) Dog er man vedblevet at regne paa gammel Wiis, 6 Mk. til 1 Rdlr. og 16 ſ. til 1 Mk. Det vil ſige 8 ſ. lybſk til 1 Mk. og 48 til 1 Rdlr.

**) Før Krigen udſtrakte Courantsedlerne 5 ſig til 6 Mil i det Sleſvigſke. Nu har Brugen af klingende Mynt udbredt ſig over hele Ribe Stift, alſaa næſten over det halve Jylland. Et Beviis for at Penge af ſig ſelv ſøge hvor de behøves, og ligeledes et Beviis for, at vor Seddelmaſſe er for liden til Circulationens Behov.

klare hvorfor Dagleien altid har været saa høi, og hvorledes Statter og andre Udgifter have kunnet udredes. Alt hvad den egentlige Landmand eller Gaardeier derved har opnaaet, indskrænker sig imidlertid til, at det er lykkedes dem, hvis Gjæld ikke var for stor, at holde sig i Besiddelsen af deres Eiendomme, eller med andre Ord: Arbejderne, Rentenererne, Staten o. s. v. have høstet Frugterne af Landbrugernes Anstrængelser, medens Landmanden selv ingen har opphaaren, eller i det høieste har maattet noies med en meget ringe Fordeel. Bort derfor med alle Beskyldninger om Urettedhed eller Dorstbed. Det danske Folk venter kun paa Ophevelsen af Forskjellen imellem Landboer- og Kjøbstad-Næring, for at vise, at det besidder ligesaa megen Energie som ethvert andet i Europa!

Til Sammenligning med andre Egne tilføies her endnu nogle Exempler paa solgte Gaarde.

Kjøpgaard i Sjæsten Sogn med et Areal af circa 250 Tdr. Land, kolde og tildeels raae Jorder, blev for 5 Aar siden solgt for 2100 Rdlr. Hølf. Ert. Udhusene vare i en maadelig Stand og af Besætning fulgte intet med. Formanden havde givet 5000 Rdlr. Ert. I Aaret 1765 solgtes denne Gaard, der da var kongelig Eiendom, med omtrent det dobbelte Areal tilligemed 36½ Tdr. Hartkorn Bøndergods for 5093 Rdlr. 33 s. danst Ert.

En Parcel af Meilund i Veien Sogn, Skabborgbjerggaard kaldet, som har circa 30 Tdr. Land Agerjord, 8 Tdr. Land Engbund, 2 Tdr. Land Hebe, 4 Tdr. Land Mosejord, samt en Skovlod af omtrent 4 Tdr. Lands Størrelse, er solgt nylig for 460 Rdlr. Hbg. Ert. Et Huus, som i Handelen fulgte, kan ansættes til 60 Rdlr. Ert. Kjøbesummen for Jorderne bliver altsaa 400 Rdlr. Ert.

I Grindsted Sogn er Værdien af en Gaard paa 2 til 3 Tdr. Hartkorn med 80 Tdr. Agerland, en Høebjergning af 30 til 40 Læs og en Hebe af en halv Miils Længde, omtrent 500 Species. Dog har der ogsaa været budet 500 Species for en saadan Gaard, men forgjæves. Et Stykke Eng paa 10 eller 12 gode Læs Høe er solgt for 150 Species.

Paa Brevskabet Schackenborg solgtes den 5te Febr. 1824 en Gaard paa 6 Tdr. 3 Ekp. 2 Skr. 1 Alb. Hartkorn for 2960

Rbdlr. rede Sølv. 3 Landgilbe svares 37 Rbdlr. 48 s. og i Tiltrædelses Recognition 66 Rbdlr. 4 Mk. Gaarden gjør desuden Agter og Torvekjærler. En anden Eiendom af samme Beskaffenhed med 6 Ldr. 3 Skpr. 3 Skr. Hartkorn, og som svarer 51 Rbdlr. Sølv i Landgilbe, blev solgt den 28de Febr. 1824 for 4160 Rbdlr. Sølv. En 3^{die} paa 5 Ldr. 7 Skpr. 1 Skr. 1 Alb. Harts korn med 25 Rbdlr. 44 s. i Landgilbe blev solgt den 9de Decbr. 1824 for 976 Rbd. Sølv. Alle disse Gaarde bleve forauktionerede. For 25 Aar siden vilde de have kostet meer end det Dobbelte.

Udvandring til fremmede Egne for at søge Arbeide; Folkeløn.

Saaledes som Landbruget for Tiden drives i Ribe Amt, Kaffer det ikke Beskjæftigelse nok for hele Folkemængden. Men Dovenskab er for meget i Foragt, til at nogen skulde ville gaae ledig eller falde andre til Byrde. Drlesløse Mennesker findes derfor ikke, men enhver søger paa bedste Maade at Kasse sig Livets Ophold. Vesterboeren er af Naturen driftig og arbeidsom, han forsømmer ingen Leilighed til Erhverv, og vare Hænderne ikke saa meget bundne paa ham ved Adskillelsen af Landboes og Kjøbskabs Næring, torde Windskibelighed nok have frembragt mangen blomstrende Flække eller andre nyttige Anlæg, som nu desværre maae savnes. Forfatteren har allerede ved flere Leiligheder leveret Beviis herfor. Det følgende skal endnu mere bekræfte Sandheden af hans Ord.

Et af de mange Midler, Vesterboeren afbenytter for at Kasse sig Fortjeneste, er at udvandre til andre Egne og søge Arbeide. Hvert Efteraar, efter fuldendt Høst, drage en Mængde Karle og Piger, endog gifte Mænd, til Ostereggen, Fyen og det Slesvigke, for at tage fast Tjeneste eller arbeide som Tærskere. Et Marked, som først i Octbr. afholdes i Kolding, er almindeligviis Samlingspladsen for disse Folk, som her leies af de fra alle Kanter tilstrømmende Husbonder. Nogle Karle og Mænd drage ogsaa til Føhr og andre Der i Vesterhavet for at søge Plads som Tærskere. Men naar Paaske er forbi, vende alle disse Mennesker gjerne

hjem igjen, for at hjælpe ved Foraarsarbeidet, eller tage Deel i andre nyttige Epsler. Kommer St. Hansdag, begive atter mange sig til Ribe, for at lade sig leie af Markbeboerne til at hjælpe dem i deres Slæt og Høst.

Dette Middel til Erhverv bringer ikke faa Penge til Amtet, og giver dem, som drage til det Slesvigke, Leilighed at anskaffe sig et og andet, især Pynt, lettere Kjøb end hjemme. Men Folkelønnen forbyres derved ogsaa betydeligt for Beboerne i Amtet selv, og Dykningen af det allerede i sig selv saalibet indbringende Jordsmon, besværliggjøres derved ikke lidet.

Folkelønnen har i de sidste Aaringer været:

1) for en Avlskarl fra	16 til 20 Rbl. Grt.
Sønden for Tolblinien endog	20 — 30 — —
2) for en anden Karl fra	12 — 16 — —
3) for en Pige fra	8 til 12 og 14 — —
4) for en Huusholderstue eller Meierstue	14 til 16 — —
5) for en Dreng fra	4 — 8 — —
6) for en Røgter	8 — 10 — —

Leies kun for Sommerhalvaaret, maa man give 10 Rb. for en anden Karl og 8 for en Pige.

Dagleien er til en Karl for at slaae i Markstengene

8, 10 til 12 fl. Iphst.

For en Karl i Høsten . . . . . 6 — 8 — —

En Kone eller Pige . . . . . 3 — 4 — —

En Lærker faaer for Tønden at tærste $1\frac{1}{2}$ — 2 — —

Paa Sønderflod er der givet for at

grave 100 Læs Mergel . . . . . 24 — —

} Alle med Rosen.

Fiskerie og Skibsfart.

I Vester Herred er Fiskeriet en vigtig Næringsvei for de fleste af Strandbyerne. Lønne- og Henne Sogne have hver 6 Waade, Hal Sogn 3 og Drøbe 7. *) Desuden have i de senere Aar Fiskere fra Holmsland ved Ringkjøbing eller endnu længere nordpaa opholdt sig ved Nymindegab i Lønne Sogn. I Aaret 1829 f. E.

*) Efter andre Efterretninger endog 10.

4 Baade. Om Foraaret, saasnart Isen er borte, komme disse Folk, Karle og Piger, og bygge sig Hytter ved Strandbredden. De blive her til St. Hansdag, og komme igjen efter Mikkelsdag. De skulle være øvede Fiskere. Ved deres Exempel og især paa Opmuntring af en vis Jens Christian fra Sønder Nisum norden for Ringkjøbing, har Fiskeriet ved Nymindegab betydeligt tiltaget*) og bedre Redskaber ere anskaffede, hvorfor Fiskene ogsaa nu kjøbes for $\frac{1}{2}$ imod for 10 Kar siden. Hvad der især fremmer Fiskeriet paa dette Sted, er den Lethed, hvormed man løber i Land med Baadene og skaffer sig Madning, nemlig Sild, som fanges i Indløbet til Fjorden. I Hals og Drbye Sogne er Indseilingen vanskeligere, og til Madning maa bruges Havorne (store Jordmaddiker), som opgraves paa Sandet i Hjertingsfjord, et Arbeide der er saa besværligt, at 6 Mennesker kunne have nok at bestille i een Dag for at skaffe Madning til en Baad i 2 Dage, og indtræffer nu Umagtsveit er hele Arbeidet spildt. Hals Sogn, der har 3 Mil til det Sted, hvor Ormene graves, kan derfor ikke have sonderligt Fiskerie, saa at denne Næringsvei der ganske betragtes som en Bisag. Fiskerne ere desuden alle Gaardmænd.

Baadene føre en Besætning af 6 til 7 Mand. Enhver af Mandskabet har lige Part i Fiskeriet, og Baadens Eier desuden en lignende Part. I Hals og Drbye Sogne har hver en Line med 400 Kroge. I Lønne og Henne har det samme før været Tilfældet, men nu medbringer hver af Participanterne 3 Liner med 600 Kroge hver, saa at en Baad her udsætter over 12000 Skriver Tolv Tusinde Kroge. Hver Mand har desuden paa Landet sin Hjælper for at sætte Madning paa Krogene, til hvilket Niemed en lille Baad daglig fisker Sild i Indløbet til Ringkjøbingfjord. At sætte Madning paa Krogene er sædvanligviis Fruentimmernes Bestilling.

Fisketiden begynder i April og vedvarer til Midsummer. Fra October til Frostens indfinder sig, bliver der ogsaa fisket.***) Fiske-

*) Lønne- og Henne Sogne have saaledes i de sidste 3 Aar faaet et dobbelt Antal Baade.

**) Fra Midsummer til Mikkelsdag ere Fiskerne i det Elekvigste for at hjælpe ved Slatten og Høsten. Om Vinteren tage de Ljeneske som Lærkere.

riets Held beroer især paa Vinden og Veirliget. Med Østenvind kunne Fiskerne være paa Havet, og da er Fangsten størst. Med Vestenvind, især naar det blæser stærkt, kan Havet vanstelig besfares, og den stærke Brænding besværliggjør Landingen.

Nærmest ved Kysten falde de største Fisk, men i mindre Tal. Jo længere ud i Søen, des flere, men mindre Fisk. I koldt Veir gaaer Fiskene nærmere Landet, i varmt Veir søger den Dybet. Om Efteraaret er Fiskene bedst, men ikke saa overflødige.

Fiskerne gaae tidlig ud om Morgenen, og ere Vind og Veir gunstige, da 2 til 3 Mil i Søen. Klokken 10 komme de sædvanligviis tilbage, men vedbliver Veiret at være godt, tage de strax ud igjen og komme ikke hjem førend Aften. Har Fangsten været heldig, medbringe de 16 Baade, som gaae ud fra Nymindegab, 100 Læs Fisk og derover. Fanges mere end Baadene kunne rumme, slæber man en Line efter sig. Men Veirliget kan undertiden være af den Betskaffenhed, at man flere Dage i Kad ikke kan komme i Søen. Dgsaa en slem Hindring for Fiskeriet er Nordlaperen eller Springhvalen, som hen ad Sommeren indfinder sig og forjager Fiskene. Ofte kan man see Hvalene tumle sig flere i Tallet, men mangler Redskaber til at fange dem.

Med Krog fanges især Rabliau, kaldet Torff, Kuller, kaldet Hvilling, ligesom en Deel Rokker, samt nogle Tunger, Rodspetter, Haaer og engang imellem en Helleflynder. I Hals og Drøye Sogne faaes imidlertid ikke mange Torff, da denne Fiskeart forsmaaer Drmen; men naar Torffen sluger en Hvilling, som har bidt paa Krogen, maa den selv følge med. Med Garn fanges derimod en Deel Flyndere, undertiden i Læssetal. Garnet trækkes op ved Landingen af Fiskerne, som til den Ende maae vade i Vandet. I bemeldte to Sogne har hver Baad et Marsviingarn, og der fanges vel aarligt en 40 til 50 Sekr. af disse Havets Beboere. Et Marsviin kan give 10 til 12 Potter god Tran.

Fiskene sælges for det meste ferske til Beboerne fra Naboesognene, som kjøre til Havet for at kjøbe sig et Læs Fisk. Prisen er 3 til 4 Sk. Iphst for Stykket af Torffene og 5 til 9 Sk. l. for en Snees Hvillinger, 8 Sk. l. for en Sek. Flynder. De, som kjøbe Fiskene, opkjøre dem, tage paa Torffen Rygbenene ud, lægge dem 3 Dage i Salt, og ophænge endelig Fiskene til Tørring. Hvad

Fisſerne ikke kunne ſælge ferſt, behandles paa ſamme Maade. Hver Gaardmand, i 3 til 4 Milles Afſtand fra Havet, ſørger for at forſyne ſig aarlig med et Læs Fiſk, hvortil regnes 20 Torſk, 14 til 15 Seneſe Hvillinger, nogle Rokker og anden Fiſk, ſom faaes i Kjøbet, da Bønderne gjerne medbringe en Flaſke Brændeviin, noget Smør og Kage til at regalere Fisſerne med. Desuden fortares megen Fiſk i ferſt Tilſtand. Saaledes forſynes en ſtor Omegn hele Aaret igjennem med et Næringsmiddel, der iſær om Sommeren udgjør Bønden daglige Føde.

Sildefangſten med Garn ved Nymindegab er nyligen ved Lov bleven indſtrænket til en vis Hſide. Derſom Sildefangſten til Madning derved er bleven forhindret, vil det upaatvivleligen have Havfiſkeriets Undergang til Følge, og en betydelig, overmaade vigtig Næringsvei blive ſtandſet. Det rimeligſte ſynes at være, at forbyde Sildefiſkeriet til Salg i Mundingen af Fjorden, ſaa at de længere op Boende ikke ſkulle lide Afbræk i deres Næringsvei *).

Omfanget, ſamt Frem- og Tilbagegangen af Fiſkeriet paa Fanſø er allerede viiſt i den 16de Afdeling. Her bliver alſaa kun at tilføie hvorledes Fiſkene fanges og behandles. Der fiſkes fornemmelig Hvilling, Torſk og Flynder, eller Skuller, ſamt enkelte Hundrunger, Koehaler, Trindbatter og Rokker. De to forſte Sorter Fiſk fanges med Krog i den aabne Søe, 2 til 8 Mil ud fra Landet. Hver Mand i Baadene fører med ſig 2 Bakker (et Slags Truge), hver med 4 Liner og hver Line med 100 Kroge. Diſſe 4 Liner bindes ſammen og udſeies i Seiladſen naar man er kommen ud i Dybet. Flynderne derimod blive tagne med Garn i

---

*) Vigtigt er Havfiſkeriet ved Jylland's Kyſter. Men en Mand, ſom paa de meeft forſkjellige Fiſkepladſer har gjort ſig en Fornoiſe af at fiſke og underſøge Redſkaberne, har forſikret Forfatteren, at vi endnu ſtaaer langt tilbage. I Darmonth, Canalen, ved Newfoundland's Bank, Normandiets Kyſter &c., vilde være meget at lære for vore Fiſkere. Paa ſidſtnevnte Sted ſaae bemeldte Mand engang 240 Fiſkefartøier gaae ud i Folgeſkab med 5 Dampbaade, ſidſte for med Modvind at bringe Fiſkene levende i Haven. Et Fiſke-Selſkab formenes at ville være ſaare nyttigt for Jylland. Et ſaadant Selſkab var det der har ophjulpet de engelliſke Fiſkerier.

Nærheden og rundt omkring Den. Vaarsfiskeriet er det betydeligste. Høst- eller Efteraarsfiskeriet er ikke meget indbringende, da Stormene gjøre for meget Afbræk; og saaledes har det nok altid været, i det mindste beklager Etatsraad Teilmann allerede for 70 Aar siden de fattige Fiskere i Nordbye, som leed saa megen Afbræk i deres Næringsvei af de idelige Efteraarsstorme.

Saa vidt vides er Behandlingen den samme som for meer end 70 Aar siden og som paa Island med Klipfiske. Største Delen af den Fisk, som fanges, bliver tørret eller saltet. Fremgangsmaaden er følgende. Hovederne affjæres, undtagen paa Torfken og Lungerne, Indvoldene tages ud, og Fiske udfyldes gjentagne Gange i Vand. Herpaa flækkes den 3 til 5 Gange med en lille Dre og bliver liggende Ratten over i Riiskurve for at Vandet kan løbe af. Den nedsaltes nu i Kar eller Ballier, hvor den forbliver to til tre Dage. Naar den igjen er optaget, toes den vel af og hænges til Lørring i fri Luft, men maa nøie bevares for Regn og Dug, thi ellers bliver den haard. Dette gjalt den Fisk, som fanges om Foraaret. Høstfiske derimod grønsaltes, da Efteraaret sjældent giver Veir til at faae den tør. Hovederne affjæres uden Undtagelse, Fiske reengjøres og flækkes, ligger en Nat i Saltlage, optages, presses og nedsaltes endelig i Fjerdinger eller Halvtønder. Man regner at Forbrugen af Salt til Fiskeriet beløber sig til 200 Tdr. aarlig. De paa Fanse tilberedte Fiske udgjøre en meget søgt Vare, som foretrakkes alt hvad der af dette Slags kommer fra den øvrige Vestkyst af Jylland. Især ere de saakaldte Ribeflyndre, naar de ere meget store, ogsaa kaldte Præsteflyndre, meget berømte. Dog blive de gjerne lidt harffe naar de ere meget fede. Affætningen skeer paa Markederne i Varde, Ribe, Hsier og Tøndern. Manserne kjøbe ligeledes meget og kjøre dermed til Flensborg og andre Steder i det Slesvigke. Ogsaa en Deel gaaer til Fastlandet som Betaling for Brændsel og Korn. Under Krigen kom Blankeneserne ofte til Fanse, dog ikke saa meget for at fiske, som for at afkjøbe Besboerne den ferske Fisk ude i Søen, hvilket befandtes at svare god Regning. Endnu kan undertiden en saadan komme i foransørte Hensigt. Det skal, siger man, være Blankeneserne forbudt at fiske ved Fanse, fordi de med deres Redskaber, de saakaldte Kurre,

forjage Fiske. Lidt Sælhundefangst har forhen været dreven paa Fanø, men om samme endnu bruges, vides ikke.

Paa Manø drives vel ogsaa noget Havfiske, men ikke saa meget som paa Fanø, der ligger mere beqvemt dertil. Derimod er der slet ingen, som afbenytter denne Næringsvei i hele Kyststrøget fra Hjerting til Høier.

Af Ferskvandsfiskerierne er det, som drives i Gilsø, det betydeligste, og de omliggende Beboere drage ikke saa lidt Fordeel heraf. Man fisker med Ruser i Leeetiden, og paa Isen med Kroge. Der fanges Gjedder, Abborrer, Brasen, Skaller og Kal. Fiske sælges i Varde og Omegnen. Gjedder og Abborrer for 1 $\frac{1}{2}$ Lp. Pundet. Skaller, en Spand fuld, for 1 til 1 $\frac{1}{2}$ Lp., og Kalen for 2 Lp. Pundet. De fleste Brasen tørres, ligesom en Deel Gjedder. Naar Brasen, der er mager, undtages, er Fiske meget god, især er Kalen fortrinlig. Ved Henne-Mølle er indrettet en Kalkiste, som for kort siden paa ny er opført og har kostet 400 Rdl. Ert. Kalen gaaer i Julii, August og September især i mørke Nætter, og i en saadan Nat kan fanges et godt Læs eller 30 Lp. Kal. De sættes ferske i Omegnen, ogsaa i Ribe og Varde, men der nedsaltes ogsaa mange i Fjerdingen, for at sendes til Kjøbenhavn og andre Steder.

Fiskeriet i Aerne er ikke af nogen Betydning. Aarsagen kan vel ingen anden være, end at Aemendingerne ialmindelighed ei have over $\frac{1}{2}$ Alen Vand, og paa saa lavt Vand vil Fiske, især Laxen, ei gaae. Der tales nok om at Fiskeriet har været bedre i gamle Dage, men det maa da have været meget langt tilbage i Tiden, thi allerede Etatsraad Teilmann, i sit Manuscript, fører Klage over det ubetydelige, der fiskes i Aerne. Laxen og Orreden, som fanges i Konge- og Ribe-Aa, skulle imidlertid være af fortrinlig Smag. Men det meste fortæres ferskt, og fra Ringkjøbing kommer røget Lax, der skal være ligesaa god som Randers-Lax. Kalkfiskeriet ved Nørholm-Mølle afgav for en 40 Aar siden endnu 80 til 100 Lp. Kal aarlig. For Tiden fanger man ikke 10 til 20 Lp. Aarsagen er meget begribelig. Til hiin Tid vare Engene i Høddes og Andsager-Sogne bløde og moradsige, nu derimod saa tørre at de bære Heste og Folk. Kalen har altsaa mistet sine Dpholdssteder.

Hele det betydelige Kyststrøg fra Nymindegab til Høier kan betragtes som en frugtbar PlanteKole for gode Matroser. Ikke nok at det betydelige Fiskeri dertil giver den herligste Leilighed; mangfoldige unge Karle og Mænd søge desuden Farten, og ere det meste af Sommeren til Søes. De mange med Kniplerster giste Inderster have derved især en vigtig Hjælp til at bestaae.

Hoe-Bye i Vester-Herred eier 3 smaae Fartsier, hvormed fares til Altona og Verne, især med Gryder. I Ballum have 3 Skibe. Paa Manøe er der et Par Capitainer, som føre Skibe, hjemmehørende i Kjøbenhavn, til Island og Grønland, og som medtage en stor Deel af Dens unge Mandskab paa denne Fart. Den eier desuden 7 Fartsier til et samlet Beløb af $51\frac{1}{2}$ Commercelæster. Sønderhoe har 80 Fartsier, drægtige 977 Læster, Nordbye 65 til en Drægtighed af $715\frac{1}{2}$ Læster, og Hjerting 14 Skibe, hvis Drægtighed beløber sig til 132 Læster. Men hverken Hjerting eller Fanse have noget Lodbvæsen, som dog ansees høist fornødent, og vilde være paa det rette Sted her, da Lodserne med enhver Vind kunne komme de Søfarende til Hjælp. Et Fyr paa Blaabjerg i Henne-Sogn, og et ved Boubjerg vilde modtages med største Erkjendtlighed af alle søfarende Nationer. Fra Helgoland til Lindesnæs er intet Fyr!

Saltkogning i Vester-Herred.

Et Middel til Erhverv, som i Vester-Herred, i de senere Aar især, meget har været afbenyttet, er Saltkogning. Paa de store Sandreoler ved Nymindegab i Ringkjøbingsfjord og paa den saakaldte Skalling ved Hoe, sætter der sig nemlig efter en 8te Dages Varme en SaltKorpe eller Skal, som det kaldes, der borttages med River og sælbes fra det vedhængende Sand saa godt som muligt. Skallen kjøres hjem, udludes, afløber som ved Brygning, og Luden koges for at afdampe. Flere Tusinde Tønder Salt kogtes saaledes i den dertil saa passende Sommer 1826. Man kunde ofte see to til tre Hundrede Vogne holde paa Sandrevlerne for at indsamle Skal. Endog Langtbortliggende, 3 til 4 Mil fra Kysten, hentede 2 til 4 Læs. De nærmere Boende det

Dobbelte og mere. Et saabant Læs Skæl, der holder omtrent 4 til 5 Tønder, kan, skjøndt meget Sand vedhænger, give 1 Td. Salt. Bonden bliver paa denne Maade ikke alene selv forsynet med Salt, men sælger endog til Kjøbstæderne og længere Borte liggende.

Bigtigheden af denne Erhvervskilde lyser af sig selv. Vel er det saa, at ikke ethvert Aar er lige gunstigt for Indsamlingen af Skallen, da en Regn let forstyrrer Saltkorpens Ansættelse. Men de fleste Somre afgive dog af og til en beqvem Tid dertil, især for de nærmere Boende, som bedre ere ved Haanden til at iagttage det rette Dieblif. Hr. Pastor Stockholm mener derfor, at det kunde være til Nytte om nogle Beboere forenede sig i Interessentskaber, og oprettede ordentlige Kogeries. Dgsaa med Hensyn til et bedre Products Erholdelse kunde saadanne Interessentskaber mueligen medvirke; thi skjøndt Saltet i dets Udvortes aldeles ligner Lyneborger Salt, er det dog blandet med mange skadelige Bestanddele, der ere Aarsag i at Smørret, Flekset og Kjødet, som nu allevegne dermed saltes, blive slimede, og ikke kunne holde sig. Da Saltkogningen hvert Aar tager mere til, vilde det Kongl. Landhuusholdningselskab, mener Hr. Pastoren, virke meget godt, om det foranstaltede en simpel og fattelig Underretning, til Saltets Fraskillelse fra fremmede Bestanddele, udbeelt blandt Beboerne. Maa skee at en saadan Afhandling kunde finde Plads i Almanakken.

Kalk- og Teglbænderier.

Under Krigen: havde paa flere Steder ved Kysten Kalkbrænderier af Skæl, 3: Sneglehuse, som indsamles ved Strandbredden. For Tiden drives kun to af dem endnu, nemlig i Warde og Sønderhoe. De, som fandtes i Darum, Ribe, Bjerum og andre Steder, ere enten nedbrudte, eller afbenyttede ubetydeligt. Enkelte Bønder kunne dog endnu brænde lidt i aaben Mark til Huusbehov, og maa skee ogsaa til Salg, f. Ex. i Drbys og Xal Sogne. Kalkbrænderiet i Warde brænder aarlig 3 Dvne fuld, hver paa 180 til 200 Tdr. Kalk. Kalken er brugbar nok, selv til at hvidte med, og de store Sneglehuse skulle endog give

en meget fin Kalk. Men det synes, at man ikke længere finder sin Regning ved den maaffee noget mæsommelige Indsamling af Skællene. I Vigod Sogn hjembringe nogle af Grydeljøerne Kride fra Hjerm Sogn, som de brænde til Kalk og affætte i Dmøegnen.

Da salig Statsraad Teilmann affattede sit Manuskript over Skads Herred 1762, vare grundmurede Bygninger endnu kun bekendte sønden for Kongeaen eller høist i Marstbyerne Wilslev og Darum. Længere nord paa derimod vare alle Bønderbygninger endnu af Teg med klinebe Vægge. Først efter den Tid begyndte Teglbænderiet at komme i Gang og have siden med stærke Skridt udbredt sig over hele Amtet, hvortil saavel Statsraaden som især hans Hr. Broder paa Nørholm ikke lidet have bidraget. Nye Bygninger opføres derfor nu ikke anderledes end af Grundmuur, og smukke velbyggede Gaarde antræffes overalt men især i Vester Herred. *) Ogsaa Brønde sættes af Muursteen, som formes efter dette Viemed, og disse Brønde flyde aldrig sammen. Saaledes baade gavne og forfjønne Teglbænderierne Egnen, og uden dem vilde det ikke længere være muligt at bygge, da Egetømmer ikke er at faae, og Dvertømmeret allerede er kostbart nok.

Store Teglværker findes imidlertid ikke, men Teglbænderiet er en Næringsvei, som Mængden driver efter Fornødenhed. Vil man bygge, indretter man sig et lidet Teglværk, og graver og bearbejder Leret med sine egne Folk, saa at hele Bekostningen i rede Penge udstrækker sig til den Arbeidet styrende Teglbænderis Løn. Dvnene rumme sædvanligviis 6 til 12000 Muursteen.

Nogle benytte dog ogsaa Teglbænderiet som en Vinæringsvei, og brænde 2 til 3 Dvne fuld i den fra Markarbeidet ledige Tid. I saa Henseende udmærker sig Lunde Pastorat i Vester Herred ved 26 Teglovne; men især Gredsted Bye i Jerne Sogn, hvor Teglbænderiet er bleven til en Vresbestjæftigelse; thi den

---

*) Murene gives sædvanligviis Tykkelse af een Steens Længde; kun Gavlenderne eller Pilerne mures $1\frac{1}{2}$ Steen tykke. Stenene ere 9 til 10 Tommer lange. Hiin Tykkelse af Muren ansees tilstrækkelig for Bygninger under 9 Alens Bide.

Mand, som ikke i det mindste brænder en Dvn fuld, eller 6000 Stkr. Muursteen aarlig, udsætter sig for Spot og Haan af de svrige Byemænd. Mange brænde 3. Dannebrogsmænd P. Lassen var den første, som i denne By begyndte at brænde Steen. Et af de største Teglbænderier findes i Veien, og tilhører for Tiden Bonden Jeppe Paulsen. Han brænder aarlig en 60 til circa 70,000 Muursteen. Paa Søndergaard ved Trøsborg har Hr. Bay Feddersen for et Aar siden anlagt et Teglværk, og brændt ca. 100,000 Muursteen. Leret tages af 2 Mergelgrave, og Løv høves i Overflødighed i den til Gaarden hørende store Kurbsl-Mose. Dog anvendes kun til dette Brug den ringeste og meest svovlede Løv. Tagsteen har slet ingen endnu begyndt at brænde. Den store Concurrence af Sælgere nedsætter naturligviis Prisen paa Muurstenene. 100 Stkr. heelbrændte Steen koste 14 til 16 fl. 1/2 lbff, halvbrændte 8 til 10. Men 16 til 24 Rdl. Grt. for en Dvnfuld Steen er altid en god Indtægt for en Bonde. Vares Opbygning efter sidste Ildbrand skaffede for nogle Aar siden Omegnens Teglværker meget at bestille, og deres Eiere en god Fortjeneste. *)

Fabrikationen af sorte Gryder (de saakaldte Jydepotter) i Eggen af Varde.

Denne Industriegrens Velde, ligesom dens første Udspring, vides ikke; men gammel er den ubestvemt. Degnen Houbøll i Thistrup siger, at han har læst gamle Documenter, i Følge hvilke en Raadmand i Fredericia har ejet en Gaard i Thistrup Sogn 1710, og fæstet samme bort paa Wilkaar, at der aarlig skulde leveres ham $\frac{1}{2}$ Læs sorte Potter i Landgilde. I en Klynemose i Øster Herred er der for faa Aar siden funden under Løvden en Dikande af sort Leer, noget tykkere end de nu brugelige. I Mo-

---

*) Naasaldende er det, siger en af Forfatterens Correspondentere, at man aldrig her i Landet har forsøgt de af brændte Steen murede Veie, der ere saa almindelige i Nederlandene. De mangfoldige smaa Teglværke vilde paa flere Steder have kunne levere brændte Steen, end man er istand til at hente Gruus fra Stranden.

sen var næsten ingen Spor af en tidligere Gravning. I Hvie findes ikke sjelden røde og sorte Potter, der indeholde Afke eller brændte Been. Hr. Houbøll Sluttes heraf, at Pottemageriet med et rundt Tal maa være 1000 Aar gammelt. — Sagnet vil, at Thorstrup, Horne og Warde Landsogn have været de første, som forfærdigede sorte Potter.

I de sidste 20 til 30 Aar har denne Næringsgreen meget udbredt sig, især i de tilgrændsende Sogne af Øster- og Skabs Herreder, men ikke saa meget i Vester Herred; ja enkelte Pottefabrikanter findes endog i de nordlige Sogne af Gjørdings, Malt-, Andst- og Slaugs Herreder. Især er det ved Grydepis gernes Giftermaale i andre Sogne at Pottemageriet udbreder sig, da den vante Bessjæftigelse gjerne fortsættes.

Leeret, hvoraf Gryderne forfærdiges, har et blaaligt og smulbrende Udseende, samt ligger gjerne ovenpaa Mergelen. Fra Horne Sogn hentes meget af dette Slags Leer til Brug i Naaboefognene, og betales med 12 s. lybst Læstet. Fabrikaterne, som forfærdiges, bestaae i Koge- og Stegegryder, Fade, Potter, Stegepander med og uden Laag, Kaffeander, Thekjedler, Støbegryder til at støbe Lys med, Urtepotter, Kaffeovnstrør, m. m., og til alt dette er en Pind det eneste Redskab, som bruges. Varene udmærke sig vel ikke ved Nethed og Elegants, men desmere ved Hensigtsmæssighed, hvorfor de ogsaa ere meget søgte endog i Udlandet, især de for Sundheden og Velsmagen saa vigtige Koge- og Stegegryder. Om Fabrikationen af Gryderne i een eller anden Henseende kunde forbedres, er megen Tvivl underkastet. Man skal have prøvet at brænde Gryderne anden Gang, hvorved de ere befundne at blive stærkere og at faae et rødtligt Skjær. Men Mæden og Melken bekom derefter Afsmag.

Grydefabrikationen er ganske Fruentimmernes, og især Pigerne's Arbeide. De begynde tidligt om Foraaret og vedblive til sidst om Efteraaret. En Grydepige forfærdiger i een Sommer 5 til 8 Læs Gryder. Lader en Grydepige sig fæste, deler hun Frugten af sin Flid med Husbonden, som igjen giver hende Kost, henter Leeret, skaffer Brændsel og fører Gryderne til Torvs. Nogle give alene Kosten, og Tillæbelse til at spinde for sig selv om Vinteren. Men ogsaa mange Huusmændskoner drive Fa-

brilaktionen af sorte Gryder som en Vinæringvei, og Kaffe berved altid et lidet Bidrag til Familiens Ophold.

Største Delen af Gryderne affættes i Hjerting til Skippere fra Fanø, som igjen fare dermed til Hamborg, eller gennem Canalen til Kjøbenhavn. Et Læs, der kan regnes for 15 eller 16 Snefe Gryder, de mindre indpakkede i de større, koster 4 til 5 Rdl. Ort. i Hjerting. Til Colbing bringes ligeledes mange Læs, som derfra føres til Kjøbenhavn. Ogsaa en stor Mængde Bønder, gifte og ugifte, kjøre omkring i det Slesvigke og østlige Jylland, eller i Fyen, med Gryder. Man kalder disse Folk Slæbekræmmere. Mange fortjene bygtig Penge, andre tilfætte Vogn og Heste, og maae siden tjene. Men i det hele er denne Handel dog meget fordeelagtig. Pastor Stockholm fortæller, hvorledes en Gaardmands Søn, i et af hans Sogne, paa en mærkelig Maade har lagt sig efter Grydehandelen, i det han aarlig fører 7 til 8 Læs Gryder til det Lauenborgske og Preussiske. Karlen forsikker, at han i de 3 Aar, han nu har ført denne Handel, aarlig har fortjent 100 Rdl. Ort. Han har kjøbt sig et Par stærke Heste, og fobrer dem bestandig paa Reisen med Korn. Underveis sælger han intet, men er han engang kommen til sin Bestemrælse, tager han for en Gryde, som hjemme koster ham 1 fl. tyb^{sk}, 24 igjen, og giver under ingen Omstændigheder Kjøb. Bliver det Lauenborgske Kjed af hans Gryder, reiser han videre, men forhøier Prisen med hver Dagsreise. Pastor Stockholm foreslog ham at sende sine Gryder med Skibskleilighed til Hamborg, og derfra at føre sin Handel. Men om mine Gryder saa strandede, hvad blev der da af dem og mine Penge? — Nei, Manden vil være ved og med sine Gryder. Den vestjydske Bønde trækker gjerne for at tjene en Skilling, naar han seer at han kan være vis paa den; men han vover intet, hvor der kan være mindste Tanke om Tab. Iøvrigt er dette Exempel nok ikke det første af dette Slags. Forfatteren mindes ret godt i sine Drengaar at have hørt tale om lignende Expeditioner til Leipzig og andre tydske Stæder, og Degnen Houbøll fortæller, at i de sidste Aaringer have et Par Karle fra Øster-Herred været med Gryder i det Preussiske, ja hiin Side Berlin.

Den Indtægt, Fabrikationen af Gryder indbringer Egnen omkring Warde, er af en Stedtyndig anslaaet til 4 eller 5000

Species aarlig, hvilket ikke heller synes usandsynligt, naar betænktes, at flere Sogne frembringe aarlig 100 til 150 Læs Gryder til Salg. Lægges til hiin Sum den vist meget betydelige Fordeel, Handelen med Gryder indbringer, maa Grydefabrikationen betragtes som en saare velgjørende Industriegreen.

Egentlige Pottemagere er der kun een af i Tobøl, Gulbager Sogn, Skabs Herred. Hans Potter ere røde, med Bløglasur.

Tilvirkningen af Tørvekul og Fabrikationen af Høeleer.

At Kul af Tørv brændes, er allerede forhen bemærket. Kun de fasteste og bedste Tørv ere tjenlige til dette Brug. Tørvene eller Klpynerne opsættes i runde Høbe eller Miler, for at brændes. Nogle stikke med Vand, andre med Jord eller Græstørv, hvorved iagttages at ingen Abninger blive, hvorigjennem Luften kunde trænge ind. De paa sidste Maade stukkede Kul foretrakkes altid første, som fastere og brsiere. Den viinholdtste Methode synes ikke at være bekjendt, uagtet den vist fortjener megen Opmærksomhed. Kullene sælges for 7 til 8 $\frac{1}{2}$ Lybst Lønden, og de fleste Kul brændes i Gjørding Herred. I hele Amtet, selv i Kjøbstæderne, bruges aldrig andet, og har neppe nogensinde været brugt andet end Tørvekul.

I Besiddelse af saa vigtigt et Reqvist til Smedehaandværket, som gode Kul, er det ikke at undres over, at mange, endog Gaardmænd, ere blevne Smede, hvilket især er Tilfældet i Gjørding, Malt- og Øster Herreder. Det er ikke sjældent at finde her Smedier paa Bøndergaardene, nogle endog med to Ambolte. Hovedproductet af denne Industri er Høeleer, og Skjære eller Hakkelseknive, som forfærdiges af fortrinlig Godhed. Især finde Høeleerne stærk Uffætning paa Markederne i Ribe og Varde, for at bruges ved Høesletten i Markkengene, hvortil fortrinlige Høeleer udfordres. Til Ringkjøbing Amt gaar ligeledes en stor Deel Knive og Leer.

Andre Industriegrene.

I Weien, Malt Herred, har Kroemanden Hr. Thomsen anlagt et meget betydeligt Garverie, hvorfra over Hjerting udsæres til Hamborg en stor Mængde Læder. Dette Anlæg, hvortil kun vanskeligen erholdtes Tilladelse, er nu i fuld Flor, og viser, tillige med den prægtig opbyggede Kroe, hvorledes den saa øde Vesteregn kunde oplives, saafremt Forskjellen imellem Kjøbstads- og Landboenæring var ophævet.

Wandmøllen ved Weien er indrettet til et Bark-, Slibe-, Stampes- og Maleværk. *) Stampemøller findes desuden mange andre Steder, blandt andet et meget betydeligt ved Henne Mølle, der engang indbragte 6 til 700 Rdl. Grt. aartlig, men nu, paa Grund af den store Concurrence, neppe det halve.

Pastor Stockholm melder, at Kurvestetning af Vidie eller Pileqviste udgjør en særegen Industriegreen for Lunde- og Dutrup Sogne. Man forfærdiger alle Slags smaae Haandkurve, Bugger, Kurvefabninger til Vogne m. m. Gaardmand Christen Nielsen i Nørtorp, Lunde Sogn, udmærker sig ved Duellighed i bemeldte Fag, og hans Vognkurve eller Bagsmække ere ligesaa nette som de indførte. Hr. Lindberg paa Dvemos, Jerne Sogn, var for et Par Aar siden i Kjøbenhavn, for kunstmæssigen at undervises i Kurvestetning, som han agter at drive som Vinæringssvei. Han har til den Ende plantet en Mængde Piiil omkring sin Have.

I Andst Herred forfærdiges en stor Deel Træffoe, som affættes deels i Eobding, for at føres til Kjøbenhavn, deels i Vestereggen, endog i Løndern. Men de fleste Træffoe komme dog fra Weile Egnen, især Bredsten Sogn.

Wieavlen er ikke meget betydelig, men de fleste holde dog nogle Stokke. Behandlingsmaaden er den gamle, og Bierne brædes naar et Stabe Skal optages. Dog skulle et Par Mænd i Ribe og Jerne Sogn have begyndt at bruge Magasinkuber. Mjød-blandingen er en Næringsvei for enkelte velhavende Bønder. Men da Wieavlen ikke er betydelig, kan Frembringelsen af Mjød

---

*) Det første med Hensyn til Garveriet i Weien.

ikke heller være det. Mjøden affattes til Kjøbstæberne og Berts-
 Høns i Nørheden, noget gaaer ogsaa til Kjøbenhavn. Prisen
 paa den raa Hønning er 24 p. Iphst for Lpd., før har den kostet
 32 p. Iphst til 1 Rdl. Grt.

For 30 Aar siden var Svineavl en høist ubetydelig, og Sviin
 maatte hentes fra Osteregnet. Nu holdes næsten paa hver Gaard
 en Soe, undertiden endog to. Grisene sælges 4 til 12 Uger gamle
 til Holsteen, Romøe, Føhr og andre Der. Ogsaa en Deel Flest
 affattes i Warde, eller til fremmede Kjøbmænd fra Frederiksstad,
 som modtage samme i Hjerting eller Ringkjøbing.

Endelig kan her endnu ansøres Indsamlingen af Rav i Vester
 Herred og paa Fanø, som et af de Mibler til Erhverv, Eierne
 af Strandningsrettigheden afbenytte. Men Udbyttet har i de sid-
 ste Aar meget aftaget. Dog skal det samme før have været Til-
 fældet, hvorfor man haaber at dette snart igjen vil forandre sig.
 Naar østlige Vinde følge paa Storm fra Westen skal Indsam-
 lingen falde bedst ud.

27.

Hvilke Dele af Landbruget, der efter Local- og
 Tidssomstændighederne især fortjene Unbefaling.

Det Paradox, at Dvægavlen skal være et nødvendigt Onde,
 har intet Steds i Ribe Amt fundet Indgang. Overalt betragtes
 den animaliske Production som Hovedsagen, og Kornsalget som en
 Biting. Localomstændighederne begunstige i Almindelighed ogsaa
 mere Dvæg end Kornavl. Heberne nemlig, kunne, saalænge
 de forblive i deres nærværende Tilstand, ikke benyttes spænderlig
 anderledes end til Græsning, og de betydelige Enge langs med

Kysten give Leilighed til at holde mange Creaturer. De magre Scandagre frembringe derimod kun sparsommeligen Rug og Boghvede, saa at hvor Hæbjergrningen ikke er des overflødigere, Kornsalget er at regne for lidet eller intet. Bekostningerne ved Tillægget af Dvæg, Studeholdning, Faareavl o. s. v. ere desuden ubetydelige. Dyrkningsbæstøtningerne ved Sæbeavl ere derimod nær ved at opluge hele Fordelen, saa at dersom Sæbeavl ikke selv saa meget bidrog til Dvægets Underholdning, vilde samme upaatvivleligen i de senere Aar være bleven meget indskrænket. Vel ere Priserne paa alle Productions-Artikler faldne, men ingen dog saa meget som Kornets. At Forholdet betydeligen skulde forandre sig saasnart, synes ikke troeligt. De animaliske Producter have til alle Tider holdt sig i en jevnere Priis, og da de mere ere Gjenstanden for Belleven og Luxus, maae de blive mere og mere begjerte, jo hoier Nationerne stige i Cultur og Velstand. Kornpriserne Forskielse beroer derimod næst en paa Krig og Misvæert. Mod Afætningen af de animaliske Producter virke ingen Forbud noget Steds. Mod Kornets derimod mange, som der endnu kun er ringe Udfigter til at see hævede. Hertil kommer endnu at Tilveiebringelsen af Foder, og Underholdningen af mange Creaturer, er de egentlige Hindler til at forsøge Kornavl. og at selv dette Måned altsaa ved en blomstrende Dvægavl bedst fremmes.

Med Altit har derfor Landmanden i Ribe Amt gjort den animaliske Production til Hovedgjenstanden for sin Virken, og selv med Hensyn til de Dyrarter, som efter de forskjellige Localiteter hodes, er der neppe noget at erindre, det lidet fraregnet, som allerede i 18de, 19de og 20de Capitel er bemærket. Diemedet blev især opnaet ved de store Forbedringer, Engene have været underkastede. Men Engene have maaet nu modtaget al den Forbedring, der kan gives dem. Skulde Landmanden i Ribe Amt derfor finde sig foranlediget til endnu mere at forsøge sine Dvægfløkke, vil dette alene kunne opnaes, ved at lægge sig efter Dyrknningen af Foderplanter. Kartoffelavl fortjener i saa Henseende den øverste Plads, og ved den vil det især blive de Dele af Amtet, som mangle Eng, mueligt at rivalisere med de mere begunstigede. Men Kal Sagen lykkes, maa der aldrig glemmes

at Kartofferne bør optage den øverste Plads i Sædskiftet, eller med andre Ord, komme Gjødken nærmest. Lagte i Grønland, 3 Gange pløjet, vil denne Sæd bedst lykkes. Rugen, som følger ovenpaa, vil kunne saaes uden videre Pløining og behøver alene at nedharves eller nedkrøies med Grskirpatoren. Anviser man Kartofferne Plads midt i Sædskiftet, bør de i det mindste eftergjødtes, eller, som det kaldes, flatgjødtes. — Et andet Middel til at forsøge Fodermassen vilde være, at lade de ved Hjælp af Mergel opdyrkede lave Steder i Heberne fornemmelig tjene til Frembringelsen af Foderurter. Byg og Havre vore paa saadanne Steder stærkt i Bløde, og vilde, tidligt slaaede, give et fortrinligt Foder. Ogsaa Vikkehavre kunde lykkes her. Udlagtes saadanne Foder i Kraft, vilde Kleveren give lønnende Afgrøder. Ligesom Engenes Forbedring har havt Agrenes til Følge, saaledes vilde ogsaa nysnævnte Forslags Udførelse upaatvivleligen bvirke det samme. I Strøget mellem Ribe og Tøndern fortjente naaskee Høravlens at blive mere udbredt. Vel mene de fleste, at Hørret ikke vilde lykkes i Marskengene, men neppe er der anstillet tilstrækkelig Forsøg hermed. I Rogene mere spd paa dyrkes nu en langt større Mængde Hør, end for nogle Aar tilbage*). Ribe, der bruger paa megen Hør, vilde upaatvivleligen have Fordeel af at frembringe den selv. En Hørmølle vilde da nok opstaae**). Dog maaskee a Vandfloderne ere denne Sag formeget imod. — Men hertil indskrænke sig da ogsaa de Forslag, som kunne gøres med Hensyn til Lykningen af fremmede Værter; thi at nogle Sogne i den østlige og sydvestlige Deel af Amtet kunde dyrke lidt Hvede, Raps, toradet Byg o. s. v., er neppe Dmtale værd, og skeer desuden allerede.

---

*) Der er fortalt Forfatteren, at een af de 3 Møllener i Flensborg aarlig forbruger 2000 Tdr. Hørfrøe, som for det mest saaes fra Marsken. Da Møllen for nogle Aar siden anlagtes, kunde med Nød Indkjøbet bringes til 700 Tdr.

***) I Leet skal der være en saadan.

Særegenheder, som for andre Egne kunde tjene til Efterfølgelse eller Advarsel.

---

1) En Ting, der fortjener megen anbefaling, er den Skik, mange Huusfædre i Grindsted- og Grene Pastorat have, at undersøge de mindre Børn i Læsning og Skrivning om Aftenen. Hvor megen Tid vilde ikke vindes fra Skolen, om denne Skik var almindelig, og de Børne dertil overalt besad den fornødne Duellighed; og hvor ønskelig især for de Dele af Landet, som, formedelst den ringe Befolkning, ikke kunne have det fornødne Antal Skoler! Sonden for Kongeaen er det ikke sjældent, at en Fader sender sin Søn efter afholdt Confirmation til een eller anden bekjendt Skolelærer, for at blive mere fuldkommen i Skrivning og Regning.

2) Vesterboernes Ærlighed, Flid og Tærværdighed ere Dyder, som ikke mindre berettiger dem til vor Høiagtelse. Hr. Pastor Sommer bemærker, at den gamle Ærlighed, i Forening med en fortræffelig Dplysning, sætter Beboerne langt over den sjællandske Bonde. Vesterboerens Dverbaadighed retter sig stedse efter hans Høst. Endnu aldrig har Hr. Sommer hørt at en Gaard eller et Huus i hans Sogne er solgt for Skatterestancer, ja det er endog i hans Tid ingenfinde kommen saavidt, at pantet Gods er blevet solgt.

Ikke saa ganske forholder det sig med de sønden for Kongeaen beliggende Districter. Ordholdenhed er vel ogsaa her et Charactertræk, men Dverbaadighed har taget mere til. Derimod maa det være Fædrelandsvennen fjært at bemærke den stolte Selvtillid, som Følelsen af en retfærdig Regjering indgyder Beboerne. Ikke engang den ringeste Bonde taaler den mindste Forurettelse eller Fornærmelse, og neppe vilde de Magthandlinger, man andre Steder saa ofte tillader sig, her løbe godt af. Og dog ere disse samme Mennesker, der, naar de troe sig forurettede, ere

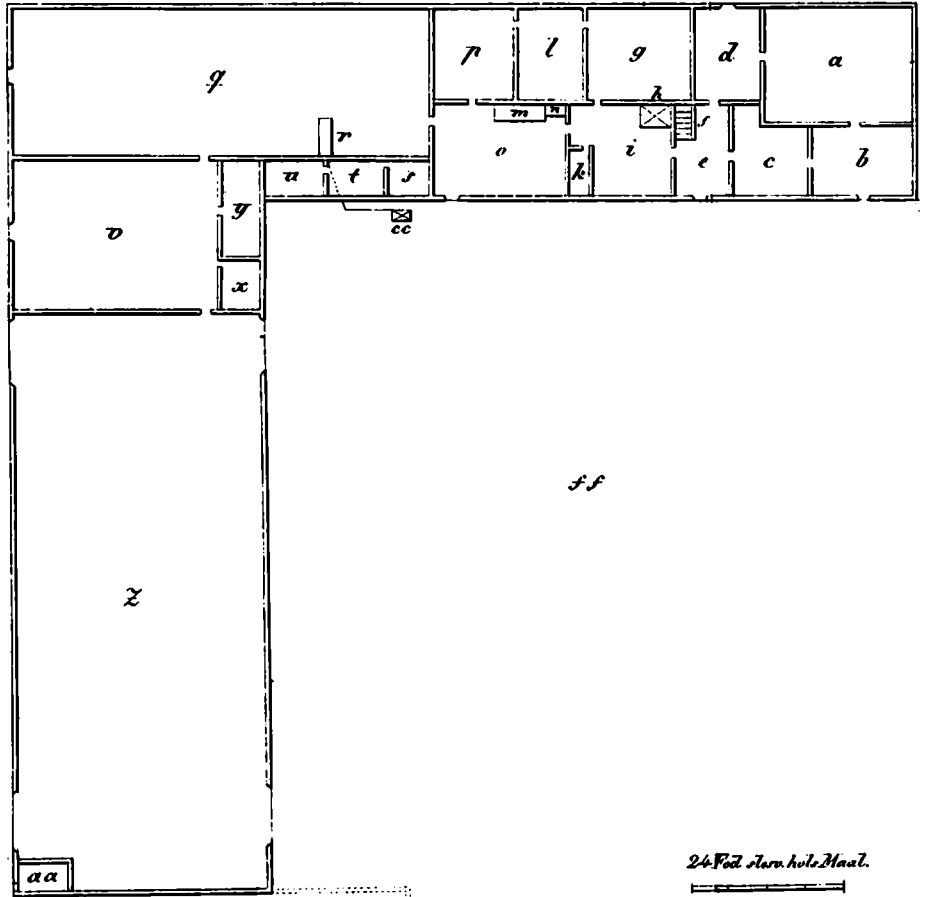
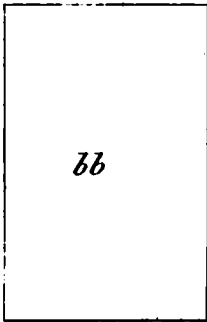
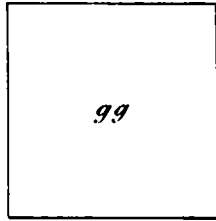
faa ubøielige, de Ipbigste og troeste Undersaattere. Et Beviis for, at ikke Undertrykkelse eller Herfermagten befæste Baandet imellem Regenten og Folket. Imidlertid kan det ikke nægtes, at en vis esprit de corps har faaet Indgang iblandt mange af Beboerne sندن for Kongeaen.

3) Bygningsmaaden imellem Ribe og Løndern er en Gjenstand, der fortjener megen Opmærksomhed. Allede ved Ribe ere Gaarde med 4 Længder temmelig sjeldne, de fleste have kun 3, og mere sjd paa, hen ad Møgeltønder, endog kun 2. Men hvad der især characteriserer Bygningsmaaden i denne Egn, er at Huuslængderne ere tæt sammenbyggede, og den indvendige Indretning saaledes, at man uden at sætte Foden udenfor, kan komme til enhver af de indre Afdelinger, som f. Ex. fra Kjøkkenet, For- eller Dagligstuen til Stalden og Dvæghuset, og fra disse igjen til Laden. Selv Gaarde, som beboes af Mænd udenfor Bondestanden, ere indrettede paa denne Viis. Saaledes Gaarden Nøp ved Schackenborg, hvoraf her meddeles en Tegning: a, er Gaalen, b, Sommerstuen, c, Skolestuen, d, Forstuen, e, en mindre bitto, f, Loftstrappen, g, Dagligstuen, h, Skorstenen, i, Kjøkkenet, k, Spisekammeret, l, Sovokammeret, m, Skorstenen, n, Nebgangen til Kjelderen, o, Badstuehus og Bryggerst, p, Digekammeret, q, Stald til 40 Dvæghøveder, r, Wandtrug, s, t, u, Kalvestier, v, Hestestald, x, Hællekammer, y, Karlekammer, z, Laden, aa, Svinestien, bb, Møddingstedet, cc, Pømpen, ff, Haven, gg, et Wandsted, hh, en Brønd.

4) Paa Fanøe, hvor Brændselet er meget kostbart, da det maa hentes fra Fastlandet, ere alle Bygninger til Beboelse stillede med Forstuden mod Sonden, saa at Solens Varme paa denne Maade altid afbenyttes. Særegne brændesparende Indretninger ved Ildstederne har man forresten ikke, men iagttager alene at ingen Ild brænder til Unytte.

5) Ogsaa den Skik, man i Øster- og Vester-Herreder, samt i Egnen ved Møgeltønder, har, at male Plovene og andre Redskaber, fortjener megen anbefaling. Ligeledes den Indretning, man bruger til at forhindre at Trilleploven ved Wendingerne ikke opslides, nemlig en stor Jernbøile, som er anbragt paa venstre

Nord

Vest

ff

24 Fod. Aera hote Maal.

Syd

Elde af Aasen, omtrent i Midten, og hvorpaa Ploven ved Wendingerne slæber.

6) Endelig fortjener her at anføres den paa Grevfabet Schaackenborg alt for 50 Aar siden trufne Forandring fra simpel Fæste til Arvesæfte. Bønderne gave en passende Equivalent for denne Rettighed. Hovedet blev, paa nogle ubetydelige Aegter nær, affkaffet, og Godseieren forblev i Besiddelse af en aarlig Landgiilde samt et Tiltrædelses-Canon for hver Gang Gaardene fliste Eier. For forarmede eller forgjeldede Godseiere vilde det ubestvigeligt være en god Finantsoperation saaledes at arvesæfte deres Bøndergaarde. Til Eftertanke kunde de ogsaa tage sig det Exempel, Schaackenborgs, for en Deel Aar siden endnu saa forgjeldede, Grevfab afgiver paa en klog og viss Administration. Arvingen til dette Lehn kan nu tiltræde samme aldeles gjeldsfrit, og med en aarlig Indkomst af 20,000 Rbl. Cert. Den Bevidsthed, at have udført et saa fortjenstfuldt Værk, maa allerede være en sød Løn for de redbelige Administratorer!

Til de mindre anbefalelsesværdige Ting kunne her hentregnes:

1) Blandingen af Ribehusenes og Haberslevhusenes Gaarde eller Byer i de sønden for Kongeaen nærmest liggende Districter, eller den saakaldte melerede Jurisdiction. Denne Melange vansteliggjør meget Bestyrelsen, forøger Bekostningerne ved Justitspleien, giver Leilighed til mangfoldige Trætter, forhindrer mangt et nyttigt Anlæg*), og giver endog Anledning til de største Latterligheder. Saaledes havde engang en Amtmand i Ribe Amt ladet opføre Milepæle paa Landeveien imellem Ribe og Colbing. Naturligvis traf det sig, at nogle af disse Pæle kom til at staae paa Haberslevhusenes Grund. Herover forbitret, lod Vorigheden i Haberslev Amt med megen Høitidelighed Pælene optage og dybt nedgrave. Det Hele endtes med en stor Smaus i en af de nærmeste Kroer!! — Man tør haabe, at denne Begivenhed hører til en længst søunden Aalder.

2) De mange privilegerede Kroer, som imellem Ribe og Løndern findes, undertiden hele 3 i een Bye. De ere en Følge af Melan-

---

*) Formedelft den Opposition, som ved saadan Leilighed altid finder Sted af de flestviste Vorigheder.

gen imellem haderslevhuffte og Ribehuser Gaarde, i det den ene Jurisdiction ikke har taget Hensyn til den andens Foranstaltninger.

3) Møllervangen sønden for Kongeaaen, der forpligter Beboerne at søge en foreskreven Mølle, ja endog at udrede Hoverie til Møllens Vedligeholdelse. Hvor byrdefuld denne Tvang er, kan man slutte deraf, at der gives Møllegjester, som have to Mile til den pligtige Mølle, medens de maae kjøre andre Møller forbi, som ikke ligge over een Fjerdingvei fra deres Hjem. Ribehuserne ere isøvrigt befrieede fra denne Tvang.

4) Den Uffik, Lyndet overalt i Ribe Amt har, at flytte ved Paaske og Mikkelsdag; men den er en nødvendig Folge af Udvandringerne til det Slesvigste, kan altsaa ikke hæves, uden ogsaa at forandre Flyttetiden i hiin Provinds.

29.

Forflag til almeengavnligge Foranstaltninger.

Jo længere man lever i denne Verden, jo opmærksommere man er paa Tingenes Gang, jo dybere man er istand til at seue i Fremtiden, kort, jo mere Erfaring man samler, desmere kommer man til den Overbeviisning, at det ikke er en let Sag at gjøre Forflag, der med sand Nytte kunne udføres eller lede til Niemedet. Ikke desmindre har Meddelelsen af Ideer, naar disse ellers ikke henhøre til rene Absurditeter, den store Nytte, at vække og vedligeholde Tænksomheden. Paa Grund heraf, og i Kraft af den, danske Undersaattere saa viseligen meddeelte Tale- og Tænke- Frihed, tager Forfatteren ikke i Betænkning her at fremsætte sine Tanker om adskillige Gjenstande, der forekomme ham at være af yderste Vigtighed, ikke alene for Ribe Amt, men for selve hele Jylland og Danmark.

A.

Med Hensyn til Jorddyrkningen.

Af 5de og 10de Capitel, eller Afsnit, er det Læseren bekendt, at i hele det store Strøg norden for Kongeaalen Jorderne afkræftes ved lange Rækker af Sædeafgrøder. Megen Sæd udsaaes for ikke at høste andet end Halm. Nu er vel ogsaa denne af stor Værdie for de magre Sandegne. Men den kraftløse Tilstand, hvori Jorderne derved komme, kan ikke andet end svække Græs-værten i Hvileaaarene, og maa nødvendigvis have til Følge, at Lyngen tidligt indfinder sig, Jorderne altsaa ikke kunne faae den behøri-ge Hvile, og naar de igjen optages give ringe Afgrøder. Det spdbestlige Amts Exempel kan derfor ikke nok anbefales Amtets øvrige Beboere. To, hvist tre Kjærve synes at være alt, hvad deres Jorder, uden at udmattes formeget, kunne taale. En Foran-bring i dette Punct vilde lede til Udsæd af Græsfrø, og især til for-længebe Hvileaar, en Forbedring, man i et Land, hvor Arbeidskraften er kostbar, Producterne godt Kjøb, og Jorderne ringe eller af stort Omfang, ikke nok kan anbefale. Men vogte sig maatte Bes-sterboerne, at lade Leen komme paa saaledes ublagte Marker, sn-ke de at deres Græsgange skulle tage til i Kraft*). Hvad der, i Tilfælde at man fandt sig foranlediget at gaae videre, kunde gøres, er vlist i 27de Afsnit.

B.

Med Hensyn til Fremgangsmaaden ved raee Jorders Ops-
dyrkning.

Naar man seer hen til den usle Sæd, saadanne Jorder, ved den nu brugelige Fremgangsmaade, i det første og andet Aar give (10de Afsnit), kan der vel ingen Tvivl være om, at det samme Arbeide, som derved medgaaer, vilde være mere hensigtsmæssig anvendt paa en god, reen Brak. For løs er der ingen Fare for at

---

*) En Undtagelse maatte naturligviis dog gøres med de til Frøe be-
stemte Pletter.

den gamle, aldrig før pløiede Jord, skalde blive, allermindst hvor Beliggenheden er noget siid. Derimod vil den paaførte Mergel bedre blandes med Jordforpen, og derne tilbørlig udluftes, saa at frugtbare Afgrøder maae blive en nødvendig Følge deraf, og ingen Sæd blive spildt til Unytte.

C.

Med Hensyn til Hedernes fremtidige Opdyrkning.

Afhvad vi i 10de Afsnit have anført, er det klart, at Hedernes Opdyrkning gjør betydelig Fremgang og vel ogsaa drives med et vist Held. Herpaa imidlertid at begrunde Haabet om en almindelig Opdyrkning af vore Heber, vilde være altfor overilet. Paa den Maade, som dette Foretagende for Dieblikket iværksættes, vil største Delen af de opdyrkede Jorder altid blive behandlede noget stedmoderligen, og meget deraf synke tilbage i sin forrige Tilstand. Det er umuligt ved den nærværende Dyrkningsmaade at holde alle disse Jorder i behørig Gjødningsstand. Engene kunne ikke synderlig mere formeres eller forbedres, og Midlet til at samle en kraftfuld Gjødske fattes altsaa. Det er Grunden, hvorfor man undertiden horer paastaae, at der af vore Heber snarere er opdyrket formeget end for lidet. Imidlertid er der ingen Tvivl om, at en stor Deel af Jyllands Heber ligesaa godt kvalificerer sig til Dyrkning, som det tilstødende gamle Agerland, og at en Mængde Familier, ved et passende Jordbrug, her godt kunde leve. Forfatteren har derfor troet, at det maa ske kunde blive en god Spekulation for Vesterboerne, at indrette større eller mindre Gaarde paa deres Hedelodder, især saadanne, hvortil gives sibe, maarblande Strækninger. Naar et godt Lag Mergel paaførtes, eller efter Omstændighederne Agerforpen opbrændtes, et flaaende Sædeskifte med Dyrkningen af Robvæxter og Foderurter, paa den i det foregaaende anførte Maade, indførtes, og de fornødne Bygninger ved Hjælp af Teglovnene opførtes, vilde Lyshavere til saadanne Steder eller Gaarde ikke mangle, og gode Renter lønne det gjorte Forbud. Saadanne Parceller turde vel ogsaa finde almindeligt Bifald selv for Parcelleringens største Antagonister.

D.

Med Hensyn til Ribes Opkomst.

Hvor lidt faren denne af alle danske Kjøbstæder meest be-
 trængte Vne har været, ligesom Aarsagerne dertil, have vi allerede
 forhen viist (16de Afsnit). Til dens Opkomst maae de senere
 erhvervede Rettigheder uden tvivl meget bidrage, men fuldkom-
 men ville dens Gaar ikke læges, førend den aldeles sættes ved Siden
 af Slesvigholsteenske Kjøbstæder. Løndern blomstrer, uagtet den,
 med Hensyn til Localomgivelserne, kun har lidet forud for Ribe!
 Hvad Staten i Consumtionsintrader kunde tabe, maa altid blive
 en Ubetydelighed imod det Gavn, mere velhavende Indvaanere ville
 stifte, og kan desuden altid paa anden Maade erstattes. At Ribe
 skulde blive et Smuthul for Contrabande, som nogle have for-
 meent, vilde være altfor fornærmende for Toldlinien ved Konge-
 aaen til at antage. Alle saadanne Hensyn maae desuden vige for
 de to simple Ord: Retsfærdighed og Billighed; og disse kræve ly-
 deligen at Ribe bestyres efter de samme Grundsætninger, som Dø-
 landet, der omgiver den.

E.

Med Hensyn til Erhvervelsen af Kjøbstadrettigheden for
 Ven Fanø og Landsbyen Hjerting.

Allerede ved Skildringen af Fanøernes Vindfæbelighed,
 (16de Afsnit); er der hentydet paa at give denne en mere udstrakt
 Retning. Ogsaa med Hensyn til Hjerting er der viist, hvorledes
 denne Plads kvalificerer sig til en Handelsstad. Hele Vestkysten
 af Sjælland har intet Punct, der ligger saa bekvemt for en udbredt
 Handel og Skibsfart. Fanø og Hjerting ere saa at sige de ene-
 ste Havne ved hele denne Kyst. Beboerne udmærke sig ved en
 Virksomhed, der lader haabe de herligste Frugter. Kort, Fanø og
 Hjerting turde snart blive Hamborg ligesaa meget for nær som
 Altona allerede er det. Imidlertid vilde rigtig nok Varde, Ribe
 og endog Ringkjøbing derved lide nogen Afbræk, første især; thi
 med Hensyn til Handelen paa Ulandet vilde Fanø eller Hjerting

give Tønen an, og Hjerting desuden berøve Varde en Deel af dens Landhandel. Men Dpfjøbet og Indsamlingen af Fastlandets Producter turde maaskee blive saa meget betydeligere; thi Fanekernes Forbindelse med disse Stæder blev en Selvfølge, og paa Fanø vilde intet Huus opstaae uden at have Factorier paa Fastlandet.

Wardenserne vilde naturligtviis af alle Kræfter sætte sig imod Hjertings Dphøielse til en Kjøbstad. Derimod turde Erhvervelsen af Kjøbstadrettigheden for Havnebyerne paa Fanø maaskee ikke falde saa vanskelig. Men Fanekerne vilde maaskee selv aflaae et saadant Tilbud, da hiin Rettighed, saalænge ingen betydelig Handel kom i Gang, og Kjøbstadafgifterne skulde svares, vilde blive dem mere til Byrde end Fordeel, især de mange fattige Fiskere i Nordbøye. Denne Sags Fremgang turde derfor beroe paa det næstfølgende Forslag *).

F.

Ophævelsen af Forskjellen imellem Kjøbstad- og Landboe-næring.

Intet har maaskee mere flødet Danmark, end det Monopol, saa mange usle, smaae Kjøbstæder, til liden Waade for dem selv og Omegnen, ubøve. Ikke nok at mangen Haandtering derved er fremkønstlet paa en den aldeles ugunstig Bund, saa at sandt Held aldrig kan ventes; men endnu mere beklageligt, at Hindringer derved lagdes for nye Kjøbstæders Opkomst, hvor Omstændighederne kunde have begunstiget denne Sag. En Kjøbstad er først til sand Nytte for Omegnen, naar den formaaer ved sig selv at holde eller hæve sig, og ligesaa lidet som Kjøbstadborgeren bor flatte til Landmanden, ligesaa lidet burde denne gjøre det til hiin. Saa ind-

---

*) Nordbøye paa Fanø, siger een af Forfatterens Correspondentere, er fortrinlig flirket til at være Frihavn, med Anlæg af Vaskiner, Dokker &c. En Orlogsskæde kunde rummes der. Stedet har den uberegnelig store Fordeel, at Isen kun meget sjældent og meget kort Tid lægger til. Mange Skibe, som nu ligge i Norge, ved Comens paa Wight &c, vilde upaarvivelig søge dertil ved Haverie, eller naar Elben og Weseren ere tilfugte.

lysende disse Grundsætninger end ere, saa meget kjæmpes dog endnu for Kjøbstædernes Privilegier. Landboerne flidres som uskikkede, i moralsk Henseende, til at drive Kjøbstadnæring; Uleilighederne ved Overgangen til en ny Tilstand afmales som uovervindelige, og Vedligeholdelsen af Statsindtægterne som uforenelig med en saadan Tingenes Orden. Det Sidste skal blive Gjenstanden for et eget Forslag. Men hvad det Første angaaer, er Indvendingen virkelig høist latterlig. En udbredt Erfaring har længe lært ganske det Modsatte. Netop i de Egne, hvor man mindst skulde vente det, nemlig saadanne, hvor Brændeviinsbrænding, Døpjob, Prangerie o. s. v. gaae meest i Svang, har Moraliteten lidt mindst, og har Staten sine flittigste, redeligste og ædrueligste Borgere!!! — Vanskelighederne ved en Overgang ere ikke større, end at en viseligen lagt Plan i 10 til 20 Aar kunde hæve dem. Det kommer kun an paa at lede Sagen saaledes, at Forandringerne ikke kom for pludseligen paa hinanden, og Kjøbstadborgerne fik Tid til at ordne deres Anliggender. En vis Strækning omkring Kjøbstæderne kunde for det første undrages de nye erhvervede Rettigheder, eller disse lidt efter lidt udvides. Ogsaa kunde man i nogle Aar lade det komme an paa Bevillinger, som efter forud fastsatte Principer tilstodes. Men fremfor alt maatte hele Planen være Publicum bekendt, saa at ingen Vilkaarligheder kunde finde Sted, og enhver vidste hvad han i Fremtiden havde at vente. Iøvrigt er det langtfra at være Forfatterens Mening at hver Bonde skulde være Kjøbmand, Brændeviinsbrænder eller Fabrikant, og han hører ingenlunde til disse Radicale, som satte et Lands Velstand og Lykke i en ubetinget Frihed. Erfaring lærer desværre at Mennesket ikke altid handler med det fornødne Overlæg, og at Hang til Uafhængighed forleder til mange Daarssaber, som siden høiligen maane fortrydes. Et Land er ikke tjent med Projektmagere, som, den ene efter den anden, gaae til Grunde, eller sværme Tiden hen. Det er derfor vist ikke urigtigt at en Regjering udøver et vist Formynderskab over Statsborgerne. Men Forfatteren troer ogsaa at det er nødvendigt for at fremme almeen Velstand og Lykke, at Hindringerne for Windskibelighed hæves, og at kun saamange Indskrænkninger finde Sted, som ere nødvendige for at forebygge mulige Misbrug. Det maatte derfor ikke være nogen

oplært Haandværksmand, Kræmmer eller Høker formeent at ned sætte sig hvor han fandt for godt, eller i Almindelighed nogen at drive Handel en gros eller anlægge Fabrikker. Men paa den anden Side maatte Indløsningen af Concessioner eller Mesterbreve o. s. v. forhindre et for stærkt Tiløb af Concurrentere, og dette aldeles ikke beroe paa vilkaarlige Erklæringer af Vdrighederne eller Laugsbrødre.

G.

Ønske om et forandret Skattesystem.

Et Skattesystems første og vigtigste Egenkab er at træffe de Skatfyldige i et rigtigt Forhold, og dette kan neppe være et andet, end hines rene Indtægter eller Indkomster. Vel synes det, som om den Lade derved begunstiges, medens den Driftige beskattes. Men Naturen har ikke givet os alle lige Evne til at virke, meget kommer an paa Lykken og andre Omstændigheder, og i al Fald nyder dog altid den, som har de største Indkomster, meest Nytte af den Beskyttelse, Staten yder ham. Men at komme til Kundskab om Enhvers Indtægter er, uden Tvang, en Umulighed, og vilde have skadelige Følger for den private Credit, ligesom vist ogsaa for Moraliteten, og desuden være forbunden med mange Vidtløftigheder og Ubehageligheder. Directe at beskatte Formuen lader sig altsaa ikke vel gjøre, indirecte derimod bedre. Vel har den indirecte Beskatningsmaade ogsaa sine Mangler, især den, at den aldrig fuldkommen træffer hiint Forhold, men den kan dog med tilstrækkelig Nøiagtighed nærme sig det, og har den store Fordeel, at Skatterne for det meste afdrages i umærkelige Bidrag, som den Uformuende ydermere ofte har i sin Magt at befrie sig fra. At den Gjerrige, som opdynger Capital paa Capital, ikke træffes af samme, er neppe en Mangel; thi ingen er dog saa gjerrig, at han jo søger at gjøre sine Penge frugtbringende, og virker saaledes middelbar til forsøgede Indtægter. En gjerrig Capitalist kunde desuden let fristes til at forlade Landet, naar han i sine Tanker fandt sig for haardt beskattet.

Saare ønskeligt vilde det være at Skatterne maatte blive paalagte og ydede efter de anførte Principer. Ingen Stand vilde kunne klage over Forurettelser eller særegne Byrder. Enhver

Industrigreen maatte kunne blomstre, hvor Localomstændighederne vare den til Fordeel, og da alting saaledes kom til at gaae sin naturlige Gang, vilde snart alle Erhvervsgrene blive lige indbringende. Forfatterens Forslag er, at der først og fremmest maatte arbeides paa at give vort Toldsystem hiin Retning, ligesom at indføre saadanne Paalæg, der træffe den Formuende og Raane den Fattigere. Eftersom Tingen kom i Gang, og viste sig hensigtsvarende, maatte lidt efter lidt alle Paalæg, som trykke de mindre Formuende og enkelte Stænder, eller besvære Windfibeligheden, nedsettes og affattes. Saaledes altsaa Consumtionsafgifterne, som desuden falde saare bekostelige at hæve; LandPatten, der i de senere Aar har opslugt Landmandens hele Fordeel; Stempelpapiraafgifterne; den høie Brevs Porto, m. fl.

H.

Sønder- og Nørre- Jyllands Forening til een Provinds.

Endeligen troer Forfatteren her endnu at turde foreslaae Sønder- og Nørre-Jyllands Forening til een Provinds, som bestyredes efter de samme Love, idetmindste forsaavidt behøvedes.

De Fordele, deraf kunde flyde, vilde være:

1) At Toldlinien ved Kongeaen blev neblagt, en Reduction, der vilde spare mange Udgifter, og især er saa meget ønskeligere, som den umiddelbare Nytte samme gjør, siden Dvægtolden er inddraget, vist er høist ubetydelig.

2) At det danske Sprog blev mere udbredt, og det danske Rige paa en vis Maade altsaa udvidet.

3) At de Uleiligheder, den meleerte Jurisdiction afstedkommer, paa eengang bleve hævede.

4) At Ribe og Esbjerg vilde komme i et rigtigere Forhold til det dem omgivende Dpland.

5) At Samqvemmet imellem begge Provindser blev mindre generet.

6) At een af de værste og meest forsærligste Leiligheder til Indsmugling faldt bort.

7) At en Ombytning eller Meddelelse af hvert Lands gode Indretninger, politiske som private, bedre kunde komme i Gang.

Et fælleds Skatte- og Toldsystem, bygget paa de forhen anførte Grundsætninger, er Nøglen til dette Projects Sværksættelse. Eiesvigerne, der svare saa høie Afgifter af deres Forbeholdsmø, turde nok med Begjerlighed gribe en saadan Forandring, og med Glæde give Slip paa gamle, forældede Indretninger, der lidet stemme overeens med den Loyalitet, vor Tid bekjender sig til. Kun de Privilegerede vilde knurre. Men sandelig, det er paa Tiden, at dette Monopolvæsen engang ophører. Evighed er det dog neppe lovet!!

Meget kunde endnu være at tilføie dette Capitel, men Forfatteren maa, for ikke at falde i Sjentagelser, bede Læseren at have i Erindring, hvad ved andre Leiligheder er bemærket, deels om en Inddigning af Kyststrøget ved Ribe, deels om Ribe Laes Oprensning, deels om Arbeidets Formindskelse ved Sandflugten, deels om Chausseeanlæg, Diveienes Forbedring, Tilvirkningen af Salt og Kul, Huusflidindustrien i Ribe, en nærmere Veitil denne Byes Enge, Møllevang, bedre Afsløb for Søerne i Bamdrup Sogn, Lodsøen paa Fanø &c.

Rettelser.

- S. 5 Lin. 6 n. fr. Men om denne. Læs: Men om end denne.
 — 7 — 17 o. fr. og hvor Sandet. Læs: og hvor Vandet.
 — 7 — 18 o. fr. at Jernet indgaaer Forbindelse med Leret. Læs:
 at Jernet hæder Leret.
 — 15 — sidste i Anm. og Fjerdingvejs Brede. Læs: og en Fjer-
 dingvejs Brede.
 — 75 — 15 o. fr. efter de aarlige Capitelarter. Læs: efter en
 Gjennemsnit af flere Aars Capitelarter.
 — 132 — 4 o. fr. Lvoornsteen. Læs: Lvoørnsteen.
 — 152 — 4 n. fr. De, som føre Vare fra Varde. Læs: De, som
 føre Vare for Varde.
 — 158 — 24 o. fr. Tilføies: og den nidkjære, i alles Munde endnu
 værende W. J. A. Moltke, erindres.
 — 146 — 14 o. fr. Landprangere. Læs: Landprangerne.
 — 151 — 16 o. fr. Landsbhyerne Holm. Læs: Landsbhyerne Halm.
 — 153 — 7 n. fr. Staldbrodre fra Jylland. Læs: Staldbrodre fra
 Jylland.
 — 165 — 2 n. fr. De ringere Græs gange. Læs: De ringe Græs-
 gange.
 — 166 — 10 n. fr. I Haldsted Kro. Læs: Holdsted Kro.
 — 169 — 12 og 13 n. fr. med friske Faar. Læs: med friske Racer.
 — 171 — 21 o. fr. Kan tilføies: at paa Rjærgaard ved Ribe ogsaa
 holdes en Flok af Metis.
 — 174 — 14 o. fr. tattet eller dort. Læs: tuntet eller dobt.
 — 180 — 12 o. fr. (her kaldet Skalde) Læs: (her kaldet Skælde).
 — 185 — 10 o. fr. Wang Mose. Læs: Wong Mose.
 — 190 — 14 o. fr. røge Tobak. Læs: ryge Tobak.
 — 192 — 6 n. fr. Kjøbmand Hauqvist. Læs: Kjøbmand Honqvist.
 — 194 — 12 o. fr. agricultural Foretagender. Læs: agricultural Foreta-
 gender.
 — 198 — 12 o. fr. det demanbetroede Gods. Læs: det dem anbe-
 troede Gods.
 — 199 — 5 o. fr. 5 sig til 6 Mil. Læs: sig 5 til 6 Mil.
 — 208 — 10 o. fr. Sandreoler. Læs: Sandrevler.
 — 211 — 8 o. fr. Ribehues, og Haderslevhusets Gaarde ic. Læs:
 Ribehuser: og Haderslevhuser. Gaarde.
 — 222 — 13 o. fr. Tilføies: eller maaskee rigtigere forandre Flytteti-
 den i Dannemark.
 — 224 — 2 n. fr. selv for Parcelleringens. Læs: selv hos Parceller-
 ringens.
-